TANZİMAT DÖNEMİNİN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI

Yüksek Lisans Tezi

Merve ÜNAL AÇIKGÖZ

Eskişehir, 2016

TANZİMAT DÖNEMİNİN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI

Merve ÜNAL AÇIKGÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Esra YAKUT

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos, 2016

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Merve ÜNAL AÇIKGÖZ'ün "Tanzimat Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Devletinde Padişahlık Makamı" başlıklı tezi **21 Eylül 2016** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Kamu Hukuku** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

		İmza
Üye (Tez Danışmanı)	**: Doç.Dr.Esra YAKUT**	.....
Üye	**: Doç.Dr.Kamil ÇOLAK**	.....
Üye	**: Yrd.Doç.Dr.Bülent YÜCEL**	.....

Yrd.Doç.Dr.S.Fatih KOSTAKOĞLU
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Vekili

ÖZET

TANZİMAT DÖNEMİNİN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI

Merve ÜNAL AÇIKGÖZ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos, 2016

Danışman: Doç. Dr. Esra YAKUT

Türkler, tarih içerisinde farklı devletler kurarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türklerin kurmuş olduğu devletlerde yönetim devlet başkanı ve yardımcıları ile sağlanmıştır. Eski Türk devletlerinde bu kişi kağan, han gibi unvanlar almıştır. İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte hükümdar; sultan, padişah, halife gibi unvanlar kullanılmıştır. Türklerin kurmuş olduğu en uzun soluklu devletlerden biri olan Osmanlı devleti başlamıştır. Osmanlı devletinde güçler ayrılığı ilkesi mevcut olmadığı için devletin, başlangıçta bir beylik olarak ortaya çıkmıştır. Eski Türk gelenekleri ve İslami öğelerle harmanlanan devlet anlayışı Fatih döneminden itibaren değişmeye yasama, yürütme ve yargılama fonksiyonu padişahın tekelinde toplanmıştır. Ancak Fatih, merkezi bir devlet kurmak adına padişahın bu yetkilerini vezir-i âzâm, dîvân-ı hümâyun ve diğer devlet adamlarına devretmiştir. Padişah bu yetkilerini yine de eski Türk gelenekleri ve şer'i hükümler çerçevesinde kullanmaya devam etmiştir. Devlet düzeninde bozulmaların başlamasıyla birlikte yenileşmeye ihtiyaç duyulmuştur. Padişahlar Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek askerî alan başta olmak üzere birçok alanda yenilikler yapmışlardır. Özellikle bu dönemde divanın yerini alan Meşveret meclisleri, yeni kurulan nazırlıklar ve diğer meclisler parlamentarizm alanında atılan önemli adımlar olmuştur. Padişahlık makamı, yine bu dönemde devlet kademesinin en tepesinde yer alan güç olarak varlığını korumuştur. Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanları ile padişah kendi iradesiyle egemenliğini reaya lehine sınırlandırmıştır.

Anahtar sözcükler: Padişah, halife, divan, saltanat, Tanzimat.

ABSTRACT

THE SULTANATE AUTHORITY OF THE OTTOMAN EMPIRE UNTIL THE END OF TANZIMAT PERIOD

Merve ÜNAL AÇIKGÖZ

Department of Public Law

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, August 2016.

Supervisor: Assoc. Prof., Esra YAKUT

Throughout history, Turks have maintained their existence by establishing different states. The administration of the Turkish states was mediated through the head of the state and his assistants. In old Turkic states, these people assumed the title of 'kagan' such as.The emperor assumed the title of sultan, padishah, khalifa such as. Since acceptance of Islam. The Ottoman State was previously established as a principality. The state administration blended with old Turkish customs and Islamic elements began to change from the Fatih period. In the Ottoman Empire, legislative prerogative, executive power and judicial function were gathered at the sultan's monopoly due to the absence of the principle of separation of powers. However, Fatih delegated these sultan's authorities to the grand vizier and the other statesmen for establishing central government. Even so, the Sultan exercised these powers within the scope of old Turkish customs and sharia law The reform was needed by virtue of defects in the state system. The Sultans made innovations in numerous fields, especially in the military field by accepting the superiority of the West. In this period, consultancy council which replaced the Ottoman council, new ministries and the other councils were important steps in parliamentary field. Still, the sultanate authority as the top of the government continued own existence in this period. However, the Sultan limited his sovereignty voluntarily in citizens' favour by the Rescript of Gülhane and Rescript of Islahat.

Keywords: The Sultan, the Khalifa, Council, the Sultanate, the Rescript of Gülhane.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında benden desteğini esirgemeyen ve bana her zaman bilgisi ve tecrübesiyle yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. Esra YAKUT'a, araştırma aşamasında bana tavsiyeleriyle yön veren değerli hocam Doç. Dr. Mehmet TOPAL'a ve çalışmanın her aşamasında bana destek olan eşim Av. Kazım Mert AÇIKGÖZ'e içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Merve ÜNAL AÇIKGÖZ

Eskişehir, 2016

26./10/2016

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Merve ÜNAL AKKÖZ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI…..…….i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....ii
ÖZET iii
ABSTRACT.....iv
TEŞEKKÜR v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....vi
İÇİNDEKİLER……..vii
KISALTMALAR DİZİNİ xi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE DEVLET BAŞKANI VE YARDIMCILARI 5

1.1. Kağan 5
1.1.1. Taşıması gereken nitelikler 5
1.1.2. Sahip olduğu yetkileri.....7
1.1.3. Görevleri.....8
1.1.4. Tahta çıkma usulü 9
1.2. Kağanın Yardımcıları.....10
1.3. Devlet Meclisi (Toy) 12

İKİNCİ BÖLÜM

2.İSLAM DEVLETLERİNDE HALİFELİK MAKAMI 15

2.1. İlk İslam Devletinin Kuruluşu 15
2.2. Halifelik Kavramı 17
2.3. Halife Olmanın Şartları.....18
2.4. Halifenin Göreve Gelmesi 20
2.5. Halifelik Makamının Tarihsel Gelişimi 22
2.5.1. Hz. Muhammed dönemi.....22
2.5.2. Raşid Halifeler dönemi.....24

2.5.3. Emeviler dönemi (661-750) 27
2.5.4. Abbasiler dönemi (750-1258) 30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE SULTANLIK MAKAMI 36

3.1. Büyük Selçuklu Devleti 36

3.1.1. Sultan ve yetkileri 37
3.1.2. Sultanlık alametleri 40
3.1.3. Hükümet ve idari teşkilat 43

3.2. Türkiye Selçuklu Devleti 46

3.2.1. Sultan ve yetkileri 47
3.2.2. Sultanlık alametleri 49
3.2.3. Hükümet ve idari teşkilat 49

3.3. Anadolu Beylikleri 53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI VE YETKİLERİ 55

4.1. Osmanlıların Menşeine ve Kuruluşuna Dair Tartışmalar 55
4.2. Hâkimiyetin Kaynağı 63
4.3. Veraset Usulü 66
4.4. Padişahlık Makamı 70

4.4.1. Anlamı 70
4.4.2. Yetkileri 71

4.4.2.1. Yasama yetkisi 71
4.4.2.2. Yürütme yetkisi 73
4.4.2.3. Yargılama yetkisi 78

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.YENİLEŞME DÖNEMİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI 86

5.1. Osmanlı Devletinde Yenileşmeyi Zorunlu Kılan Nedenler 86
5.2. Yenileşme Hareketleri 88

5.2.1. Lale devri ve Sonrası 89

5.2.2. III. Selim dönemi (1789-1807) 91
5.2.2.1. Askerî alanda yapılan ıslahatlar 92
5.2.2.2. İdari, ekonomik ve sosyal ıslahatlar 93
5.2.3. II. Mahmut dönemi (1808-1839) 94
5.2.3.1. Askerî alanda yapılan ıslahatlar 94
5.2.3.2. Sosyal alanda yapılan yenilikler 95
5.3. Devlet Yönetimi ve Padişahın Statüsüne İlişkin Değişiklikler 96
5.3.1. Meclis-i Meşveret 96
5.3.2. Sened-i İttifak 101
5.3.3. Nezaretlerin kurulması 104
5.3.4. Meclis-i Hass-ı Vükelâ'nın kurulması 106
ALTINCI BÖLÜM
6.TANZİMAT DÖNEMİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI 109
6.1. Tanzimat Fermanı'nın Okunması (Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu) 109
6.2. Islahat Fermanı 112
6.3. Tanzimat Döneminde Açılan Meclisler 113
6.3.1. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 113
6.3.1.1. Meclisin yapısı ve işleyişi 114
6.3.1.2. Yetkileri 116
6.3.1.2.1. Yasama yetkisi 116
6.3.1.2.2. Yürütme yetkisi 117
6.3.1.2.3. Yargılama yetkisi 118
6.3.2. Şûrâ-yı Devlet 118
6.3.3. Meclis-i Âlî-i Umûmî 119
6.3.4. Meclis-i Âlî-i Tanzimat 120
6.4. Tanzimat Döneminde Kurulan Mahkemeler 121
6.5. Kanunlaştırma Hareketleri 124
SONUÇ 128
KAYNAKÇA 136

EKLER

EK-1: BOA 13/495 Nolu Hatt-ı Hümâyûn

EK-2: BOA 410/21313 Nolu Hatt-ı Hümâyûn

EK-3: BOA 1446/16 Nolu Hatt-ı Hümâyûn

EK-4: BOA 1450/6 Nolu Hatt-ı Hümâyûn

EK-5: BOA 1450/50 Nolu Hatt-ı Hümâyûn

ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR DİZİNİ

agk	**:** Adı geçen kaynak
AÜDTCF	**:** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AÜHFD	**:** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
bkz.	**:** Bakınız
BOA	**:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	**:** Cilt
Çev.	**:** Çeviren
Ed.	**:** Editör
İÜHFD	**:** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
MEB	**:** Milli Eğitim Bakanlığı
s.	**:** Sayfa
TDV	**:** Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	**:** Türk Tarih Kurumu
vd.	**:** Ve devamı
YKY	**:** Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Kamu hukukunun temel kavramlarından olan devlet hakkında bugüne kadar farklı tanımlar yapılmış, "Devlet nedir?" sorusuna farklı yanıtlar verilmiştir. Bunun sebebi ise devletin niteliği konusunda oluşan birtakım anlayış ve görüş farklılıklarıdır. Ancak genel bir tanımdan yola çıkarak devletin, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş zorlayıcı yetkiye sahip üstün bir iktidar tarafından yönetilen insan topluluğunun meydana getirdiği siyasi bir kurum olduğunu ifade edebiliriz. Devletin oluşmasında şu üç temel unsur önemlidir: Millet, ülke ve egemenlik. Devletin manevi unsuru olarak da kabul edilen egemenlik, devletin başındaki kişiye; ülkesinde bulunan her şey ve herkes üzerinde sınırsız ve mutlak bir iktidar hakkı tanımaktadır. Tarih içerisinde egemenliğin niteliği ve kaynağı konusunda farklı fikirlerin ileri sürülmesine bağlı olarak farklı devlet şekilleri ortaya çıkmıştır. Eğer egemenlik, kaynağını tek bir kişiden alıyorsa bu durumda devlet şeklinin monarşi olduğundan söz edebiliriz. Monarşilerde devleti yöneten kişiye devlet başkanı, hükümdar, kral, halife, sultan, padişah gibi isimler; hükümdarın ailesine ise hanedan adı verilmektedir.

Osmanlı devletinin başında da Osmanlı hanedanından gelen bir "*padişah*" bulunmaktadır. Padişah, devletin bütün yetkilerini elinde bulunduran kişidir. Osmanlı hanedanının soyu Orta-Asya Türklerine uzandığı için hâkimiyet anlayışı da bu kültürün geleneklerinden etkilenmiştir. Eski Türklerde ve ilk Türk İslam devletlerinde olduğu gibi genellikle padişah, en büyük oğlunu tahta aday göstermiş ve onun bu yönde eğitim ve terbiye almasını sağlamıştır. Padişahın ölümünden sonra en büyük şehzade aksi bir durum olmadığı sürece tahta geçerek devleti yönetmiştir. II. Mehmet, merkezi otoriteyi hâkim kılmak amacıyla idari mekanizmada kul sisteminden faydalanmıştır. I. Selim ile birlikte halifelik Osmanlı devletine geçmiştir. Osmanlı padişahları, başlangıçta tüm İslam âleminin meşru ve siyasi hâkimi olma gibi bir iddiada bulunmamışlardır. Ancak Kanuni'den sonra tüm Müslümanların dini ve siyasi halifesi olma iddiası yer edinmeye başlamıştır. Padişahlık makamı, Osmanlı saltanatının kaldırılmasına kadar varlığını sürdürmüştür. Çalışmamızın asıl konusu "Tanzimat Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Devleti'nde Padişahlık Makam" dır. Dolayısıyla konu esasen çok geniş ve uzun bir dönemi kapsamaktadır. Ancak konunun bu kadar geniş tutulması bir yüksek lisans

çalışmasının kapsamını aşacağından, çalışma Osmanlı klasik dönemi ve Tanzimat dönemi ile sınırlı tutulmuştur.

Araştırmamızın birinci bölümünde, Osmanlı hâkimiyet anlayışının temelleri olarak kabul edilen Eski-Türk devletlerinde kağan ve ona yardımcı olan makamlar incelenmiştir. Kağanın sahip olması gereken nitelikleri, görevleri ve yetkileri ele alınarak; devlet sistemi içindeki konumu ortaya koyulmuştur.

İkinci bölümde, ilk İslam devletinin nasıl kurulduğundan bahsedilerek halifelik makamının oluşumu ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in ölümü ile ortaya çıkan "*halifelik*" makamına hangi yöntemle halife seçileceği ve halife olmanın şartları incelenmiştir. Halifenin taşıması gereken nitelikler konusundaki tartışmalara da yer verilmiştir. Ayrıca Emevî ve Abbasiler ile birlikte halifelik makamının geçirdiği değişim, halifenin kullandığı lakapların değişmesinin taşıdığı anlam ve bu makamın saltanata dönüşümü yine bu bölümde irdelenmiştir.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte devlet başkanlığının büründüğü İslami yapı ve kullanılan hâkimiyet alametleri üçüncü bölümde ele alınmıştır. Ayrıca İslâm dünyasındaki halifelik makamı ile "*sultanlık*" makamının birbirleriyle olan ilişkileri ve birbirlerinden nasıl ayrıldıkları üzerinde durulmuştur. Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü topraklarda kendinden önce kurulmuş olan Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu devletindeki *"sultanlık"* anlayışından, yetkilerinden ve görevlerinden bahsedilmiştir. Selçuklulardaki devlet şekli ve idari teşkilat irdelenmiş, ayrıca devletin dağılmasıyla birlikte Anadolu'da ortaya çıkan beyliklere yer verilmiştir. Anadolu beyliklerinin aile reisi denetimindeki devlet yönetiminden söz edilmiştir.

Araştırma konumuzu oluşturan Osmanlı dönemi, bu devletin menşei ve kuruluşuna dair meseleler dördüncü bölümde ilk ele alınan konular arasındadır. Bu kısımda yerli ve yabancı araştırmacıların bu konudaki görüşlerine yer verilmiş, dini ve geleneksel kaynağa dayandırılan hakimiyet anlayışı ve konuyla ilgili "*menkıbeler*" değerlendirilmiştir. Ayrıca veraset usulü konusundaki uygulamalara ve tartışmalara değinilmiştir. Verilen bilgiler ışığında Osmanlı devletinin klasik döneminde "*padişahlık*" makamının anlamı, yetkileri ve geçirdiği değişim incelenmiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin olmadığı, padişahın bütün yetkileri kendisinde topladığı bir devlette padişahı sınırlandıran tek şeyin eski Türk gelenekleri ve şer'i hükümler olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca devlet yönetiminde kendisine yardımcı olan başta "*vezir-i âzam*"

olmak üzere; "*dîvân-ı hümâyun*" ve diğer devlet makamlarının yasama, yürütme ve yargı fonksiyonu içindeki görevlerinden söz edilmiştir.

Beşinci bölümde devlet düzeninde yaşanan aksaklıkların ve bozulmaların nedenlerine değinilmiş, ıslahat yapma ihtiyacından söz edilmiş, bu çalışmaların başlangıç süreci anlatılmıştır. Lale Devri'nden itibaren ele alınan "*yenileşme dönemi*" Osmanlı devletinin Batı'nın üstünlüğünü kabul ettiği bir dönemdir. Bu dönem, devletin yeniden gelişmesini sağlamak için Batı'nın örnek alınması gerektiği açısından önemlidir. Yenileşme döneminde başta askeriyle ilgili olmak üzere; idari, mali ve toplumsal alanlarda yapılan ıslahatların neler olduğuna değinilmiştir. Özellikle "*Meşveret Meclisleri*" nin çalışmalarının, "*baş vekalet*" makamının koordinasyonu altında oluşturulan nazırlıkların padişahlık makamını nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

Son bölümde ise "*Tanzimat Fermanı*" ile birlikte devletin içine girdiği yeni bir dönemden bahsedilmiştir. Fermanın devlet yapılanmasında yarattığı değişim, kanunlaştırma hareketleri, idari mekanizmada açılan yeni meclisler, oluşturulan mahkemeler konumuzla bağlantılandırılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Nitekim bu dönemde oluşturulan "*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*", "*Meclis-i Tanzimat"* ve "*Meclis-i Umûmî"* gibi meclislerle birlikte devletin yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin nasıl örgütlendiği ve padişahın bu meclisler karşısındaki durumu ele alınmıştır.

Birincil kaynak olarak Osmanlı döneminde yazılmış olan Naima Tarihi incelenmiş ve dönemin siyasi olaylarını ortaya koymak amacıyla yararlanılmıştır. Halepli Mustafa Naîmâ Efendi, 1700 yılında vakanüvis olarak Naîmâ Tarihi'ni yazmaya başlamıştır. Bu eser, 1591 ile 1659 yılları arasında Osmanlı devletinde yaşanan olayları anlatan tarihi bir kaynaktır. Naîmâ Tarihi'nde olaylar kronolojik olarak sıralanmış, kişiler, kurumlar ve devlet hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca yine ilk elden kaynak olan Neşrî ve Aşıkpaşazâde kroniklerine Osmanlı hanedanının menşei ve kuruluşu meselesinde başvurulmuştur. Kronikler Osmanlı hanedanının kökenlerinin ve hâkimiyetinin kaynağının açıklanması noktasında önemli kaynaklardır. Yine birincil kaynak olarak Osmanlı Arşivi'ne müracaat edilmiş, birkaç hatt-ı hümâyûn da çalışmaya eklenmiştir. Hatt-ı hümâyûnlar padişahın iradesini taşıyan belgeler olmaları nedeniyle önemli birincil kaynaklardandır. Bu belgeler, genellikle Meşveret Meclisi ile ilgili kısımda kullanılmıştır.

Son olarak Osmanlı devleti hakkında önemli araştırmalar yapmış olan Fuad Köprülü, İ. Hakkı Uzunçarşılı, E.Z. Karal ve Halil İnalcık gibi tarihçilerin çalışmamızla ilgili

eserlerinden sıkça faydalanılmıştır. Özellikle devletin kuruluşu ve teşkilat yapısı ile padişahın yetkilerinin anlatıldığı bölümlerde bu araştırmacıların ortaya koymuş oldukları bilgi birikiminden yola çıkılarak konu ele alınmıştır. Bunun dışında çalışmayla ilgili literatürdeki diğer kaynaklar mümkün olduğu kadar taranmış ve gerektiği ölçüde kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE DEVLET BAŞKANI VE YARDIMCILARI

1.1.Kağan

Türkler, İslâmiyet öncesi dönemde Orta-Asya bozkırlarında göçebe hayatı benimsemişlerdir. Göçebe Türk toplulukları yazlık ve kışlık alanlar belirleyerek bu yol üzerinde göç etmişlerdir. Eski Türklerin çoğu göçebe olmasına rağmen yaşamlarını genellikle devlet çatısı altında sürdürmüşlerdir. Bu sebeple de Türklerin teşkilatçılık yeteneği zaman içerisinde artarak gelişmiştir. Türklerin kurdukları devletlerin hemen hepsinde benzer yapılar karşımıza çıkmaktadır. Devletin zirvesinde kağan, tanhu, han, yabgu gibi değişik isimler verilen bir devlet başkanı yer almıştır. Devlet başkanının idare yetkisinin ilahi olarak Gök Tanrı'dan aldığına inanılmış, kağan her zaman için kutsal kabul edilmiş, böylece de halkın kağana itaati kolaylaşmıştır[1]. Eski Türk devletlerindeki yönetim yapısını daha iyi anlayabilmek için yönetimi oluşturan her unsurun ayrı ayrı incelenmesi ve ele alınması gerekmektedir. Bu bölümde devlet başkanının nitelikleri, yetki ve görevlerinden söz ederek, devlet teşkilatı içinde kendisine yardımcı olan organlara değinilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Taşıması gereken nitelikler

Kağanın devlet yönetiminde en üst merci olması nedeniyle birtakım önemli nitelikleri de taşıması gerektiğine inanılmıştır. Bu nitelikler, özellikle ülke bütünlüğünün ve törenin korunmasında, halkın adaletli bir şekilde yönetilmesinde önemli sayılmıştır. Sahip olması gereken nitelikleri kişiliğinde barındırmayan devlet başkanlarının ise zaman zaman iktidardan uzaklaştırıldıkları görülmüştür.

---

[1] E. Güngör (1997). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları, s.54-55.

Eski Türk hükümdarlarında aranan niteliklerden birincisi bilge bir kişi olmalarıdır. Bilge olmaktan maksat kağanın bilgili ve akıllı olması anlamına gelmektedir. Bilgili olmak, kitaplardan edinilen bilgilerden ziyade, geçmiş olaylardan kazanılan tecrübelere dayanmaktadır[2]. Türkler, devletin gücünü kağanın bilgi derecesi ile ölçmüşlerdir. Bunun için de kağanın töreyi iyi bilmesi ve uygulaması gerekmiştir. Aksi takdirde devlet yok olmaya mahkûm kalacaktır[3]. Kağanın bilge olması ile ilgili husus Kutadgu Bilig'te de karşımıza çıkmaktadır. "Halkı idare eden bilge beyler, bilgisizin işini kılıç ile halletmişlerdir… Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşmadan uyan, bilgini kullan işini tanzim et... Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır."[4]

Eski Türk devletlerindeki inanışa göre, Türk kağanı cesaretli, kuvvetli ve kahraman olmalı, gerektiğinde savaşta kılıç sallamalı ve ordunun başında yer almalıdır[5]. Kağanın aynı zamanda fazilet sahibi ve dürüst olmasına, verdiği sözde durmasına da önem verilmiştir. Tüm bu niteliklere ise ancak erdemli bir insanda rastlanabilmiştir. Zira erdemli bir insan alçak gönüllü, şefkatli, doğru sözlü, cömert ve affedicidir. Erdemli bir hükümdar halkının taleplerini dikkate aldığı için halk da ona daha çok bağlılık ve itaat gösterebilmiştir[6].

Eski Türk hükümdarlarında aranan diğer nitelikler ise Göktürk Kitabelerinde ve Kutadgu Bilig'te şu şekilde sıralanmıştır: Tedbirli olmak, uyanık olmak, ihmalkâr olmamak, zalim olmamak, inatçı olmamak, kibirli olmamak, temiz olmak, tok gözlü olmak, misafirperver olmak ve anlayışlı olmak[7]… En önemli nitelikler arasında sayabileceğimiz bir başka ölçüt ise kağanın Gök Tanrı'ya bağlı olması gerektiğidir. Zira eski Türklerdeki Gök Tanrı inancına göre kağan Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Bu yüzden de tahta çıkma törenleri "Gök'e çıkmak" olarak kabul edilmiştir. Yine bu inancın bir sonucu olarak kağanın otağına doğudan girilmiş ve devletin ileri gelenleri her yıl Tanrı için kurbanlar kesmiştir[8]. Tanrının temsilcisi olan kağan, inançlarına bağlı kalarak devleti

---

[2] B. Ögel (1988). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.580-581.
[3] A. Taneri (1993).*Türk devlet geleneği dün-bugün*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.96,s.137
[4] R.R. Arat (1991. *Kutadgu Bilig.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.155.
[5] A. Donuk. (1982). Eski Türklerde hükümdarın vazifeleri ve vasıfları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (S17), s.125; A. Donuk (1986). İslamiyet'ten önceki Türklerde devlet adamı tipi. *Türk Kültürü Dergisi,* Yıl XXIV, (S275), s.146.
[6] Taneri, 1993, **a.g.k.,** 54 vd.; Donuk, 1986, **a.g.k.,** 129 vd.
[7] Donuk, 1986, **a.g.k.**, 147 vd.; M. Ergin. (1970). *Orhun Abideleri*. İstanbul: MEB Yayınları, s.18-19.
[8] L.N. Gumilöv. (1999). *Eski Türkler*. (Çev: D.Ahsen Batur), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, s.115.; D. Avcıoğlu. (1982) *Türklerin tarihi*. İstanbul: Tekin Yayınevi, s.377-379.

idare etmeye çalışmıştır. Çünkü Tanrı, onu halkı korumak için devletin başına getirmiştir[9]. Bu inanışı destekleyecek örnek olaylar tarih içinde karşımıza çıkmaktadır. Kağanın savaş kararı aldıktan sonra mabede gidip zafer için dua etmesi veya kağanın yabancı hükümdarlar ile yazışmalarında kendini Tanrı tarafından gönderilmiş, Tanrı'nın kılıcı, Tanrı gibi gökte yaratılmış tarzında ifadelere yer vermesi bunun en somut örnekleridir[10].

1.1.2. Sahip olduğu yetkileri

Eski Türklerde devlet kelimesinin yerine "il" kavramı kullanılmıştır. İl kavramı ilk olarak Orhun Abideleri' nde karşımıza çıkmaktadır. Orhun Abidelerinde yer alan il kavramıyla anlatılmak istenen şey halkın hukuki durumudur [11]. İlin ömrü hâkimiyete bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Hâkimiyet ise kağan, beyler ve halk tarafından dereceli olarak kullanılmıştır. Öncelikli olarak kağan ve kağanın izin verdiği ölçüde beyler hâkimiyete katılmışlardır. Fakat asıl en önemli nokta hâkimiyetin millete atfedilmiş olmasıdır. Eski Türk devletlerinde orta çağdaki diğer hükümdarların aksine kağan her şeyin üstünde yer almamış, milletin koruyucusu konumunu üstlenmiştir. Devletin esas kurucusu millet kabul edilmiş ve kağanlar Tanrı'nın bu milleti yüceltmek için gönderdikleri temsilciler varsayılmıştır[12].

İl kavramı hem hâkimiyeti hem de hâkimiyete itaat eden örgütlü halkı içinde barındırmıştır. Fakat il olmak için sadece bu iki unsur yeterli değildir. Bu unsurlara ek olarak bağımsızlık ve zor kullanma yetkisinin de tek bir elde toplanması gerekmiştir. Hâkimiyetin etkin olabilmesi için ise itaatin varlığı aranmıştır[13]. Eski Türk devletlerinde hâkimiyetin kaynağı halktı, bununla beraber halk hâkimiyetin kullanılmasında kağana yetki vermiştir. Herkes kağana itaat ile yükümlüdür ve kağan ili yönetmek adına birçok yetki ile donatılmıştır. Devletin başı olan kağan, bütün yüksek memurlarının tayininde ve azlinde tek başına söz sahibidir. Orduya kumandanlık etmek, yeni töreler (kanunlar) koymak, mühim davalarda hâkim olmak ve suçluları cezalandırmak, savaş kararı almak

---

[9] Ögel, 1988, **a.g.k.**, 573-577.; Ergin, 1970, **a.g.k.**,6,19,36.
[10] O. Turan (1969). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi C:1.* İstanbul:. Turan Neşriyat ve Matbaacılık, s.89-97.
[11] S.M. Arsal. (1947). *Türk tarihi ve hukuk.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s.263-264.
[12] Ögel, 1988, **a.g.k.,** 339-340.
[13] Arsal, 1947, **a.g.k.,** 266-267.

ve barış akdetmek gibi başlıca yetkilere sahiptir[14]. Kağan sahip olduğu yasama yetkisini kullanırken tam bir serbesti içinde değildi. Kanunları yaparken devletin eski töreleri ve halkın ileri gelenleri tarafından oluşturulan meclis kararları ile bağlıdır[15].

1.1.3. Görevleri

Eski Türk devletlerinde kağan halkın babası gibi kabul edilmiş ve bu vasfı dolayısıyla ondan halkını koruması, gözetmesi ve doyurması beklenmiştir. Bunu törenin ve inancın bir neticesi olarak gören halk, görevini yerine getirmeyen kağana itaat etmek istememiştir[16]. Kağandan beklenen Gök Tanrı'dan aldığı yönetme yetkisini dünyada barışı ve huzuru sağlamak için kullanması, halkı için sürekli çalışması, onların menfaatini düşünerek hareket etmesi ve onları refaha ulaştırmak için elinden gelen her türlü çabayı ortaya koymasıdır[17]. Kağanın yerine getirmesi gereken görevler eski Türk devletlerine ait tarihi kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Bunların en başında Kutadgu Bilig gelmektedir. Zira burada hükümdara yönetme yetkisi verilirken bir takım şartlar da ileri sürüldüğü belirtilmiş ve halkın talepleri sıralanmıştır. Halk "ekonomik istikrarın olmasını", "adil kanunların yapılmasını" ve "güvenliğin sağlanmasını" hükümdardan talep etmiştir[18]. Kağanın bir başka önemli görevi ise kutsal kabul edilen ülke topraklarını korumaktır[19].

Türklerde toplumsal hayatı ve devlet işleyişini düzenleyen ve genelde yazılı olmayan kurallara töre adı verilmiştir. Töre daha çok toplumların birbirlerine aktardıkları örf ve adetlere dayalı kuralları içine almıştır. Törenin üç ana kaynağı kağan, kurultay ve halktır. Uygulamada en önemli görev kağana düşmektedir. Çünkü Gök Tanrı tarafından kendisine "kut" verildiğine inanılan kağan hukuk kurallarını koymakla ve herkese eşit şekilde uygulamakla yükümlüdür. Bunu Orhun yazıtlarında ve Kutadgu Bilig'te görmekteyiz[20]. Töre, zamanın farklı ihtiyaçlar getirmesi dolayısıyla çeşitli değişimlere

---

[14] Arsal, 1947, **a.g.k.,** 201-202.
[15] Arsal, 1947, **a.g.k.,** 269,287-291.
[16] Turan, 1969, **a.g.k.,** 102-110.
[17] Donuk, 1982, **a.g.k.,** 106-122.
[18] İ. Kafesoğlu (1988). *Türk milli kültürü.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 244,245.
[19] Kafesoğlu, 1988, **a.g.k.,** 223; Ögel, 1988, **a.g.k.,** 584.
[20] A.Pamir (2009). Orta-Asya Türk hukukunda "töre" kavramı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 58 (2), s.362-365.

ihtiyaç duymuştur. Türk yöneticileri de bu ihtiyaca binaen zaman zaman halkın ve kurultayın da olumlu görüşünü alarak töreyi yeni kurallar ile genişletmişlerdir[21].

Kağan, devletin başı olarak iç-dış siyasetin düzenlenmesinde ve savaş-barış kararının alınmasında yetkili makamdır. Devletin savaş kararı alması durumunda başkumandanlık görevini de kağan yerine getirmiştir. Ayrıca yabancı devlet elçilerini kabul etmek veya onlara elçi göndermek kağanın sahip olduğu yetkiler arasındadır. Bunun dışında kağan, devlet görevlilerinin atanmasında ve azledilmesinde en yetkili kişi olmuştur[22]

Yasama yetkisinin yanında kağanın diğer bir görevi ise yargılama yapmaktır. Önemli siyasi suçlara bakan yüksek devlet mahkemesi başkanlığının yanı sıra yargılama ve örfi hukuku uygulama yetkilerine de sahiptir[23]. Küçük yerlerde görevli olan yargıçlar bağımsız olmakla birlikte idari açıdan kağana bağlanmıştır[24]. Göçebe toplum yapısından dolayı hapis cezaları en fazla 10 gün süreyle sınırlandırılmış bunun sonucu olarak cezaevleri açılmamıştır. Ölüm cezası en yaygın ceza şeklidir. Bu cezalandırma yöntemi; cinayet suçu, savaştan kaçma suçu, bağlı atın çalınması gibi suçlar için öngörülmüştür[25]. Bütün bu bilgilerden yola çıkarak şöyle bir sonuca varabiliriz: Kağanların belki de en önemli görevi halkı için töreyi korumak ve onu adil bir şekilde uygulamaktır. Çünkü kağan bu görevi gerektiği şekilde yerine getiremediği zaman devletin düzeni bozulmuş olacak ve millet yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır[26].

1.1.4. Tahta çıkma usulü

Eski Türklerde egemenlik yetkisine "kut" adı verilmiş ve kaynağı tanrısal kabul edildiği için kağan ve onun soyundan gelenler kutsal sayılmıştır. Devleti yönetme yetkisini ifade eden "kut"un kağan ve ailesine ait olduğu görüşü benimsendiği için kağandan sonra en yetkili isim kağanın eşi olan" hatun" olarak kabul edilmiştir[27]. Yönetme yetkisinin el değiştirmesinde veraset sistemi uygulanmış ve taht babadan en büyük oğula geçmiştir. Kağanın en büyük oğlu olan veliaht "tigin" ismiyle anılmıştır.

---

[21] Kafesoğlu, 1988, **a.g.k.,** 233-234.
[22] Arsal, 1947, **a.g.k.,**201-202.

[23]Kafesoğlu, 1988, **a.g.k.,** 280.
[24] Ögel, 1988, **a.g.k.,** 528-530.
[25] E. Yakut (2002). Eski Türklerde hukuk. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 1(3), s.408.
[26] Ögel, 1988, **a.g.k.,** 471-472.
[27] Ş. Karatepe (2004), *Osmanlı siyasi kurumları*. İstanbul: İz Yayıncılık, s.58.

Kağanın diğer oğulları ise ordu komutanı olarak görev yapmıştır. Kağan sağ-kola kumanda ettiğinde veliaht sol-kola kumandanlık etmiştir[28].

Eski hükümdarlar tek eşliliği adet edindikleri halde zaman zaman Çin'den veya farklı yerlerden gelen hatunlar alarak çok eşli evlilikler yapmışlardır. Fakat verasetteki büyük paya her zaman için Türk hatunun soyundan gelen oğul sahiptir[29]. Her ne kadar yönetme yetkisinin tanrısal olduğuna inanılsa da kağanın taşıması gereken rasyonel şartlar oluşmadığı takdirde toplanan mecliste ondan bu yetki alınmış ve halk ona itaat etmekten kaçınmıştır. Dolayısıyla bu makama; kağan olmak için gerekli özellikleri taşıyan, Tanrının kendisine kut verdiği ve meclis tarafında seçilmiş bir kişi getirilmiştir[30]. Veliahtlık meselesi çoğu zaman taht kavgalarının ve devletin parçalanmasının da bir sebebi olmuştur[31].

1.2.Kağanın Yardımcıları

Eski Türk devletleri boyların birleşmesi ile oluştuğu için her boyun başında bir boy beyi bulunmuştur. Boy beylerine "tudun" adı verilmiş ve kağana itaat ile yükümlü sayılmışlardır. Kağan, emri altındaki boy beyleri ile olan iletişimini "yabgu" aracılığıyla sağlamıştır. Yabgu, kağana devlet işlerinin yürütülmesinde yardım eden ve genellikle de kağanın kardeşi olan en yüksek rütbeli devlet adamıdır[32]. Göktürklerde yabgular, kağana siyasi ve hukuki olarak tabii kalsalar da kendi başlarına savaş ve barış kararı almaya ehil sayılmışlardır. Kağandan sonra en yetkili isim olan yabguları aslında başbakan olarak düşünebiliriz. Göktürk ve Uygurlarda başbakanın altında "buyruk" adı verilen bakanlar bulunmaktadır. Altı tanesi iç, üç tanesi de dış buyruk olmak üzere toplamda dokuz buyruk görev almıştır. Buyruklar aynı zamanda toyun da üyesidirler[33].

Eski Türklerde ülke iki idari bölüme ayrılarak yönetilmiştir. Hunlarda bu ayrım doğu-batı olarak gerçekleşmiştir. Devletin hâkimiyeti altında 24 beylik vardır ve onluk sistem geçerlidir. Beylikler bulundurdukları asker sayılarına göre binbaşılık, yüzbaşılık ve

---

[28] Z.Gökalp. (1991). *Türk uygarlığı tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, s.165.
[29] Ögel, 1988, **a.g.k.,** 445-448.
[30] M.S. Aydın. (2011). *Devlet, demokratik değerler ve eski Türkler.* Ankara: Berikan Yayınevi, s.204-205.
[31] Arsal, 1947, **a.g.k.,** 270-272.
[32] Gumilöv, 1999, **a.g.k.,** 83; Gökalp, 1991, **a.g.k.,** 161-162.
[33] Aydın, 2011, **a.g.k.,** 188.

onbaşılık gibi unvanlar almışlardır. Hunlardaki bu askeri hiyerarşik sistem aynı zamanda devletin teşkilatlanmasında da etkilidir[34]. Göktürklerde de bu ikili sınıflandırma doğu-batı olarak yapılmıştır. Devletin her iki kısmının idaresinde "şad" adı verilen valiler görev yapmıştır[35]. Bu ikili yapı daha sonra Osmanlı devletinde de Anadolu-Rumeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Türklerde "çifte krallık" müessesinin olup olmadığı sorusunu akla getirebilir. Fakat tüm tarihi kaynaklar göstermektedir ki bu sistem devletin topraklarının genişlemesi sonucu yönetimde kolaylık sağlamak amacıyla getirilmiştir. Devlet tek bir güçlü merkezden yönetilmiş ve genellikle de devletin batı kolu doğuya tabi sayılmıştır. Her iki koldaki beyler, kağana kesin itaat ile yükümlüdürler. Doğudaki hâkimiyet zayıfladığında devletin batı kolu bağımsızlık ilan etmiştir. Bu durum eski Türk devletlerinin yıkılmasını kolaylaştırmıştır[36].

Eski Türk devletlerinde kağanın yardımcılarının da kağan gibi bilgili ve cesur olması istenmiştir. Çünkü devlet adamları ancak bu özellikleri sayesinde görevlerinde kalabilmişlerdir[37]. Kağana yardımcı olan beyler devlet içinde bulundukları konuma göre farklı unvanlar almışlardır. Beylerin devlet hiyerarşisindeki unvanları şadapıt, tarhan ve buyruk gibi adlarla anılmıştır. Bu hiyerarşik sıralama aynı zamanda protokolde alınacak yerin belirlenmesinde de etkilidir. Zira şadapıtlar tahtın sağında yer alırken tarhanlar ve buyruklar solunda bulunmuşlardır. Şadapıt kavramı karşımıza Göktürk Yazıtlarında çıkmaktadır. "Şadapıtlık", kağan soyundan seçilen valilerin aldıkları unvandır. Eski Türk devletlerinde genelde biri doğuda diğeri de batıda olmak üzere iki tane "şad" valilik görevi yapmıştır. Göktürklerdeki en yüksek bey zümresini teşkil eden şadapıtların görevleri kalıtsaldır. Tarhan kelimesi eski kaynaklarda daha çok "tarkan" olarak geçmiştir. Orhun yazıtlarında ise "apatarhan" ibaresi "başkumandan" anlamını ifade etmek için kullanılmıştır. Tarhan eski Türk devletlerinde farklı anlamlarda kullanılmış olsa da ordu kumandanlığı görevi için kullanılan bir unvan olduğu kabul edilmiştir[38]. Tarhanlar halkın içinden gelen ve devlete gösterdiği bağlılık ve hizmet sayesinde yükselmiş olan kişilerden oluşmuştur. Tarhanların sahip olduğu unvan ve konum kalıtsal olmadığı için bu unvan babadan oğula aktarılamamıştır. Buyruklar, Eski Türklerde

---

[34]C.Üçok, A. Mumcu ve G. Bozkurt (2007). *Türk hukuk tarihi.* (12. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi, s.23.
[35]Arsal, 1947, **a.g.k.,** 275.
[36]Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2007, **a.gk.,** 30-31; Arsal, 1947, **a.g.k.,** 209.
[37]Ögel, 1988, **a.g.k.,** 611-616.
[38] A. Donuk (1984). Eski Türk devlet teşkilatında "tarhan" ünvanı ve tarihi gelişmesi. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi,* 34 (1), s.82-90.

kağanın yardımcılarıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi buyruklar için günümüzdeki bakanlık makamının benzeri bir makamdır yorumu yapılabilir. Toy üyesi de olan buyrukların hangisinin ne gibi görevle uğraştığı hakkında açık ve kesin bir bilgi yoktur. Ancak buyrukların komutanlık yaptıkları da bilinmektedir[39]. Buyruklar halktan seçilen ve sadece görev süreleri boyunca bu unvanı taşıyabilen kişilerden oluşmuşlardır. Kazanılan bu unvan bey öldükten sonra oğullarına intikal etmemiştir[40].

1.3.Devlet Meclisi (Toy)

Eski çağlardan günümüze kadar kurulan bütün devletlere baktığımızda hükümdarların devlet işlerini görüşmek ve karara bağlamak için birtakım kurullara ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Bu tarz kurullar devlet işleri konusunda hükümdarlara danışmanlık yapmak ve yol göstermek gibi görevlerin yerine getirilmesinde etkili olmuşlardır. Eski Türk devletlerini incelediğimizde buna benzer yapıların mevcut olduğunu görmekteyiz. Hunlarda, Göktürklerde ve Uygurlarda bu kurulların devlet yönetiminde yer edindiği fakat farklı kavramlar ile anıldığı bilinmektedir. Bu kurullara verilen adlardan en yaygın olanı "toy" ve "kurultay" kavramlarıdır. Toy kelimesi anlam olarak devlet işlerinin görüşüldüğü ve sonrasında da hükümdar tarafından ziyafetlerin verildiği festival niteliğindeki büyük toplantıları ifade eder. Kurultay ise Moğolca 'da toplanmak anlamında kullanılmış ve zamanla toyun yerine geçen bir nitelik kazanmıştır[41].

Asya Hun hükümdarı Mo-tun devrinden beri devlet işlerini görüşmek, dini törenler yapmak ve nüfus sayımını gerçekleştirmek gibi farklı amaçlar için büyük toplantılar yapılmıştır. Toplantılar yılın belirli günlerinde ve belirli yerlerde gerçekleştirilmiştir. Yapılmış toplantıların hepsi eski Türk devlet geleneğindeki toy kavramını bize göstermektedir. Toylar yılın ilk ayında, ilkbaharda ve sonbaharda olmak üzere genel olarak üç kez toplanmıştır. Yılbaşında gerçekleştirilen toy daha çok dini nitelik taşıyan ve kurbanların kesilip, büyük yemeklerin yendiği bir toplantıdır. Hayvan sayımının ve

---

[39] Yakut, 2002, **a.g.k**., 413; K. Şahin (2005). Eski Türklerde merkezi idare. *Türk İdare Dergisi,* 77, s. 155.
[40]Arsal, 1947, **a.g.k.,** 273-279; Kafesoğlu, 1988, **a.g.k.,** 251-252; C. Üçok vd., 2007, **a.g.k.,** 31.
[41] M. Seyitdanlıoğlu (2009). Eski Türklerde devlet meclisi "toy" üzerine düşünceler. *AÜDTCF Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, 28 (45), s.2.

askeri gücün tespit edildiği toy ise atların semirdiği mevsim olan sonbahar aylarında yapılmıştır[42].

Bu toplantılardan en önemlisi, ilkbahar aylarında Karakurum şehrinde yapılan toydur. Zira bu toyda tanrılara kurbanlar kesilmiş, at yarışları ve deve güreşleri düzenlenmiştir. Devletin önemli işleri bu toyda görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Görüşülen hususlar arasında hükümdarın onaylanması, yeni hükümdar seçilmesi, idareye geniş yetkilerin verilmesi, savaş kararının alınması ve gerektiğinde de yeni kanunların yapılması gibi konular yer almıştır. Bu toylarda hükümet üyeleri, askeri ve sivil yüksek memurlar, Hun boyları ve yabancı devlet temsilcileri hazır bulunmuştur Toya katılması gerektiği halde gelmeyen toy üyelerinin devlete isyan ettiği varsayılmıştır[43].

Yapılan toylara katılan üyelere "toygun" adı verilmiştir. Toya öncelikli olarak kağanın katılması ve başkanlık etmesi beklenmiştir. Kağanın olmadığı durumlarda toya "aygucı" başkanlık etmiştir. Aygucı, hükümdar soyundan olmayıp devlete yaptığı hizmetler ile hükümetin başkanı olarak seçilen kişidir. Toyda alınan kararların icra edilmesi tamamen aygucının sorumluluğuna bırakılmıştır. Kağanın yanında eşi "hatun" da toyda hazır bulunması gereken kişiler arasında yer almıştır. Toya kimlerin katıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte aygucı, prensler, buyruklar, şadapıt, ilteber ve erkin denilen hükümet üyesi yüksek memur ve beylerin toylarda hazır bulunduğu düşünülmektedir. Dönemin koşullarında toy üyelerinin burada hazır bulunması her zaman mümkün olmadığı için kağanın dilediği zaman toyu toplaması oldukça güçtür. Buna rağmen kağan toyu toplamak istediği zaman toyda hazır bulunmasını istediği beylere ok göndererek onları davet etmiştir. Toydaki oturma düzeni hiyerarşik sistemdeki protokol düzeni esas alınarak saptanmıştır. Kağanın otağının kapısı doğuya açılmış, beyler ise güney-kuzey yönleri arasında sıralanmıştır. Şadapıtlar kağanın sağında yer alırken tarhanlar ve buyruklar solunda bulunmuştur. Ordu komutanı olan şadapıtların kağanın sağında yer alması askere verilen önemin bir göstergesi sayılmıştır[44].

Türk devlet teşkilatında toy siyasi, iktisadi ve kültürel meselelerin görüşülüp karara bağlandığı en yüksek makamdır. Toyun en önemli niteliklerinden biri yasama meclisi olmasıdır. Eski Türklerin devlet hayatını ve sosyal yaşamını düzenleyen kurallardan

---

[42] M. Saray (1999*). Türk devletlerinde meclis demokratik düşünce ve Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.11.
[43] Kafesoğlu , 1988, **a.g.k.,** 246-250.
[44] Seyitdanlıoğlu, 2009, **a.g.k.,** 5-9; Ögel, 1988, **a.g.k.,** 442-443.

oluşan bütüne "töre" adı verilmiştir. Törenin başlıca üç kaynağı vardır. Bunlar; halk, toy ve kağandır. Kağanın getireceği yeni kanun ancak toyun onayı ile yürürlüğe girebilmiştir[45]. Toyun bir başka yönü ise yürütme organı olmasıdır. Özellikle kağanın görevinin onaylanması, yeni kağanın seçilmesi ve devlet yönetimini ilgilendiren hususlarda alınan kararların icrasının beylere bırakılması yürütme yetkisi kapsamında değerlendirilmiştir[46]. Halkı ve devleti ilgilendiren hususlarda istişare edilmesi ve buna zaman zaman halkın da dâhil olması bize Türklerin danışmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yapılan toylar hem hukuki hem de kültürel açıdan devletin devamlılığı sağlanmış, yönetimin güçlenmesinde etkili olmuştur. Türkler, İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından kurdukları devletlerde de benzer nitelikte meclis ve kurullar oluşturmuşlardır.

[45] Arsal, 1947, **a.g.k.,** 287-288; Saray, 1999, **a.g.k.,** 7-8.
[46] Ögel, 1988, **a.g.k.,** 549-550.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM DEVLETLERİNDE HALİFELİK MAKAMI

2.1. İlk İslam Devletinin Kuruluşu

610 yılında Hz. Muhammed'e ilk vahyin gelmesinin ardından İslamiyet Mekke'de giderek yayılmış ve peygambere inanan bir kesim oluşmuştur. Miladi 620 yılında ise 12 kişilik bir Medine grubu gelerek Hz. Muhammed'e biat ettiğini açıklamıştır. Fakat bu dönemde bir devlet teşekkülünden söz etmek mümkün değildir[47]. İslam devletinin miladi 620 yılında teşekkül etmeye başladığını söyleyebiliriz. Çünkü bu dönemde bir grup Medineli ile Hz. Muhammed arasında Akabe biatları gerçekleştirilmiştir. Biat[48] sözcüğü Hz. Peygamber döneminde daha çok dini hükümlere ve peygambere bağlı kalmayı ifade etmektedir. Ancak Hz. Ebu Bekir'in devlet başkanı olarak seçilmesinden sonra siyasi bir nitelik kazanarak; seçimle iş başına gelen devlet başkanına bağlılık sunmak anlamında kullanılmıştır.

Modern siyaset bilimine göre devlet, ülke, insan ve egemenlik unsurlarından oluşmaktadır. Egemenliğin kaynağının halkın iradesi olduğu kabul edilmektedir. İslam hukukunda ise egemenliğin kaynağı ve sahibi Allah'tır. İslam devletlerinde halk biat vererek yöneticilerini seçmiştir. Seçilen devlet başkanı Allah'ın egemenliğini sağlamak için çalışmıştır[49]. İslam tarihinde devlet oluşumunu siyasi örgütlenme açısından incelersek bu sürecin Akabe biatları ile yeni bir boyut kazandığını söyleyebiliriz. Akabe biatlarının ardından, Hz. Peygamber'in önderliğindeki Medine toplumu siyasi güç örgütlenmesinin bütün fonksiyonuna sahip bir yapılanma ortaya koymuştur. Fakat bu

---

[47] İ.Kayaoğlu (1980), Halifelik. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi,* 4, s.134.

[48]Biat kelimesinin Arapça aslı bey'attır. Bey' at "satmak; satın almak" manasındaki bey' mastarına bağlı olarak "yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek" anlamında kullanılmıştır. Sosyopolitik anlamda ise devlet başkanının seçilmesi ve İslam hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterilmesi demektir. Araplar yaptıkları ticari anlaşmaları teyit etmek için el sıkışırlardı. İdare edilen ve eden arasındaki anlaşmayı, bir nevi ticari anlaşmalardaki el sıkışmaya benzeterek bu kavram kullanılmıştır. Bkz., C. Kallek (1992). Biat. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 6*, İstanbul: TDV Yayınları, s.121.

[49] Karatepe, 2004, **a.g.k**., 29-31.

yapılanma batı literatüründeki devlet anlayışından tamamen farklı özelliklere sahiptir. Medine site devleti İslamiyet'i temel alan, her türlü üyeliğe açık toplum anlayışına sahip ve yayıldığı alanın geniş olması bakımından diğer şehir devletlerinden ayrılmıştır[50]. Dolayısıyla biat hukuken devletin "sosyal mukavele" şartını yerine getirmiştir[51].

Artan toplumsal baskılar sonucu 622 yılında Hz. Muhammed ve bir grup Müslüman Medine'ye göç etmiştir. Böylece ilk İslam devleti için eksik olan toprak unsuru da sağlanmıştır. Hicret sonrasında Müslümanlar Medine'de bulunan farklı dini kesimler ile bir arada yaşamak zorunda kalmıştır. Medine'deki toplumsal doku Peygamberimizi bir devlet kurarak yeni bir düzen getirmeye itmiştir. Hz. Muhammed farklı toplumsal kesimlerin ileri gelenleri ile görüşerek bir devletin kurulmasına karar vermiştir. Böylece ilk İslam devleti Hz. Muhammed'in siyasi önderliği ile Medine'de bir site devleti şeklinde meydana gelmiştir[52]. Devletin kurulmasından sonra devletin kuruluş ve esaslarını, kişilerin sahip olduğu hak ve görevleri gösteren İslam tarihindeki ilk Anayasa da oluşturulmuştur. Devletin kurulduğu coğrafi alan her ne kadar ilk başlarda Medine ile sınırlı olsa da zamanla toprakları genişlemiştir. Bu genişleme kamusal hizmetin tek elden yürütülmesini zorlaştırdığı için yönetime yeni düzenlemeler getirilmiş ve devletin kurumsallaşması sağlanmıştır[53]. İslam devlet teşkilatı esasen halifenin liderliğine dayanmaktadır. Zamanla devletin gelişmesi, toprakların büyümesi nedeni ile halifeye yardımcı olmak üzere vezir ve divan gibi kurumlar ortaya çıkmıştır[54]. İslam devletinde kuvvetler ayrılığı mevcut olmadığı için devletin yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını birbiri içine geçmiş bir şekilde halife yerine getirmiştir. Ancak halifenin yönetme yetkisi mutlak bir yetki olmayıp İslam'ın genel ilkeleri ve ilahi iradeyle sınırlandırılmıştır[55].

---

[50] A. Davutoğlu (1994). Devlet. TDV İslam Ansiklopedisi C:3, İstanbul: TDV Yayınları, s. 236.
[51] Kayaoğlu, 1980, **a.g.k.,** 135.
[52] M.Hamidullah (1969). *İslam Peygamberi II.* (Çev: M. Said Mutlu ve Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayınevi, s.172-173.
[53] A.S. Özçelik(1955). İslamda devlet müessesesinin inkişafı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* 20 (1-4),s.3-6; H. Karaman (1984). *İslam hukuku I*. İstanbul: Ensar Neşriyat, s.166-167.
[54] M.A. Aydın (1991). Anayasa. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 3*. İstanbul: TDV Yayınları, s.155.
[55] C. Avcı (1998). Hilâfet. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 17*. İstanbul: TDV Yayınları, s.540.

2.2. Halifelik Kavramı

Halife[56] kelime anlamı olarak birinin yerine geçen ve adına görev yapan kimse demektir. İslam hukuku açısından ise halife Hz. Muhammed'in vefatından sonra ümmeti idare eden kimse, devlet başkanını ifade etmektedir[57]. Halifeliğin anlamını yalnızca dünyevi boyutuyla açıklamak yeterli olmayacaktır. Çünkü İslam devletinin başındaki kişi olan halife, dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmekle görevli şeriat sahibinin vekili demektir[58]. Kuran-ı Kerim'de halife kavramı yer almaz. Bununla beraber halâif ve hulefâ kelimelerinin bazı ayetlerde insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu ifade etmek için kullanıldığını görmekteyiz (Bakara 2/30; En'âm 6/165; Yunus 10/73; Neml 27/62; Fâtır 35/39; Sâd 38/26). Devlet başkanına halife denmesinin sebebi bu kişinin Hz. Muhammed'in dünyevi otoritesini temsil ettiğini göstermektir. Dini hükümleri uygulamak ve dünya işlerini düzene sokmak gibi görevlere sahip olan halifenin ilahi bir yetkisi ve vekâleti söz konusu değildir. Bu yüzden de bu kişiye "Halifetü Rasülillah" da denmiştir[59].

Halifeye zaman zaman "İmam", "İmamet-i Kübra" da denildiği bilinmektedir. Halifenin imamlık görevinin olması, cemaatin imama uyması ve yönetilenlerin halifeye itaat etmesi bu kavramların kullanılmasında etkili olmuştur[60].

İslâmiyet bütün Müslümanlara cihat etmenin önemini işaret etmiştir. Cihadın olması için halifeliği ve hükümdarlığı kendi elinde toplamış olan bir lidere ihtiyaç duyulmuştur. Dünya hayatını ve ahiret işlerini düzene koyan bu lider İslâmiyet'i yaymak ve İslam devleti topraklarını genişletmekle mükelleftir.

İslâmiyet'teki halifelik makamı diğer dinlerdeki devlet adamlarından farklıdır. Diğer dinlerde savaş yalnızca kendini müdafaa etmek kaydıyla meşru kabul edilmiş, devlet başkanları ise farklı milletleri hâkimiyet altına almak gibi bir misyon üstlenmemiştir. Bu durumu gerek Hristiyanlıkta gerekse Yahudilikte görmek mümkündür. Her iki dinde de

---

[56] Halife, İlahî hükümlerin icrasında Peygambere vekil olan kişi anlamında kullanılan bir ifadedir. Hilafet kavramı yerine bazen imamet kavramı da kullanılmıştır. Halifeye imamlık görevinin de yüklenmesi ve tıpkı namazda cemaatin imama uyduğu gibi, halkın da halifenin şeriata uygun hükümlerine uyması imamet kavramının kullanılmasında etkili olmuştur. M. Z. Pakalın (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü C:1*. Ankara. MEB Yayınları, s.708.
[57]; Karatepe, 2004, **a.g.k.,** 32.
[58] İbnı Haldun (1954), *Mukaddime I.* İstanbul: Maarif Basımevi, s.510.
[59] H. Çeliker (2008). İslâm hukukunda devlet başkanlığı. *Samsun 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, s.253.
[60] Haldun, 1954, **a.g.k.,** 511.

hükümdarlar kutsanmak ve hâkimiyetlerini meşrulaştırmak amacıyla dini lider tarafından taç giydirme merasimleri yapılarak tahta çıkartılmışlardır[61].

2.3.Halife Olmanın Şartları

İslâmiyet devlet yönetimine büyük önem verdiği için devleti yönetecek olan kişiye de ağır sorumluluklar yüklemiştir. Halifelik aynı zamanda dini bir makam olmasından dolayı herkes tarafından yerine getirilebilecek bir görev olarak görülmemiştir. Bu makamı üstlenecek kişide bazı şartlar aranmıştır. Bu konu ile ilgili İslam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüştür. Bu konudaki görüşleri üç ana başlık altında inceleyebiliriz:

Birinci görüşün savunucularına göre hilafet ve halifelik Kureyş Kabilesi'nin hakkıdır. Bu yüzden de halife olacak kişinin mutlaka bu kabileye mensup olması gerektiği görüşü savunulur. Bu düşüncedekilerin dayandıkları temel nokta Hz. Muhammed'in konuyla ilgili hadisleridir. Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "İmamlar Kureyş'tendir." Bu meşhur hadis-i şerifi, Buhârî, Müslim, İ. Ahmed bin Hanbel, Nesaî, Taberanî, Hâkim gibi hadis âlimleri, Hazret-i Ali'den sahih olarak nakletmişlerdir. Özellikle Maverdi "El-Ahkâmu's-Sultâniyye" sinde bu görüşü savunmuştur[62].

Halifelik konusundaki ikinci görüş ise Şiilerindir. Onlar halifenin Kureyş'ten olmasını yeterli görmemiş bunun için Ehl-i beyt'e mensup olması gerektiği görüşünü savunmuşlardır[63]. Şia doktrinine göre halifelik bütün Kureyşlilerin değil yalnızca Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkıdır. Şiiler Peygamber'in Ali'yi doğrudan kendisine halife tayin ettiğini iddia etmişlerdir[64].

Konuyla ilgili üçüncü görüşü ortaya atanlar Haricilerdir. Bu grup Sıffin Savaşı ve hakem olayından sonra, Muaviye ve Hz. Ali tarafına katılmayıp onların dışında kalan kişilerden oluşmuştur. Hariciler, halifelik için soyluluk veya Kureyşli olma gibi şartların gerekmediğini, yalnızca kişinin bu görevi yapabilecek derecede bilgi ve beceriye sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Hatta biraz daha ileri giderek imamlık kurumunun

---

[61] Haldun, 1954, **a.g.k.,** 622-633.
[62] Maverdi (1976). *El-Ahkamu's-sultaniyye*. (Çev: A. Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi, s.6 ; Haldun, 1954, **a.g.k.,** 518-525.
[63] Aydın, 1991, **a.g.k.,** 155.
[64] T.W. Arnold (1997). Halife, *MEB İslam Ansiklopedisi C:5*. Ankara: MEB Yayınları,s.154.

dini bir gereklilik taşımadığını, her Müslümanın dini sorumluluklarını kendisinin yerine getirebileceğini iddia etmişlerdir[65].

İbnu Haldun ise Mukaddime'sinde hilafetin geçirdiği değişim ve siyasi gelişmelerin ışığında konuyla ilgili Peygamber'in hadislerinin sahih olduğunu kabul etmiş fakat Kureyşilik vasfını dönemin şartlarının bir gereği olarak açıklamıştır. İbnu Haldun bu şartı "asabiyet" kavramına dayandırmıştır. Asabiyet, devleti korumak ve idare edebilmek için gerekli olan güç demektir. Dönemin şartlarına baktığımızda ise bu gücün yalnızca Kureyş Kabilesinde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bütün Arap kabilelerini İslam çatısı altında birleştirebilmek ve halifeye itaat etmelerini sağlamak için asabiyete sahip kişilerin halifelik makamında olması gerekmiştir[66].

Halifenin erkek olması gerektiği meselesi de fıkıhta tartışma konusu olan bir başka hususdur. Zira Hariciler dışındaki diğer mezhepler halifenin erkek olması gerektiği konusunda görüş birliği içindedirler. Bu görüşe esas teşkil eden ise Hz. Muhammed'in şu hadisidir: "Yönetimlerini kadına tevdi eden bir millet dirlik göremez" (Buhari, Megâzi: 82; Tırmizî, Fiten: 75)[67]. İslamiyet kadına verilen değeri yükseltmiş, erkek ile kadın arasında bir ayrım gözetmemiş ise de kadının yaratılıştan gelen farklılıkları nedeniyle halifelik başta olmak üzere birtakım görevleri yapamayacağı kabul edilmiştir[68].

Halife olacak kişide olmazsa olmaz en önemli şart, Müslüman olmasıdır[69]. Bu şartı Kuran-ı Kerimin ayetlerinde de görmek mümkündür (Bakara 2/282; Talak 65/2). İkinci şart ise ilim sahibi olması gerektiğidir. Ancak Tanrı'nın emir ve yasaklarını bilen bir kişi bu hükümleri uygulayabilir. Halife olacak kişi sahip olduğu ilim ve akılla dine uygun içtihatlar yaratabilmelidir. En önemli şartlardan bir tanesi ise adil olmasıdır. Halife adaleti sağlayan kişi olacağı için kendisinin de mutlaka adaletli olması gerekir. Halifenin bu göreve engel teşkil edebilecek her hangi bir bedensel ve zihinsel engelinin olmaması zorunludur. Özellikle kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ve savaşlara katılmada bu durum önem arz eder. Halife İslamiyet'in korunması ve yayılması görevini üstlendiği için cesur ve kuvvetli olmalıdır[70].

---

[65] Kayaoğlu, 1980, **a.g.k.,** 139-144; Arnold, 1997, **a.g.k.,** 154.
[66] Haldun, 1954, **a.g.k.,** 518-524.
[67] Aydın , 1991, **a.g.k**.,.156.
[68] Karaman, 1984, **a.g.k.,** 194.
[69] Çeliker, 2008, **a.g.k.,** 267.
[70] A. Akgündüz (2011), *İslam ve Osmanlı hukuku külliyatı C: I*. İstanbul: İmak Ofset, s.151.

2.4.Halifenin Göreve Gelmesi

Hz. Muhammed'in vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği konusunda tartışmalar çıkmıştır. Medineli Ensar ve Muhacirler, Benu Saide adı verilen yerde toplanarak bu makam için en uygun kişinin Hz. Ebu Bekir olduğu konusunda görüş birliğine vardıktan sonra seçim için gelenler ona biat etmişlerdir. Böylece ilk halifenin tayin işlemi gerçekleşmiştir. Hz. Ebu Bekir ise ölümünden önce halife olacak kişiyi vasiyetinde Hz. Ömer olarak belirtmiştir. Böylece halifenin göreve getirilmesi konusunda iki farklı yöntem doğmuştur[71].

Sünni âlimler halifenin görevlendirilmesi konusunda bu iki yöntem üzerinde görüş birliği içindedirler. Ayrıca bu yöntemlerin dışında halifelik makamının işgal edilmesi yoluyla da halife olunabileceği konusunda tartışmalar mevcuttur[72]. İbn Haldun işgal ile halife yöntemini kabul eden âlimlerdendir. O'na göre önemli olan husus, bu makama gelecek kişinin işi adalete ve dine uygun olarak yapmasıdır. Aksi takdirde bu kişinin hilafeti meşru sayılmaz[73]. Gazali böylesi bir durumda fitne ve anarşi ortaya çıkacağı için zorla başa geçen veya eksik bir vasfı olduğu halde halife olan kişinin hilafetini meşru kabul etmiştir[74].

Sünni hukukçuların halifenin göreve getirilmesi konusunda anlaştığı yöntemlerden ilki, halifenin seçimle başa gelmesidir. İlk olarak Hz. Ebu Bekir'in halife olarak tayin edilmesinde uygulanmıştır. Bu yönteme göre halife olacak kişi seçimle iş başına gelmektedir. Burada üzerinde durulması gereken husus seçim işlemini kimlerin yapacağı ile ilgilidir. Zira İslam âlimleri bu konuda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Seçimin ehlü'l-hal ve'l-akd denilen bir kurul tarafından yapılması gerektiği konusunda hukukçular birlik halinde oldukları halde seçim nisabı ve kurulda kimlerin görev yapacağı ile ilgili konularda farklı görüşler ortaya atmışlardır[75]. Seçim nisabında tek oyu yeterli sayanlar olduğu gibi kuruldaki herkesin bu yönde oy kullanması gerektiğini savunanlar da olmuştur[76]. Fakat Hz. Ebu Bekir'in seçilme olayında çoğunluk ona oy verdiği için önemli

---

[71] Kayaoğlu, 1980, **a.g.k.,** 135-138.
[72] M. A. Aydın (1990), İslam hukukunda devlet başkanını tayin usulü. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi X*, s.190; Karatepe (2004), s.38-39.
[73] Haldun, 1954, **a.g.k.,** .584.
[74] M. Çağrı (1982). Gazalî'ye göre İslam ahlâkı. İstanbul: Ensar Neşriyât, s.252.
[75] Aydın, 1991, **a.g.k.,** 156.
[76] Maverdi, 1976, **a.g.k.,** 7.

olan hususun oy çoğunluğu olduğu görülmektedir. Yine burada ehlü'l-hal ve'l-akd adı verilen kurulda kimlerin olacağı da tartışma konusudur. Dönemin şartları göz önüne alındığında toplumun ileri gelenlerinden oluşan bu kişilerin mutlaka adalet, ilim ve inisiyatif sahibi olmalarına da özen gösterilmiştir[77].

Halifenin göreve getirilmesi konusunda ikinci yöntem ise mevcut halifenin kendisinin yerine geçecek kişiyi önceden belirlemesi yani veliaht tayin etmesidir. Bu yöntem ilk olarak Hz. Ömer'in hilafetinde söz konusu olmuştur. Hz. Ebu Bekir ölmeden önce vasiyetinde halktan Hz. Ömer'i halife seçmelerini istemiştir. Sonrasında ise dönemin Müslümanları O'nun nasihatine uyarak Hz. Ömer'e gelip biat ettiklerini açıklamışlardır[78]. Hz. Ömer ölmeden önce halifenin belirlenmesi için aşere-i mübeşşereden oluşan altı kişiyi görevlendirmiştir. Kamuoyu yoklamaları sonucunda bu komisyon Hz. Osman ismi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu öneri üzerine halife Ömer ölmeden önce Hz. Osman için halktan biat almıştır[79]. Hz. Osman kendisinden sonra yerine geçecek kişiyi belirlemeden vefat etmiştir. Muhacir ve ensarın ileri gelenleri Hz. Ali'yi makama uygun görmüşler ve O'na teklif etmişlerdir. Fakat Hz. Ali hemen kabul etmemiş ve halifelik görevini Talha ve Zübeyr'e teklif etmiştir. Onlar da kabul etmeyince isyancıların da ısrarıyla Hz. Ali hilafet makamına gelmiş ve biat almıştır[80].

Halifenin hilafetini meşru hale getiren nokta kişilerin ona biat etmesidir. Müslümanlar halifeye biat ederek onun hâkimiyetini meşru gördüklerini, idari olarak ona tabi olduklarını ve onun emir ve kurallarına uyacaklarını teyit etmiş olurlar[81]. Veliaht tayini yönteminde biat alınması İslam hukukçuları tarafından farklı yorumlanmıştır. Maverdi de dâhil olmak üzere bir grup bu yöntem ile hilafete gelen kişinin ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından onay almasının zorunlu olmadığını iddia etmişlerdir. Bu yolla seçilen kişilerin almış oldukları biat bir seçim biatı olarak değil bağlılık biatı olarak görülmüştür[82]. Ebû Yala gibi âlimlerin de içinde bulunduğu diğer bir grup ise bu yöntemle seçilenlerin de mutlaka biat alması gerektiğini savunmuşlardır. Bu durum veliaht yönteminin bir tayin mi yoksa aday gösterme mi olduğu tartışmasını yaratmıştır. Eğer veliaht tayin işlemini bir aday gösterme olarak ele alırsak; bu durumda kişiyi halife yapan işlem veliaht tayini

---

[77] Maverdi, 1976, **a.g.k.,** 6.
[78] Aydın, 1991, **a.g.k.,** 187.
[79] Avcı, 1998, **a.g.k.,** 540-541.
[80] M. Fayda (1998).Hulefâ-yi Râşidîn, *TDV İslam Ansiklopedisi C:18*. İstanbul: TDV Yayınları, s. 327.
[81] Haldun, 1954, **a.g.k.,** 560-561.
[82] Maverdi, 1976, **a.g.k**., 11.

değil daha sonra seçici kuruldan aldığı biattır. Ancak veliaht gösterilme işlemi bir ön seçim olarak kabul edilebilir. Ön seçimde halife aklındaki adaylardan birini veliaht tayin ederek seçici kurulun onayına sunmuş olur. Burada aday gösterme işleminden söz edilebilmesi için birden fazla aday olması gereklidir. Kanımızca eğer veliaht tayin yöntemi de seçim yönteminin bir versiyonu olarak kabul edilirse aslında halifenin belirlenmesinde tek bir yöntemden söz etmiş oluruz. Fakat yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak iki yöntemin de birbirinden farklı olduğunu söyleyebiliriz[83].

2.5.Halifelik Makamının Tarihsel Gelişimi

Bu bölümde hilafet makamının Hz. Muhammed' den itibaren nasıl bir süreç izlediğini ve hangi değişimleri yaşadığını inceleyeceğiz. Onun ölümünden sonra Hz. Ebu Bekir'e biat edilmesiyle başlayan ve Hz. Ali'ye kadar devam eden döneme "Hulefa-yi Raşidîn devri" denilmiştir. Böyle adlandırılmasının sebebi ise devletin Peygamber'in getirdiği ilke ve modele uygun olarak yönetilmiş olmasıdır[84].

2.5.1. Hz. Muhammed dönemi

İslam âlimleri Hz. Muhammed'in görevlerini üçe ayırmışlardır. Buna göre Peygamber Allah'tan aldığı vahiyleri insanlara iletmek, insanları eğitmek, onlara dini öğretmek ve devleti dine uygun yönetmekle mükelleftir. Burada önemli olan nokta vahyi iletme görevinin Peygamber'in ölümü ile son bulmuş olmasına rağmen diğer görevlerin gelen halifelerce yerine getirilmesi gerektiğidir[85]. Dolayısıyla devlet başkanının en önemli görevi devleti Allah'ın iradesine uygun olarak yönetmektir.

İslam devletinin ilk başkanı olan Hz. Muhammed Medine'de site devletinin kurulup Anayasanın yapılması ile siyasi şef konumuna gelmiştir. Bunun öncesinde Mekke'deki döneme baktığımızda burada nazil olan ayetlerin Müslümanların dini hayatını düzenleyen kurallar getirdiğini görmekteyiz. Medine'de ise devletin teşekkülü

---

[83] Aydın, 1991, **a.g.k.,** 187-189.
[84] Fayda, 1998, **a.g.k**.,324.
[85] Karatepe, 2004, **a.g.k.,** 33.

ile amme hukukuna yönelik esasların oluştuğunu söyleyebiliriz[86]. Peygamber Medine'deki sosyal sınıflar ile bir araya gelerek bir anayasa yapmıştır. İslam devletinin ilk anayasası olan bu metinde devlet başkanının son yargı yeri ve ordu kumandanı olduğu belirtilmiştir[87]. İlk İslam anayasasının üç temel özelliğine de burada yer vermemiz gerekmektedir. İslam anayasası dini esaslara dayanan, yasamanın kaynağı Kuran ve Sünnet olan bir anayasadır. Diğer önemli özelliği ise İslam devletinin şûra esasına[88] dayanılarak yönetiliyor olmasıdır. Şûra ilkesine Kuran-ı Kerim'de de yer verilmiştir.(Âl-i İmran 3/159; eş-Şûra 42/38) Hz. Muhammed'in Uhud Savaşı'nda sahabeye danışarak bir karar alması şûra ilkesine verdiği önemi göstermiştir[89]. İslamiyet'in gelmesinden sonra devlet içerisindeki görev paylaşımı ve yardımlaşma, bütün görevlerin devlet başkanında toplanmasına sebep olmuştur. Halifeler kendilerine verilen görevlerin ağır olması nedeniyle devlet işlerinde yardımcılar atamışlardır. Devlet işlerinde fikir alışverişi yaparak yardımlaşma, Hz. Muhammed döneminde de vardır. Peygamber genel ve özel konularda arkadaşlarının düşüncelerini alarak kararlar almıştır. Özel konuları ise daha çok Ebu Bekir ile görüşmüştür. Bu yüzden Ebu Bekir Hz. Muhammed'in veziri olarak

---

[86] Özçelik, 1955, **a.g.k.,** 3-6.
[87] Aydın, 1991, **a.g.k.,** 153-154.
[88] Şûra kelime anlamı olarak, danışma kurulu, görüş alışverişinde bulunma, bir kimseden fikir talebinde bulunmak gibi anlamlara gelmektedir. İslami literatürde ise yöneticilerin, yönetimle ilgili konularda ilgililere danışması ve fikir alışverişinde bulunmasını ifade eder. T. Türcan (2010). Şûra, *TDV Ansiklopedisi C:39*, s. 230; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır şûrayı bireysel, toplumsal ve siyasal alanda incelemiştir. Toplumsal olarak şûranın, insanları bir arada tutan, iyi, doğru karar vermeyi sağlayan bir olgu olduğunu belirtmiştir. Peygamberin sahabesiyle istişare yaparak karar aldığını, alınan karar sonucunda hatalı bir durum meydana gelse bile istişareyi teşvik eden bir durum olduğunu söylemiştir. İslam siyasetinin zorbalık ve zulme dayanmadığını, hoşgörüyü temel aldığını ve istişarenin de bu esası sağlamada önemli bir kurum olduğunu açıklamıştır. İstişare edilen işte kamu yararını gözetmek ve bütün deliller ışığında Allah'ın hükmünü ortaya koymak gereklidir. Cüzi iradelerden sıyrılarak ilahi iradenin ortaya konmasını sağlayan ve aynı zamanda toplumsal faydayı da beraberinde getiren şey istişaredir. A. Altuntaş (2012). Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde şûra kavramının ele alınışı, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (2), s.247-252; İslam mekanizmaları umumi şûra esası üzerine kurulmuştur. Allah Hz. Peygamber'e bile kendi kendine karar almak yerine, yaşama dair konularda etrafındakilere danışmasını emretmiştir. Dini hususlarda bu esasın uygulanmayacağı kesindir. Çünkü dini hususlar vahiyle ve ilahî emirle düzenlenmiştir. Fakat Hz. Muhammed politik, ekonomik, sosyal ve stratejik konularda istişare yoluna gitmiştir. Hz. Muhammed istişareye muhtaç değildi ancak O kendi görüşlerine aykırı bile olsa çevresindekilerle istişare ederdi. Şûrâ İslam anayasasındaki temel kaidelerdendi ve kanunların ruhuydu. İslamiyet insanlar için gerekli genel kuralları getirmiştir. Ancak bu kuralların uygulanış şeklini insan aklına bırakmıştır. Zira bu kurallar insanların ve dönemin ihtiyaçlarına göre değişkenlik göstermiştir. Toplum yararını esas alan bir dinde amacına uygun olarak şûrânın şekli ve yöntemi; sisteme ilişkin sorunları çözmek için kişilere bırakılmıştır. İslamiyet'in şûrâya verdiği önemi Kuran'da bu isimle bir surenin olmasından da anlayabiliriz. "Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir. Bu mükâfat iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar. Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar." (Şûra: 36-39). T.A. Sürur (2009). *Kur'an devleti,* Ankara: Hiperlink, s.187-196. (Erişim tarihi: 16.06.2016)
[89] Hamidullah, 1967, **a.g.k.,** 162-163.

anılmıştır[90]. Üçüncü önemli ilke ise iktidarın sınırlı olmasıdır. Her ne kadar halife mutlak yetkiye sahip görünse de İslam'ın genel ilkeleri ve ilahî iradeyle sınırlandırılmıştır[91].

Peygamber'in Mekke'de olduğu dönemde bir adli teşkilatın varlığından söz edemeyiz. Çünkü işlerin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için kuvvetli bir devlet yöntemi gerekmiştir. Medine'de İslam devletinin kurulması ve anayasanın kabul edilmesinden sonra yargı alanında düzenlemeler yapılmıştır. Yargılama yetkisinin devlet başkanında olduğu ve verdiği kararların kesin hüküm taşıdığı anayasada düzenlenmiştir. Hz. Peygamber önüne gelen uyuşmazlıkları Kur'an ve Sünnet ışığında çözümlemiştir. Yahudi ve diğer dini cemaatlere ise yargı alanında özerklik tanınmıştır. Ancak zaman zaman diğer dinlere mensup kişiler aralarındaki uyuşmazlığın giderilmesi için Hz. Peygamber'e başvurmuşlardır. Ceza davalarında ise yetkili mahkeme olarak İslam mahkemesi gösterilmiştir. İslam devletinin toprakları genişleyince Hz. Peygamber her fethedilen yere bir vali göndermiştir. Bazen yargılama görevini valiler üstlenmiştir. Bazı yerlere ise sadece yargılama yapmak üzere kadılar gönderilmiştir[92].

2.5.2. Raşid Halifeler dönemi

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi ile başlayıp Hz. Ali'nin ölümüne kadar uzanan sürece "Hulefâ-i Raşidin" devri denilmektedir.

Hz. Muhammed'in dini tebliğ etme görevi vefatı ile son bulduğu halde dinin esaslarını öğretmek ve uygulamak görevi ondan sonra da devam etmiştir. İslam devletini dine uygun yönetmek görevi ise dört halife döneminde hakkıyla yerine getirilmeye çalışılmıştır. Hz. Muhammed'in ölümünün ardından ortaya çıkan otorite boşluğu giderildikten sonra devlet yönetimine büyük önem verilmiştir. Devlet ilk olarak bir site devleti şeklinde teşekkül etmiş olmasına rağmen yapılan fetihler ile devletin sınırları genişlemiştir. Yaşanılan büyümeye bağlı olarak yönetim alanında herhangi bir aksaklık olmaması için kurumsallaşmaya önem verilmiştir. Bu kurumsallaşma Hz. Peygamber

[90] Haldun, 1954, **a.g.k**., 639.
[91] Aydın, 1991, **a.g.k.,** 160-163.
[92] F. Atar (1979). *İslâm adliye teşkilâtı (ortaya çıkışı ve işleyişi).* Ankara: Gaye Matbaası, s.34-42.

döneminde başlayıp özellikle Hz. Ömer döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu bölümde dört halife dönemindeki yönetim yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İlk dönemlerde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini halife elinde toplamıştır. Bu yetkilerini kullanırken de Kuran ve Sünnete bağlı kalmaya özen göstermiştir. Bu devirdeki yasama yetkisini incelediğimizde bu yetkinin esasen Allah ve Resul'üne ait olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra sahabeler karşılaşılan yeni sorunlar için çözüm arayışı içinde olmuşlardır. Bu yüzden de yeni meseleleri çözümlerken Peygamber'in kendi sağlığında onlara gösterdiği içtihat metoduna başvurmuşlardır. Hukukçular bir hukuk kuralı koyarken öncelikle Kuran ve Sünnete başvurmuşlar; bu iki kaynakta mevcut bir düzenleme olmadığında belli ilkeler ışığında içtihat yaratmışlardır[93]. Ancak yapılan bu kurallar bile hukukun genel yapısına ters düşmeyen Kuran ve Sünnet'in yorumu ile ortaya çıkan kurallardır. Dolayısıyla devletin halifesi bir kural koyacağı zaman bu iki kaynağa başvurmuştur. Kaynaklarda bir düzenleme yoksa konu ile ilgili hukukçuların içtihadından faydalanmıştır[94].

Yürütme alanındaki yapıya göre devlet, merkezde halife; vilayetlerde ise valiler tarafından yönetilmiştir. Halife seçimle veya veliaht tayini yöntemiyle seçildikten sonra halktan biat alarak görevine başlamıştır. Halifenin başlıca görevleri şu şekilde sıralanabilir:

- Dini Peygamber'in bildirdiği şekliyle korumak, bozmak isteyenlerle mücadele etmek ve yaymak,
- Mahkemelerde dine uygun yargılama yapmak, adil karar vermek ve suçluları cezalandırmak,
- Ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamak,
- Devletin düşmanlarıyla savaşıp cihat etmek,
- Kamu gelirlerini toplamak ve uygun şekilde dağıtmak,
- Kamu hizmetlerini düzenli bir şekilde yürütmek[95].

Bulundukları vilayetlerde halifenin otoritesini temsil eden valiler ise namazlarda cemaate imamlık etmek, savaşta orduyu düzenlemek, fetihlerden sonra halk ile anlaşma yapmak, ganimetleri paylaştırmak, fethedilen topraklarda iskân politikası yürütmek,

---

[93] M. Vural (2015). Dört halife döneminde yasama faaliyetinin işleyişi ve bazı yasama örnekleri (Hz. Ömer dönemi). *Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi*, (44), s.343.
[94] Karatepe, 2004, **a.g.k.,** 52-53; Aydın, 1991, **a.g.k.,** 159.
[95] Maverdi, 1976, **a.g.k.,** 18-19.

asayişi sağlamak, suçluları cezalandırmak ve adli işleri yürütmekle görevli sayılmışlardır[96].

Hz. Ömer hilafeti döneminde, vilayet sayısının artması sonucu vali atamalarının ve kamu hizmetlerini ilgilendiren hususların istişare edilerek yapılmasına büyük özen göstermiştir. Önemli konularda Ensar ve Muhacirden oluşan şura meclisine danışarak karar almıştır. Valilere göreve başlarken bir berat vermiş ve onları dikkat etmeleri gereken konular hakkında uyarmıştır. Hz. Ömer vilayetlerdeki adli ve mali işleri genel idareden ayırarak bu görevleri yürütmek üzere doğrudan halifeye bağlı adli işler için kadı, mali işler için ise âmiller görevlendirmiştir. Vilayetlerde valinin yanında kâtip, divan kâtibi, haraç âmili, sâhibü's-şurta, beytül-mal âmili ve ordu kumandanı da görev yapmıştır[97].

Sosyal adaletin gerçekleşmesine büyük önem veren Hz. Ömer devlet gelirlerinin ve ganimetlerin dağıtılmasında herkesin durumuna göre eşit paya sahip olmasına özen göstermiştir. Bunun için de İslam tarihindeki ilk divanı kurmuştur. Hz. Ömer'in tayin ettiği kâtipler ganimetten pay alacakların isimlerini ve alacakları miktarları bir deftere kaydetmişlerdir. Yine bu dönemde kurulmuş olan diğer önemli bir kurum ise mezalim divanıdır. Bu divan kamu görevlileri hakkında bir şikâyet olması durumunda soruşturma açıp görevli hakkında yargılama yaparak bir karar vermiştir[98].

Devletin yargılama fonksiyonuna değinecek olursak bu yetkinin esasında halifeye ait olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Muhammed'in bir peygamber ve devlet başkanı olarak Medine'de yargılama yaptığı bilinmektedir. Hulefâ-yi Raşidin döneminde de halifeler bu uygulamayı devam ettirmişlerdir. Yargılama yapacak halifenin bu yüzden içtihat yaratabilecek yeterlikte bilgi sahibi olması gerekmiştir. Hem bir yargılama makamı hem de bir temyiz makamı olarak görev yapan halifeler devletin büyümesiyle bu görevlerini yapmak için kadılar görevlendirmeye başlamışlardır. Hz. Ömer döneminde başlayan bu uygulama ile kadı valinin sorumluluğundan çıkarılarak direk halifeye karşı sorumlu kılınmıştır. Bu dönemle birlikte yürütme ve yargının birbirinden ayrılmaya başladığını söyleyebiliriz[99]. Adil kişiliği ile öne çıkan Hz. Ömer yargılama hukukuyla ilgili önemli ilkelerin oluşmasına da katkı sağlamıştır. Kadının tarafsızlığı, tarafların delil getirme yükümlülüğü, sulh, hâkimin yanlış kararından dönmesi, kıyas yapılması, delillerin ortaya

---

[96] Fayda, 1998, **a.g.k.,** 331-332.
[97] S. Hizmetli (1991). *İslam tarihi (Başlangıçtan ilk dört halife devrine kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s.204-205.
[98] Karatepe, 2004, **a.g.k.,** 48-50.
[99] Aydın, 1991, **a.g.k.,** 160.

konulması, keyfi delillerin kaldırılması gibi ilkeler bu dönemde yargının ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir[100].

Gerek Hz. Osman gerek Hz. Ali döneminde önceki dönemlere nazaran devletin fonksiyonlarında köklü bir değişiklik olmamıştır. Her ikisi de yasama ve yürütme yetkisini ellerinde tutmuşlar; kendinden önceki halifelerin uygulamalarını benimsemişlerdir. Hz. Osman ve Hz. Ali gerekli olan yerlere kadı tayin etmişler, kendileri de merkezde dava dinlemeye devam etmişlerdir. Hz. Osman valiliklere kendi akrabalarını yerleştirdiği gerekçesiyle tepki toplamıştır. Hz. Ali Kufe'yi başkent yapmış ve devleti buradan idare etmiştir. Kendisine valilerle ilgili gelen şikâyetlerden dolayı valilerin yerlerini değiştirmiş ve bazı yerlerdeki valiler O'nun halifeliğini tanımamışlardır. Her ikisinin de hilafeti iç karışıklıkların ve kargaşanın yoğun olduğu dönemler olmuştur[101].

2.5.3. Emeviler dönemi (661-750)

Hz. Ali'nin ölümünden sonra "Hulefâ-yı Raşidin" dönemi sona ermiştir. Muaviye 661 yılında hilafeti devralmıştır. Hulefâ-yi Raşidin döneminde "halifetü resûlillâh" veya "emîrü'l-mü'minîn[102]" unvanı kullanılmıştır. Ancak Emevîler "halifetullah" unvanını kullanmışlardır. Böylece İslam tarihinde yeni bir dönemin başlamış olduğu kabul edilmiştir. Emevîlerde devlet başkanının resmi unvanı "halifetullah" olduğu halde, Emevi halifelerine hitap ederken ve onlardan söz ederken "emîrü'l-mü'minîn" unvanı kullanılmıştır. Halifeler bu unvanı Peygamber'in varisi olmaktan ziyade kendilerini Allah'ın vekilleri olarak gördükleri için kullanmışlardır[103].

> " Burada -halifetü resûlillâh- deyimi, Hz. Muhammed'in yerini alan şahsiyetlerin O'nun yargıç ve cemaatin dünyevî reisi olma görevlerini yüklendikleri fikrini ihtiva etmekte idi. Öte yandan, vefatiyle birlikte peygamberlik görevi sona eren Hz. Muhammed'in manevî liderlik görevi Müslümanlardan birine düşüyordu. Yani yeni halife yeni dini meselelerde tevil ve

---

[100] Fayda, 1998, **a.g.k.,**.332.
[101] Atar, 1979, **a.g.k**., 72-75; Fayda, 1998, **a.g.k**., 332.
[102] "Müminler'in Emîri" diye de bilinen bu ifade tesadüfen bir kişinin Hz. Ömer'e bu şekilde hitap etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu kişinin kim olduğu konusunda farklı rivayetler olmakla birlikte ordunun durumunu haber vermek için gelen müjdeci olduğu da söylenmiştir. Bu lakap beğenildiği ve kabul gördüğü için bundan sonraki halifeler tarafından da kullanılmıştır. Haldun, 1954, **a.g.k.**, 613: Emir-ül müminin kelimesi müminlerin beyi, Müslümanların padişahı ve halifesi anlamına gelen bir ifadedir. Pakalın, 1993**, a.g.k.**, 527.
[103] P. Crone ve M. Hinds (2007). Halifetullah. (Çev. Mehmet Azimli ve Ali Akay), *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* IX (2), s. 176-181.

> yorum yapmaya yetkili değildi. Görevi, mevcut dini korumak ve şeriatı savunmaktı. HalifatRasulAllah unvanı alışılmış olarak ilk halifeler için, kullanıldı. Daha sonra Emeviler zamanında, Muaviye'nin, iktidarı elinde tuttuğu için sultan sıfatı yanında, Kuran'a dayanarak Hz. Muhammed'in temsilcisi değil, HalifatAllah unvanını benimsediği görülmektedir."[104]

İlk dört halife seçim ve biat ile iş başına geldiği halde Muaviye bu makamı Hz. Osman'ın kan hakkını bahane ederek siyasi ve askeri mücadele sonucu elde etmiştir. Kabile asabiyetine dayanarak ele geçirdiği makamı, oğlu Yezid'i veliaht tayin ederek ona bırakan Muaviye, hilafete veraset sistemini getirerek farklı bir boyut kazandırmıştır[105]. Bundan sonra iş başına gelen her halife oğlunu veliaht tayin ederek, halifelik makamının hilafet-saltanat karışımı mutlak-teokratik-ırsî bir monarşiye dönüşmesine yol açmıştır. Her ne kadar dönemin İslam âlimleri Muaviye'yi hilafeti saltanata çevirmekle suçlasalar da toplumda huzursuzluk ve karışıklıkların çıkmaması için mevcut idareye itaat etmişlerdir[106].

İbnu Haldun ise Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etmesini dönemin şartlarına göre uygun bulduğunu belirterek bu konuda farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre Hulefâ-yi Raşidin devri dine uygun yönetimin egemen olduğu bir dönem olmuştur ve saltanat söz konusu değildir. Muaviye ile birlikte dini yön azalmış ve yönetimde kabile asabiyeti ve mülk esası egemen olmaya başlamıştır. Eğer dinin aradığı şartlar göz önüne alınarak bir halife seçilmiş olsaydı ona itaat edilmeyebilir ve toplumda yeniden karışıklıklar meydana gelebilirdi. Muaviye halkın itaat etmesini kolaylaştırmak için asabiyet esasına dayanarak, halkın üzerinde otorite temin ederek birini halifelik makamına seçmiştir[107].

İslam devletinin ilk dönemlerinde ihtiyaç sahiplerinin halifenin katına girmesini engelleyecek bir durum söz konusu olmamıştır. Çünkü İslamiyet ihtiyaç sahiplerinin geri çevrilmesini yasaklamaktadır. Halifeler bu yüzden kapılarında kapıcı bulundurmamışlardır. Ancak halifelik, hükümdarlık şeklini aldıktan sonra halkı halifenin

---

[104] İ. Kayaoğlu (1985). *İslam kurumları tarihi*. Ankara: Hiperlink, s.17-18.(Erişim tarihi: 11.03.2016)

[105] Muaviye Şam sokaklarında İbnü Mesa'de ile konuşurken kendinden önceki halifelerin dünya nimetlerini aramadıklarından bahsetmiştir. Ardından da kendisinin dünyaya yarı beline kadar gömüldüğünü söyleyerek bu durumu "mülk" (saltanat) olarak nitelendirmiştir. Hz. Ali suikastinden sonra Muaviye camide muhafazalı bir yer yaptırmış ve orada ibadet etmiştir. Muaviye kendi sağlığında oğlu için biat alarak hilafet makamını "mülk"e dönüştürmüştür. Yezid için biat almamış olsa bile kendi hilafetinin iki yılına bakarak politik ihtiyaçları ve zorunlulukları hesaba katan bir saltanattan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Ş. Uçar (1990). Hilafet ve mülk mefhumlarının zıddiyeti. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 5, s. 190-198.

[106] İ. Yiğit (1995). Emeviler. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 11*. İstanbul: TDV Yayınları, s.88-89.

[107] Haldun, 1954, **a.g.k.**, 551, 565.

yanına sokmamak için kapıcılar görevlendirilmiştir. Bu dönemde halifeler, eski halifelerin başına gelen suikast olaylarından çekindikleri için ve kendisinin yanına gelenlerin onu işinden alıkoymalarına engel olmak için kapılarında görevliler bulundurmuşlardır. Halifenin sarayda güvenliğini sağlamak ve halifeye sekreterlik yapmak için görevli "hâciblik" kurumu oluşturulmuştur[108]. Devlet teşkilatındaki önemli görevlerden birisi de divan başkanlarına aittir. Bu dönemde resmi yazışmaları düzenleyen Divanü'r-resâil ve Divanü'l-hâtem ile mali işleri yürüten Divanü'l-harâc kurulmuştur. Posta ve istihbarattan sorumlu Divanü'l-berîd ve askeri işlere bakan Divanü'l-cünd oluşturulan diğer divanlardandır. Şehirlerde asayişi sağlamak için kurulan şurta teşkilatının başında merkezde nüfuslu bir aileden gelen "sahibü'ş-şurta" adı verilen bir kişi bulunmuştur. Suriye dışında beş büyük vilayete ayrılan İslam topraklarında her vilayetin başında halife tarafından seçilen bir vali görevlendirilmiştir. Valiler ise eyaletlerin alt bölgelerindeki şehirlerde görev yapan valileri bizzat atama hakkına sahiplerdir[109].

Adli teşkilat incelendiğinde ise karşımıza kadılar, hisbe teşkilatı ve mezalim mahkemeleri çıkmaktadır. Kadılar, halife veya eyalet valileri tarafından görevlendirilmiş ve dini davalara bakmışlardır. Muhtesipler ise kamu düzenini sağlamak ve ivedilikle sonuçlandırılması gereken davalara bakmakla görevlidirler. İyiliği emretmek, kötülükten men etmek görevi de olan muhtesipler genel ahlakın durumunu da kontrol altında tutmakla sorumludurlar. Ayrıca muhtesipler çarşı ve pazardaki malların kontrolünü, ölçü ve tartının denetimini de sağlamışlardır[110]. Mezalim teşkilatı ise İslam devletindeki kamu görevlilerinin yapmış oldukları haksız eylemlere karşı halkı korumak amacı ile kurulmuş bir devlet teşkilatıydı. Doğrudan halife veya vali ya da onlara vekâlet eden bir kadı'l-mezalimin başkanlığında teşekkül eden bu yargı organı özellikle üst seviyedeki devlet görevlilerinin yargılanmasında yetkilidir[111].

Emeviler İslam topraklarında büyük bir imparatorluk kurarak önemli bir başarı sağlamışlardır. Bu dönemde Şam başkent yapılmış ve halifeler görevleri süresince yalnız birkaç kez hac görevini ifa etmek için Mekke'ye gitmişlerdir. Emevi halifeleri, devlet merkezinden ayrılmamış ve sefere gitmemişlerdir. Askere komutanlık vazifesinden uzak

---

[108] Haldun, 1954, **a.g.k.**, 640-648.
[109] Yiğit, 1995, **a.g.k.,** 89.
[110] Haldun, 1954, **a.g.k.,** 608; Yiğit, 1995, **a.g.k.,** 96.
[111] Karatepe, 2004, **a.g.k.,** 46.

kalan halifeler, ordu komutanı olmaktan ziyade yalnızca yönetimle ilgilenen bir yönetici olmuşlardır[112].

2.5.4. Abbasiler dönemi (750-1258)

Emevîler iktidara geldiklerinde kabile asabiyetini esas alarak Araplara hem vergilerin alınmasında hem de devlet kademelerine gelmede öncelik ve ayrıcalık tanımışlardır. Arazi vergisinden muaf olmaları ve ordugâh şehirlerinin inşasında onlara öncelik verilmesi Arapları imtiyazlı sınıf haline getirmiştir. Emevîlerin Arap milleti lehine yaptıkları bu ayrıcalıklar devlete karşı giderek güçlenen bir muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur. Şii propagandaların artması, Haricilerin devam eden isyanları, Arap kabileler arasındaki mücadeleler ve giderek güçlenen Abbasi hareketi sonucu Emevîlerin devlet üzerindeki etkisi azalmıştır. 750 yılında yapılan ihtilalin başarıya ulaşmasıyla ve halife Mervan'ın öldürülmesiyle Abbasiler devlet yönetimini ele geçirmiştir. Bu dönemde devlet merkezi olarak Suriye yerine Irak tercih edilmiş, ikinci Abbasi halifesi Mansur'un Bağdat'ı merkez yapmasıyla devlet Ortadoğu'nun kozmopolit imparatorluklarının merkezine taşınmıştır. Böylece İslam devleti içindeki Arap hâkimiyeti etkisini yitirmiştir. Abbasiler, uzun süre siyasi ve dini alanda hâkimiyeti ellerinde tutarak Osmanlı devletinden önceki en uzun hüküm süren hanedanlık olmuştur[113].

Abbasi Halifeleri her zaman Hz. Peygamber'in soyundan geldiklerini ileri sürerek hilafetlerini meşru temeller üzerine inşa etmek istemişlerdir. Bu yeni dönemle birlikte hilafetin yapısı değişmiş, devletin dini niteliği artmıştır. Halifelerin, birini huzurlarına kabul ederken Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen bir cüppe, baston ve başlık giymeleri bu durumu kanıtlar niteliktedir[114]. Abbasi halifeleri "halifetü resûlillâh" unvanı yerine "halifetullah" veya "Zıllullah fi'l-arz"[115] unvanını kullanmışlardır.

---

[112] V. V. Barthold (2012). *İslam'da iktidarın serüveni halife ve sultan*. (Çev: İlyas Kamalov), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, s.48.
[113] H. D. Yıldız (1988). Abbasiler. *TDV İslam Ansiklopedisi C:1*. İstanbul: TDV Yayınları, s.31-37.
[114] Kayaoğlu, 1985, **a.g.k**., 30.
[115] Zıllullah fi'l-arz, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi demektir. Halifelik makamının kuvvet ve kudretini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. M.Z.Pakalın (1993). Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü,. C:3, Ankara: MEB Yayınları, s. 657.

Abbasi Halifeleri hilafeti ellerinde tutmak için veraset sistemini devam ettirmişlerdir. Bu dönemde halifelik halktan uzak, erişilmesi zor bir makama dönüşmüştür. Halife dini kurallara uymak zorunda olsa da uygulamada bu pek mümkün olmamış, hilafet askeri teşkilat ve ücretli bürokrasiye dayanan bir makam olmuştur[116].

Halifeden sonra gelen en yetkili makam vezirliktir. Bu makam Sasanîler'den örnek alınarak kurulmuştur. Abbasilerde iki türlü vezirlik makamı mevcuttur. Bunlardan ilki veliaht ataması ve vezirin azli dışında halifenin bütün yetkilerine sahip olan vezirlere verilen "vezir-i tevfiz" unvanıdır. Bu vezir Halifenin naibi olduğu için mühür de kendisinde bulunmuştur. İkincisi ise halifenin vermiş olduğu görevleri yerine getiren" vezir-i tenfiz" unvanlı yetkililerdir[117].

Abbasilerde halifeyi korumak, halife ile yapılacak görüşmeleri planlamak ve düzenlemek görevine sahip hâcipler de saraydaki önemli yetkililerdendi[118].

İslam devletinin topraklarının genişlemesi ve bürokratik işlerin artmasıyla bu işlerin düzenlenmesini sağlayacak kurumlara olan ihtiyaç da artmıştır. Bu ihtiyaca binaen devletin askeri, mali ve idari hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlayan divan teşkilatları kurulmuştur[119].

Devletin iç ve dış yazışmalarını gerçekleştirmekle görevli "resâil divanı" teşkilatı kurulmuştur. Abbasiler için bu divan büyük bir önem arz ettiği için divanın sorumluluğu bir vezire verilmiştir[120]. Eyaletler ve diğer devlet başkanlarıyla olan haberleşmenin sağlanması, sahteciliğin önüne geçilmesi için belgelerin hilafet mührüyle mühürlenmesi zorunludur. Bu amaçla "hâtem divanı" kurulmuştur. Hâtem divanında halifenin emirleri bir deftere yazılmış ve ait olduğu yere gönderilmiştir. Berid divanı ise posta işlerinin yerine getirilmesi ve eyaletlerdeki memurlar hakkında istihbarat toplanması için kurulmuştur[121]. Askerlik işlerinin düzenlenmesi ve kayıt altına alınması çalışmaları ile "cünd divanı" ilgilenmiştir. Gayrimüslimlerden alınan haraç vergilerinin toplanması ve kayıtların tutulması "divanül haraç" ın görevidir. Bütün devlet gelirlerinin saptanması için "divanül-beytülmal" oluşturulmuştur. Ayrıca para basılmasıyla görevli "divanül-

---

[116] M. Aykaç (1997). *Abbasi devletinin ilk dönemi idari teşkilatında divanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.17-18.
[117] B. Üçok (1968). *İslam tarihi Emevîler- Abbasiler*. Ankara: Hiperlink, s.128.(Erişim tarihi 11.03.2016); Haldun, 1954, **a.g.k.,** 643.
[118] Aykaç, 1997, **a.g.k.,** 24.
[119] Üçok, 1968, **a.g.k.,** 129.
[120] Aykaç, 1997, **a.g.k.,** 41-44.
[121] Üçok, 1968, **a.g.k.,** 130-131.

darb" ve devlet görevlilerinin mallarını müsadere etmekle görevli "divanül-müsaderin" de kurulan diğer divanlardandır[122]. Abbasilerdeki en önemli divanlardan bir tanesi de devlet görevlilerinin üstlenmiş oldukları kamu görevlerini suiistimal etmeleri nedeniyle yargılamalarının yapıldığı "mezalim divanı" olmuştur. Bu divandaki yargılamaları ilk zamanlar halife ya da vezirler yapmış olsalar da daha sonra bu göreve "kad'l kudât" denilen baş kadı getirilmiştir[123].

Halifelik bütün görevleri idaresinde toplamıştır. Her bir görev halifeliğin dal ve budaklarını oluşturduğu için, her görevin başındaki kişi halife adına ve yalnız onun emir ve tayiniyle kendisine verilen görevleri yerine getirmiştir. Halifelik makamı zamanla saltanata dönüştüğü için bu görevlerin yürütülmesi de halife tarafından belirlenen kamu görevlilerine bırakılmıştır[124]. Taşra teşkilatının oluşmasında da bu esastan yola çıkılmıştır. Taşra teşkilatı valilerden, hisbe teşkilatından, şurta teşkilatından ve adli teşkilattan meydana gelmiştir. Eyaletlerde valiler, valilerin yanında ise sahibül haraç ve amiller görev alıyordu. Valiler, ordunun hazırlanması, iskân politikasının yürütülmesi, adaletin sağlanması, zekât ve vergilerin toplanması, cihat ve ganimetlerin taksim edilmesi ve Cuma namazlarında cemaate imamlık yapılması gibi görevlere sahiptir.

Abbasiler merkeziyetçi bir idari yapı oluşturdular. Bu yüzden çok uzak ve stratejik yerlere hanedan üyeleri veya güvenilir kişilerin gönderilmesine özen göstermişlerdir. Bununla beraber valiler, Sâmerrâ veya Bağdat'ta kalmayı tercih etmişler, eyaletlere ise naip görevlendirmişlerdir. Eyaletlerdeki naipler de merkezi otoritenin zayıfladığı durumlardan istifade ederek zaman zaman bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir[125].

Abbasilerde valiler genel yetkili ve özel yetkili valiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Genel vali veya özel vali olarak atanma tamamen halifenin yetkisinde olan bir konudur. Genel vali olarak atanan kişi eyaletin bütün işlerini yürütmekte tam yetkiye sahiptir. Genel valiliğe atanacak kişilerde tam yetkili vezirde bulunması gereken nitelikler aranmıştır. Özel valilikte ise eyaletin adliye, muhakeme, vergi ve zekât işlerinde valinin yetkisi yoktur. Hac işlerini organize etmek ve imamlık yapmak gibi görevler topluma yardım niteliği taşıdığı için özel valiler tarafından yerine getirilmiştir[126].

---

[122] Yıldız, 1988, **a.g.k.,** 39.
[123] Aykaç, 1997, **a.g.k.,** 62-64.
[124] Haldun, 1954, **a.g.k**., 588-589.
[125] Yıldız, 1988, **a.g.k.,** 39.
[126] Maverdi, 1976, **a.g.k.,** 35-38.

Bu dönemde ortaya çıkan diğer bir kurum da "emîrü'l-ümerâlık" tır. Siyasi otoritenin zayıfladığı zamanlardan ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek için oluşturulan bu kurumun başındaki kişinin adı hutbelerde ve paralarda halifeden sonra zikredilmiştir[127].

Adliye teşkilatı mahkemelerden, mezâlim divanından ve hisbe[128] teşkilatından oluşmuştur. Halifeler yargılama yetkilerini kadılara devrettikleri için bu görevi onlar yoluyla yürütmüşlerdir. Başlangıçta valinin yetkisinde olan kadı tayini, sonrasında halifenin görevleri arasına eklenmiştir. Harun Reşid zamanından itibaren ise "kad'l kudât"lık müessesesi kurularak tayin yetkisi bu kuruma verilmiştir. Başkentte ikamet eden kad'l kudât her vilayete bir kadı atamıştır. Ancak sonradan her vilayete dört mezhebi temsilen ayrı ayrı kadılar atanmaya başlamıştır. Mezalim divanı ise yüksek devlet memurlarının yargılandığı bir yargı organıdır. 770'den itibaren bu divanın başına kad'l kudât getirilmiştir. Bu müessesenin daha sonra kurulan İslam devletlerinde de farklı isimler ile oluşturulduğu bilinmektedir[129]. Hisbe teşkilatı ise yine Emevîler' dekine benzer şekilde muhtesibin başkanlığında örgütlenmiş bir yapıya sahiptir. Burada da yine toplumda iyiliği emredip kötülüğü ortadan kaldırmayı ilke edinmiş görevliler, toplumun huzurunu sağlamaya özen göstermişler, buna engel olabilecek davranışları cezalandırmışlardır[130]. Nitekim 934 yılında Kahire muhtesibi, Hristiyanlara elbiselerini örf ve adete daha uygun yapmaları konusunda emir vermiş, onlar da aldırış etmeyince patriklerine sert bir bildiri göndermiştir. Hiddete sebep olduğu için görevinden atılan Hristiyan bir kişi de kırbaçlanmış ve Kahire muhtesibi tarafından sokaklarda dolaştırılmıştır[131].

---

[127] Avcı, 1998, **a.g.k.,** 543.

[128] Amme velayetine sahip olan halife, ümmetin din ve dünya işlerinde geniş yetkilere sahipti. Ümmetin idaresi tek başında elindeydi. Ancak diğer bütün idari yetkiler bu genel velayetten doğmuştur. Devlet içindeki bütün dini ve dünyevi makamlar halifeyi temsil etmiştir. Kaza sistemine dahil edilen hisbe teşkilatı kaynağını Kur'an ve Hadislerden almıştır. Hisbe, adalet ve fazileti şeriat esaslarına, dönemin örf ve adetlerine uygun bir şekilde sağlaması; ahlak, din ve iktisat alanında devletin düzenini temin etmesi için özel oluşturulmuş bir kurumdur. Hisbe teşkilatının amacı dini ve dünyevi konularda, dini ve örfi kurallara riayet edilmesini sağlamaktır. Y. Z. Kazıcı (1975). *Hisbe teşkilatı*, Ankara: Baylan Matbaası, s.2-15. Muhtesib görevini yaparken ilahi haklara, kul haklarına ve hem ilahi hem de kul hakkına ait olan konularda iyiliği emredip kötülükten men etme yetkisine sahiptir. Çoğu İslam devletlerinde ilk zamanlarda hisbe kadının yetkisindeydi. Ancak daha sonra her vilayete ayrı bir görevli verilmiştir. Bazen de vilayetlere kadılık görevi ile birlikte hisbe görevi de verilen bir kişi atanmıştır. Fakat kadı ile muhtesib arasında bir takım farklar da mevcuttu. Muhtesibin önüne gelen her davaya bakma yetkisi yoktu. Ancak ölçü ve tartı, alışverişte yapılan hile ve aldatma, ödeme gücü olduğu halde ödenmeyen borçlar, komşuluk hakkının ihlali ve kötü iş şartlarıyla ile ilgili davalara bakma yetkisi verilmiştir. Ayrıca muhtesib suçlu bulduğu kişiyi doğru olanı yapması için zor kullanma yetkisine sahip değildi. Yaptırım uygulamak istediğinde validen izin alması gerekiyordu…Kazıcı, 1975, **a.g.k.,** 24-33.

[129] Akgündüz, 2011, **a.g.k.,** 189.

[130] Aykaç, 1997, **a.g.k.,** 27.

[131] Kazıcı, 1975**, a.g.k**., 128.

Abbasi devletinin İslam toprakları üzerindeki hâkimiyeti çok geçmeden etkisini yitirmeye başlamıştır. Hilafet konusunda oluşan farklılıklar bu dönemde de devam ettiği için siyasi parçalanmalar başlamıştır. Abbasi zulmünden kaçan Halife Hişâm b. Abdülmelik'in torunu Abdurrahman b. Muaviye 755 yılında Endülüs'e gelerek burada bir emirlik kurmuştur. III. Abdurrahman 929 yılında kendisini halife ilan ederek Bağdat'a karşı rakip bir Sünni halifelik makamını oluşturmuştur[132]. Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika bölgesinde ise Fâtımîler imametin Cafer es-Sadık'tan sonra oğlu İsmail'e ait olduğunu savunarak 909 yılında yeni bir devlet kurmuşlardır. Şiiliğin İsmailliyye kolunu esas alan Fâtımîler'de ise İmam Ubeydullah emîrü'l-mü'minin sıfatıyla kendini halife ilan etmiştir (910). 934 yılında halife olan Razi, Muhammed h. Râik el- Hazarî' yi "emîrü'l-ümerâ" tayin ettikten sonra Hazarî, Cuma hutbelerinde kendi adını halife ile birlikte okutmaya başlamıştır[133]. İslam dünyasında başlayan bu parçalanma farklı kavramların doğmasına zemin hazırlamıştır. Dini hâkimiyetin temsilciliği ile dünyevi hâkimiyetin temsilciliği birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Askeri gücü elinde bulunduran devletlerin hükümdarları "sultan" unvanını kullanmaya başlamışlardır[134]. 945 yılında Şii Büveyhîlerin Bağdat'ı işgal etmesiyle halifelik bu hanedanlığın baskısı altına girmiştir. Abbasi hilafetine son vermemiş olan Büveyhîler halifelere istediklerini yaptırarak halifenin askeri ve siyasi otoritesini kaybetmesine sebep olmuşlardır. Büveyhîler güçlerini kaybetmeye başlayınca Fâtımîler Bağdat'ı ele geçirmek ve Fâtımî halifesi adına hutbe okutmak istemişlerdir. Ancak bu dönemde İran'da giderek güçlenen Selçuklular Bağdat'a gelerek Fâtımîlerin baskısına son verip halifeye dini itibarını iade etmişlerdir. Halife Kâim-Biemrillah, İslamiyet'e yaptığı hizmetlerden dolayı Tuğrul Bey'e "melikü'l-meşrik ve'l-mağrib"[135] unvanını vermiştir. Selçuklular daha sonraki tarihlerde de Abbasi hilafetine saygı göstermeye ve onları tehlikelere karşı korumaya devam etmişlerdir[136]. Diğer taraftan ise Moğol orduları güçlenerek İslam topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. 1218 yılından itibaren İran ve Irak'a kadar gelen Moğolları durduracak bir güç olmadığı için 1258 yılında Bağdat'ın Moğolların eline geçmesi,

---

[132] Yazıcı, 1992, **a.g.k.,** 6
[133] Yazıcı, 1992, **a.g.k.,** 8; Yıldız, 1988, **a.g.k.,** 35.
[134] Barthold, 2012, **a.g.k.,** 53-54.
[135] Halife Kâim-Biemrillah Sultan Tuğrul Bey'i halifelik makamını Fatımi baskısından kurtardığı ve İslam âleminin müdafaasını yaptığı için "doğunun ve batının hükümdarı" ilan etmiştir. Kendisini hilafet tahtının yanında hazırlanmış olan tahta oturtarak hürmetli davranmış; ona sancaklar, hilatler ve altın kılıç vermiştir. İ. Kafesoğlu (1997). Selçuklular. *MEB İslam Ansiklopedisi C:10*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, s.366.
[136] Avcı, 1998, **a.g.k.,** 542.

halifenin ve devlet adamlarının Hülâgü tarafından idam edilmesiyle Abbasi hilafeti sona ermiştir[137]. Fakat üç yıl aradan sonra Abbasi hilafeti, Memlûklar tarafından Mısır ve Suriye'de yeniden meydana getirilmiştir. 16. yy başında Mısır seferini gerçekleştiren I. Selim, Memlûklara son vermiştir. Selim son Abbasi halifesi III. Mütevekkil'i İstanbul'a getirmiş, halifelik makamını Osmanlı himayesi altına almıştır. Osmanlı devleti son Abbasi halifesinin ölümünden sonra Abbasi hanedanından yeni bir halife çıkmasını engellediği için hilafetin kendilerine geçmesini sağlamıştır[138].

Emeviler ve Abbasiler döneminde hilafeti temsil eden sembollerden de bahsetmek gerekir. Halife adına hutbe okutulması, para bastırılması ve traz giyilmesi bunlardan başlıcalarıdır. Hz. Ali döneminde Basra'da bulunan Abdullah ibni Abbas'ın, Hz. Ali'ye zafer için dua ettiği ve bu uygulamanın sonraki halifeler döneminde de devam ettiği kabul edilmektedir. Altın para bastırmak, hükümdarlık alametlerinden olup bu yetki yalnızca halifeye aittir. İlk altın para Abdülmelik tarafından bastırılmıştır. Yine halifelerin özel olarak dokutulmuş, altın sırmalı ipek kumaştan kaftanlar giymesi de halifelik sembolleri arasında yer almıştır. Halifenin kaftanlarına genelde halifenin ismi ya da bazı dualar işlenmiştir[139]. Halife adına hutbe okutulması dini ve siyasi fonksiyonu olan bir uygulamadır. Özellikle halife ile diğer hanedanlar ve valiler arasındaki güç dengesinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Eğer bir ülkede halife adına hutbe okutuluyorsa burada o halifenin hilafeti meşru kabul edilmiştir[140].

[137] Yıldız, 1988, **a.g.k.,** 37.
[138] Zubaida, 2003, **a.g.k.,** 11-13; Özcan, 1998, **a.g.k.,** 546.
[139] Üçok, 1968, **a.g.k.,** 125-126.
[140] Avcı, 1998, **a.g.k.,** 543.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE SULTANLIK MAKAMI

3.1.Büyük Selçuklu Devleti

Selçuklular, 24 Oğuz kabilesinin Kınık boyundandır. Devletin kurucusu Selçuk Bey'in babası Dukak, Oğuz Yabguluğunda subaşılık görevi üstlenmiştir[141]. Dukak oğlu Selçuk'u eski Türk geleneklerine bağlı bir savaşçı olarak yetiştirmiş ve o da babası gibi Oğuz devletinde subaşılık görevi yapmıştır. Devlet içinde parlayan bir isim olması dolayısıyla kısa sürede Yabgunun dikkatini çektiği için ailesi ve Kınık boyundan bir grup ile Cend şehrine göç etmiştir[142]. Oğuz devleti hâkimiyetinin zayıf olduğu bu şehirde Selçuk Bey kısa sürede güçlenerek beyliğini kurmuştur. Cend, Müslümanların ticari faaliyet sürdürdükleri bir bölgedir. Selçuk Bey burada etkili olabilmek ve barınabilmek için kendisinin ve beyliğinin Müslüman olması gerektiğine inanarak İslamiyet'i kabul etmiştir. Selçuk Bey İslamiyet'in kabulünün ardından yabgunun hâkimiyetine karşı çıkarak ona vergi ödemeyi bırakmıştır. Bundan dolayı kendisine "melikül-gazi" unvanı verilmiştir[143].

Selçuk Bey Cend şehrinde hayatını kaybettikten sonra beyliğin başına oğlu Arslan Yabgu geçmiştir. Arslan Yabgu'nun Gazneliler aleyhine yürüttüğü siyaset neticesinde 1025 yılında Gazneli Mahmud tarafından tutuklanarak Hindistan'da Kâlincâr Kalesi'ne hapsedilmesinin ardından Selçuklu tahtına Musa Yabgu geçmiştir. Fakat ülke Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından yönetilmiştir[144]. Gazneliler ile devam eden mücadeleler neticesinde galip gelen Tuğrul Bey, eski Türk geleneklerine göre devletin hukuki başkanı olarak Nişabur'da kalmıştır. Çağrı Bey Merv'de ve Musa Yabgu ise Serahs'ta kalarak ülke yönetimine katılmışlardır. Tuğrul Bey Nişabur'a geldiğinde şehrin ileri gelenleri

---

[141] O. Turan (2003). *Selçuklular tarihi ve Türk- İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s.53-54. ; A. Sevim ve E. Merçil (2014). *Selçuklu devletleri tarihi, siyaset, teşkilat ve kültür*. Ankara: TTK Yayınları, s.19.
[142] Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.,** 20.
[143] Turan, 2003, **a.g.k.,** 63-69.
[144] F. Sümer (2009). Selçuklular. *TDV İslam Ansiklopedisi C:36*. İstanbul: TDV Yayınları, s.366.

tarafından törenle karşılanmıştır. Kendisine "sultanül-muazzam" unvanı verilmiş ve adına hutbe okutulmuştur. Abbasi halifesi ise kendisine bir elçi göndererek hâkimiyetini tanıdığını belirtmiştir. Böylece Horasan'da devletin temelleri atılmıştır. 1040 yılında yeniden Gazneliler ile karşı karşıya gelen Tuğrul Bey, Dandanakan zaferini kazandıktan sonra Merv şehrinde büyük bir kurultay toplamış ve Horasan Selçuklu hükümdarı ilan edilmiştir. Başta halife olmak üzere bölgedeki emirliklere fetihname gönderilmiştir. Fiilen ve hukuken "sultan" olan Tuğrul Bey devletin başkenti Nişabur'a yerleşmiştir. Çağrı Bey melik ve ordu komutanı sıfatıyla Merv'e sahip olmuş, Musa Yabgu ise Herat bölgesinde hüküm sürmüştür. Bundan böyle hem Çağrı Bey, hem Musa Yabgu sultan gibi adlarına hutbe okutup, para bastırabilecek ve saray kapılarında nevbet çaldırabileceklerdir[145]. Buna rağmen her ikisi de devletin merkezine bağlı kalarak hutbelerde önce Tuğrul Bey'in adını zikretmişlerdir[146].

3.1.1. Sultan ve yetkileri

Selçuklularda devlet; saray, hükümet ve ordu olmak üzere üç temel yapıdan meydana gelmiştir. Sultan, üçünün de başında bulunan ve yönetme yetkisini Tanrı'dan alan isimdir[147]. Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk "Siyasetname"sinde Tanrı'nın her yüzyılda halk arasından üstün vasıfları dolayısıyla birisini seçip onu halkın barış, huzur ve refah içinde yaşamasını sağlamak için görevlendirdiğini belirtmiştir[148]. Hükümdar bu görevinden dolayı Allah'a karşı sorumlu kılınmış ve aynı zamanda töre ve kanunlarla sınırlandırılmıştır[149].

Selçuklu devletinin kurulmasıyla İslam birliğinin manevi reisi olarak kabul edilen halifenin yanında bir de sultanlık makamı ortaya çıkmıştır. Böylece İslam dünyasındaki dini hâkimiyet halifede kalırken, siyasi hâkimiyeti Selçuklular ele geçirmiştir. Selçuklu sultanları dini ve manevi olarak halifeye bağlı idiler. Halifenin de siyasi olarak sultana bağlı olması gerekiyordu. Bu yüzden sultanın siyasi hâkimiyetine dayanarak çıkartılan

[145] Sevim-Merçil, 2014, **a.g.k.,** 31-35. ; Turan, 2003, **a.g.k.,** 97-99.
[146] Turan, 2003, **a.g.k**., 106-108.
[147] M. A. Köymen (1976*). Tuğrul Bey ve zamanı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 71.
[148] Nizamülmülk (1954). *Siyasetname* (Çev.: M. Şerif Çavdaroğlu). İstanbul: İÜHF Yayınları, s.20.
[149] Nizamülmülk, 1954, **a.g.k.,** 15.

ferman, menşur ve temlikler diğer emir, melik ve hükümdarlara, halife ve sultanın müşterek iradesiyle gönderilmiştir[150].

Selçuklu devletinin ilk zamanlarında aşiret gelenekleri devlete hâkim olmuştur. Selçuklular imparatorluk vasfını kazanınca hüküm sürülen topraklardaki eski devletlerin kaidelerinden de etkilenmişlerdir. Devlet tıpkı eski Türklerde olduğu gibi devleti yöneten hanedanın ortak malı sayılmıştır. Yine hanedan mensupları eskiden olduğu gibi devletin farklı bölgelerinde görev alarak yönetime katılmışlardır[151]. Nitekim Tuğrul Bey Bağdat'ı Şii tehdidinden temizleyerek halifenin itibarını kurtarmıştır. Halife de bu hareketin karşılığı olarak Tuğrul Bey'i Bağdat'ta muhteşem bir merasimle karşılamıştır. Onu bir tahta oturtarak başına taç koymuş, hilat giydirdikten sonra ona "dünya sultanı", "dinin temeli" ve "halifenin ortağı" lakaplarını vermiştir[152].

Devletin başı olan sultan istişare meclisleri oluşturmuştur. Çeşitli olaylarda karar vermek için kurulan bu meclislerde fikir alışverişinde bulunulmuştur. Bununla beraber nihai karar verme yetkisi yine kendine aittir. Sultanın fermanları hatta ağzından çıkan sözleri kanun hükmündedir. Her kademeden devlet adamı ve halk sultanın emirlerine itaat etmekle yükümlüydü[153]. Nizamülmülk, "Siyasetname"sinde sultanın hangi konular hakkında istişare ettiğini şu şekilde sıralamaktadır: Saltanat işleri, savaş, akın, siyasi işler, sefer işleri, ordu ve reaya işleri. Nizamülmülk ayrıca Sultan Alp Arslan kendisini huzura kabul ettiği zaman vilayet, ordu, para, imar işleri ve düşman devletler için alınacak tedbirler hakkında konuştuğunu da belirtmiştir[154]. Sultan, dilediği vakit devlet adamları ile tek tek veya toplu görüşmeler yapmıştır. Bunun dışında bazen devlet teşkilatı dışındaki kişileri toplu olarak huzuruna kabul edip devlet işlerini görüştüğü toplantılara da rastlanmaktadır. Bu toplantılara "meclis-i amm" denmiştir[155]. Sultan aynı zamanda halkın şikâyetlerini dinlemek ve devlet memurlarını cezalandırmak için mezalim divanına da katılmıştır. Bunda amaç, halk arasında adaleti tesis etmektir[156].

Nizamülmülk "Siyasetname" adlı eserinde devleti yönetecek olan sultanda bir takım vasıfların olması gerektiğine de vurgu yapmıştır. Ona göre sultan adalet ve bilgi sahibi

---

[150] Turan, 2003, **a.g.k.,** 307.; Barthold, 2012, **a.g.k.,** 53, 54, 58; Kafesoğlu, 1997, **a.g.k**., 391.
[151] İ.H. Uzunçarşılı (1988a). *Osmanlı devleti teşkilatına medhal.* Ankara: TTK Yayınları, s.21; Kafesoğlu, 1997, **a.g.k.,** 398.
[152] Turan, 2003, **a.g.k.,** 135.; Sevim-Merçil, 2014, **a.g.k.,** 613.
[153]M. A. Köymen (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi Alp Arslan zamanı*. Ankara: TTK Yayınları, s.70.
[154] Nizamülmülk, 1954, **a.g.k.,** 107, 109.
[155] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 107-108.
[156] Nizamülmülk, 1954, **a.g.k.,** 25-35; Kafesoğlu, **a.g.k**, 398.

olmalı, devletin devamlılığı için de ihsan ve adaletle hükmetmelidir[157]. Sultan, halkını doyurmalı, eski geleneklerde olduğu gibi sofrasını halka açmalıdır[158]. Nitekim Tuğrul Bey sultanlığı zamanında bu hususa önem göstermiş ve ava gittiği zaman beraberinde yirmi katır yiyecek götürmüştür. Yine Tuğrul Bey'in halifenin kızı ile evlendiği düğünde büyük sofralar kurdurarak herkese ziyafet verdiği anlatılmaktadır[159].

Selçuklularda devletin başına kimin hangi usulle geçeceği konusunda kesin bir gelenek yoktur. Bununla birlikte genellikle veliaht tayin edilmesi yoluyla sultan seçilmiştir. Hanedan üyeleri ülkenin hanedanın ortak malı olduğu görüşünden yola çıkarak zaman zaman karışıklıklara yol açmışlardır[160]. Nitekim Tuğrul Bey, hayatta iken yerine Çağrı Bey'in oğlu Kasım'ı tahta getirmek istemiştir. Bu duruma itirazlar olduğu için çıkan taht mücadelesi sonucunda Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan tahta geçmiştir[161]. Alp Arslan da sultanlığı döneminde Melikşah'ı törenle veliaht ilan etmiş ve adına hutbe okutulmasını emretmiştir[162]. O dönemde tahta çıkan sultanlar Abbasi halifesi tarafından tanınan meşru bir hükümdar olmak için Bağdat'ta adlarına hutbe okutmuşlardır[163].

Hanedan üyeleri, devletin bir bölgesinde sultanın hâkimiyetini tanıyarak hüküm sürmüşlerdir. Onların yanına çoğu zaman hizmetlerini görmesi için memurlar ve sultanın güvenini kazanmış Atabeyler verilmiştir[164]. Atabeyler Selçuklu şehzadelerinin memleket meselelerini, devlet yönetimini öğrenmesi ve iyi bir terbiye alması için sultanın sevdiği ve güvendiği kişiler arasından seçilen kişilerden oluşmuştur. Şehzadeler henüz genç oldukları için eyaletin askeri ve idari yönetiminde atabey etkili olmuştur. Bu yüzden de zaman zaman atabeyler şehzadeleri taht için kışkırtıp siyasi düzenin bozulmasına ve karışıklıkların çıkmasına sebep olmuşlardır[165].

---

[157] Nizamülmülk, 1954, **a.g.k.,** 21.
[158] Nizamülmülk, 1954, **a.g.k.,** 145-147.
[159] E. Merçil (2007). *Selçuklularda hükümdarlık alâmetleri*. Ankara: TTK Yayınları, s.9-10.
[160] Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.,** 610.
[161] Merçil, 2007, **a.g.k.,** 16-17.
[162] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 129.
[163] Merçil, 2007, **a.g.k.**, 46. ; Köymen, 2016, **a.g.k.,** 77.
[164] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.,** 22.
[165] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.,** .47; Kafesoğlu, **a.g.k**., 399.

3.1.2. Sultanlık alametleri

Selçuklu devleti döneminde sultanlar kendilerini diğer devlet adamlarından ve yöneticilerden ayırt etmek için birtakım hâkimiyet alametleri kullanmışlardır. Bu alametleri maddi ve manevi alametler olmak üzere iki ana grupta toplayabiliriz. Maddi alametler sultanın kullanmış olduğu taht, taç, sikke, çetr, nevbet, bayrak, tıraz, hilat, gaşiye, ok-yay, mühür, çadır, tuğra ve tevkidir. Manevi alametleri ise, sultanların kullandıkları unvanlar, lakaplar ve okutulan hutbelerdir.

Selçuklular başlangıçta Oğuz devletinin etkisiyle "yabgu" unvanını kullanmış olsalar da İslamiyet'i kabul etmeleri ve Müslüman-Türk devletleri ile etkileşime girmeleri sonucunda kullanılan unvanlar değişmiştir[166]. Başlangıçta "emir" unvanını kullanan Tuğrul Bey daha sonra bastırdığı paranın üzerine "es-sultanül-muazzam", "büyük sultan" yazdırtmıştır[167]. Selçuklu sultanlarının kullandıkları diğer unvanlar şöyle sıralanabilir: Şahanşah (şahlar şahı), melik el-mülk (hükümdarlar hükümdarı), el-sultan el- Azam (en büyük sultan), melik el-Arab vel Acem (Arapların ve Acemlerin hükümdarı) vb. gibi. Kısaca sultan Bağdat'ta ve Irak'ta adına hutbe okutulan, halife tarafından saltanatı onaylanan ve hilatler giydirilen kişiye denmiştir[168]. Lakaplar ise İbnu Haldun'un deyimiyle Arap olmayan hükümdarlara şeref ve ululuk katmak amacıyla verilen soyadları olmuştur. Böylelikle sultanların halifeye olan bağlılıkları ve idarelerinin mahiyeti ortaya çıkmıştır[169]. Halife yalnız sultana değil vezirlerine, çocuklarına ve diğer devlet adamlarına da lakaplar vermiştir[170]. Tuğrul Bey'in lakabı "Rükn el-Din", "Dinin direği"[171] , sultan Alp Arslan'ın en meşhur lakabı ise "Adud el-Devle, Ebul-Feth" , "devletin yardımcısı, fetihlerin babası" idi. Ancak bu lakaplar arasında yalnızca Sultan Melikşah'ın kullandığı "Kasım Amir al-Mu'minin" "her hususta halifenin ortağı" lakabı en büyük unvandır [172].

Bir diğer manevi alamet ise sultanın kendi adına hutbe okutmasıdır. Hutbe Cuma namazından önce camilerde okutulmuş ardından da sultana dua edilmiştir. Eğer bu cami Selçuklu devletinin sınırları içindeyse öncelikle Abbasi halifesinin, sonra hükümdarın

---

[166] Merçil, 2007, **a.g.k.,** 30
[167] Köymen, 1976, **a.g.k.,** 74-75.
[168] Merçil, 2007, **a.g.k.,** 30-34.
[169] Haldun, 1954, **a.g.k.,** 582-583.
[170] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 76.
[171] Köymen, 1976, **a.g.k.,** 75
[172] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 75.

varsa valinin adı zikredilmiş, övülmüş ve onlara dua edilmiştir. Eğer bu cami vasal devlet topraklarında ise halife ve sultandan sonra vasal devletin hükümdarının adı, unvanı ve lakapları da hutbenin sonuna eklenmiştir. Vasal devletin hükümdarının sultanın adını hutbeden çıkartması isyan etmesi anlamına gelmektedir[173].

Sultanların kullandığı maddi alametlerin başında taht gelmektedir. Çünkü sultan olmanın ilk adımı tahta oturmaktan geçmiştir. Sultan sefere çıkarken tahtını da çoğu zaman yanında götürmüştür. Elçi kabullerinde, müşavere meclislerinde, devlet erkânı ile olan görüşmelerinde sultan hep tahtında oturmuş ve saraydaki diğer görevli devlet adamları tahtın etrafında belirli bir protokol esasına göre yerlerini almışlardır[174]. Bir diğer hâkimiyet sembolü taçtır. Sultanlar genellikle resmi günlerde başlarına kıymetli taşlarla süslenmiş taç giymişlerdir. Abbasi halifesinin Tuğrul Bey'e hâkimiyetini kutlamak için böyle bir taç hediye ettiği bilinmektedir[175].

Selçuklu sultanlarının hükümdarlık alametlerinin en önemlilerinden bir tanesi de hiç şüphesiz kendi adlarına bastırdıkları sikkelerdir. Basılan sikkelere önce Abbasi halifesinin adı sonra da sultanın unvan ve lakapları yazılmıştır. Vasal hükümdarlar da bu sıralamaya uygun olarak sona kendi unvan ve lakaplarını ekleyerek sikke bastırmışlardır. Bir hükümdarın bastırdığı parada sultana yer vermemesi isyan sayılmıştır. İsyan olmamakla birlikte bazı hanedan üyelerinin de kendi adlarına para bastırdıkları bilinmektedir. İlk parayı Tuğrul Bey kendi adına 1041-1042 yıllarında Nişabur'da bastırmıştır[176].

Çetr[177], sultanların sefere katıldıklarında veya bir yere gittiklerinde başları üzerinde tutulan altın sırmalı veya atlastan yapılmış bir şemsiyedir. Bunu taşıyan kişiye "çetirdar" denmiştir. Çetirin savaşta düşmesi veya esir alınması savaşın kaybedildiği anlamına gelmiştir. Bu yüzden de askerler savaş esnasında hep çetrin olduğu noktaya dikkat etmişlerdir[178]. Nevbet[179] ise sultanların saray kapısında veya seferde iken çadırlarının önünde günde beş kez, genellikle namaz vakitlerinde, çalınan bir nevi devlet

---

[173]Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.,** 613.
[174] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 80-82.
[175] Köymen, 1976, **a.g.k.,** 80.
[176] Köymen, 1976, **a.g.k.,** 83.
[177] Çetr: Eskiden padişahların üzerinde gölge yapması için tutulan bir şemsiyedir. Selçuklu sultanlarının çetrleri, atlaslı veya altın sırmalı kadifeden yapılmıştır. Çetrin rengi sultanın elbisesine ve sancağına uygun olmuştur. Pakalın, 1993**, a.g.k.,** 358.
[178] Y. Bedirhan ve Z. Atçeken (2004). *Selçuklu müesseseleri ve medeniyeti tarihi*. Konya: Eğitim Kitabevi, s.26.
[179] Nevbet: Muayyen vakitlerde resmi yerlerde çalınan mızıkayı ifade etmek için kullanılan bir terimdir. "Nevbet-i sultanî" de denmiştir. Pakalın, 1993, **a.g.k**., s.683.

bandosudur. Vasal devletin hükümdarları da günde en fazla üç kez olmak üzere nevbet çaldırmışlardır[180].

Sultanların hâkimiyetlerini sembolize eden bayrakları da mevcuttur. Bir bölgeye çekilen bayrak o bölgenin kime ait olduğunu göstermesi bakımından önem taşımıştır. Her hükümdarın, hanedan mensuplarının veya devlet adamlarının kendilerine ait belirli bir renk bayrağı vardı. Örneğin Abbasi halifesinin bayrağının rengi siyahtır. Halife Selçuklu devletinin kurulma sürecinde, Gazneli Mesud ile olan mücadele sonrasında, Tuğrul Bey'e Türklerin simgesi olan kırmızı bir bayrak vermiştir[181].

Hükümdarlık alametlerinden bir diğeri ise tırazdır[182]. Tıraz üzerinde hükümdarın adının, lakaplarının ve unvanlarının işlenmiş olduğu bir elbisedir[183]. Bu elbisenin üretimini yapan yere "dar el-tıraz" denmiştir. Üretim yeri genellikle sarayda bulunmaktadır. Dar el-tıraz'ın başında bulunan kimseye ise "sahib el-tıraz" denmiştir[184]. Eğer sultan, bir kişiyi mükâfatlandırmak için böyle bir elbise verirse bunun adına "hilat" denmiştir. Hilat verilmesinin birçok nedeni olmakla birlikte genellikle sultan, yeni yapılan atamalardan sonra, gösterilen siyasi zaferlerin ardından vb. nedenlerden dolayı devlet adamlarına hilatlar vermiştir. Hilatleri imal etmek, gerekli tesisleri kurmak ve denetlemek halifeye ait bir görevdir[185].

Tevki[186] hükümdarın iradesini der kenar olarak sunulan belgelere yazmaktır[187]. Tuğra ise divanda yazılan ferman, menşur ve diğer resmi evrakların üst kısmına çekilen hükümdarın imzasıdır[188]. Tuğrul Bey'in tuğrası Kınık boyu damgasına benzemektedir. Daha sonra gelen sultanların kısa dua cümleleri üzerine isim, unvan ve lakap yazarak tuğralarını kullanmaları İslami etkinin bir sonucu olarak kabul edilmiştir[189]. Tuğrul Bey'in Nişabur'a girerken koluna taktığı yayı ve iki oku, daha sonra bastırdığı paralarda ve fermanların başında kullanması, ok ve yayın da bir hükümdarlık alameti olarak kabul

---

[180] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 88.
[181] Merçil, 2007, **a.g.k.,** 123. ; Bedirhan ve Atçeken, 2004, **a.g.k.,** 27.
[182] Tıraz: Elbiselerin yakalarına, yen ağızlarına, önlerine sırma ve saire işlenilen alamet ve ziynet anlamındaki ifadedir. Emeviler devrinden başlayarak Abbasiler ve ilk Türk-İslam devletlerinde kullanılmış ve sarayda bunun için bir imalathane kurulmuştur. Pakalın, 1993, **a.g.k.,**494.
[183] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 84.
[184] Merçil, 2007, **a.g.k.,** 140.
[185] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 84. ; Köymen, 1976, **a.g.k.,** 81.
[186] Tevkî: Sultanın emirlerine çekilen alamet, nişan demektir. Halifeler döneminde tevki demek halifelere sunulan belgelerin üzerine halife tarafından yapılması gerekilenin veya gereken cevabın verilmesi için yazılan şerh demektir. Pakalın, 1993, **a.g.k**., 383.
[187] Haldun, 1954, **a.g.k.,** 666-667.
[188] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k,** 26.
[189]Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.,** 614.

edilmesi sonucunu doğurmuştur[190]. Bunların yanı sıra hükümdarların kullandıkları yüzük/mühür, gaşiye[191] seferde iken kullanılan çadır ve saray diğer hükümdarlık alametleri arasında yer almıştır[192].

3.1.3. Hükümet ve idari teşkilat

Hükümet teşkilatı merkez ve eyalet teşkilatı olmak üzere iki yapıdan meydana gelmiştir. İdari teşkilat içinde yer alacak olan görevliler seçilirken orta ve yakın doğuda hâkim olan soyluluk prensibi yerine liyakat esas alınmıştır. Bu yüzden devlet içerisinde bir soylu sınıfın oluşması engellenmiş ve liyakatli kişilerin en yüksek rütbelere çıkmasına imkân tanınmıştır[193].

Merkez teşkilatı içinde yer alan büyük divan devlet idaresinde önemli rol oynamıştır. Bu divana "divan-ı âla" veya "divan-ı vezâret" de denmiştir. Divanın başındaki vezir devletin bütün işlerinden sorumlu kılınmıştır. Divan-ı Âla'da berat ve resmi emirler yazılmış ve ilgili yerlere gönderilmiştir. Devletin mali işlerini yürütmekle de görevli olan büyük divan, yönetim içindeki konumu ve yürüttüğü işler nedeniyle günümüz bakanlar kurulunu çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla divanın başında olan veziri de başbakan olarak düşünebiliriz[194].

Büyük divan haricinde merkezde görevli dört divan mevcuttur. Bunlardan ilki tuğra ve inşa divanıdır. Bu divan iki bölümden oluşmuştur. Tuğra kısmında, sultanın menşur, tevki ve fermanlarına sultanın tuğrası konulmuştur. Tuğra divanının başındaki kişiye "tuğraî" veya "tuğrakeş" adı verilmiştir. Tuğrai aynı zamanda hükümdar ava çıktığı zaman onun yanında bulunmuş ve vezire vekâlet etmiştir. İkinci kısımda ise devletin iç ve dış haberleşmesini sağlama ve sultan için gerekli tevki, ferman ve menşurları hazırlama görevi yürütülmüştür. Bu görevi yerine getiren kişiye "münşi" denmiştir[195]. Tuğra ve inşa divanı ayrıca hükümdarın verdiği iktaların ve yaptığı atamaların kaydını da tutmuştur. Tuğrul Bey zamanından itibaren var olan bu divanın başındaki kişi Türk'tür.

---

[190]M. A. Köymen, (1986). *Tuğrul Bey*. Ankara; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 84. ; Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.,** 619.
[191] Gâşiye: Selçuklular ve Memlûklar döneminde kullanılan hükümdara ait at eyeri örtüsüdür. Hükümdarlık alametlerinden olup, gidiş alaylarında hükümdarın önünde taşınırdı. Pakalın, 1993, **a.g.k**., 649.
[192]Merçil, 2007, **a.g.k.,** 184,196, 205; Bedirhan ve Atçeken, 2004, **a.g.k.,** 30.
[193]Köymen, 1976, **a.g.k.,** 93.
[194]Merçil ve Köymen, 2014, **a.g.k.,** 624; Köymen, 2016, **a.g.k.,** 156.
[195] Uzunçarşılı, 1988a**, a.g.k**., 43. ; Köymen, 2016, a.g.k., 184.

Nizamülmülk vezir olduktan sonra iki divan birleştirilmiş ve başına İranlı bir görevli getirilmiştir[196].

Merkezdeki ikinci divan istifa divanıdır. Devletin bütün gelir ve giderlerinin toplandığı bu divanın başındaki görevliye" müstevfi" adı verilmiştir. Burada devletin bütçesi hazırlanmış, gelir-gider tutanakları düzenli bir şekilde kayıt altına alınmıştır[197].

Merkezdeki üçüncü divan işraf divanıdır. Başında müşrif denilen bir görevlinin bulunduğu işrâf divanı; mali ve idari teşkilatı, gelir-giderlerini, harcamalarını denetlemiştir. Bu divanın şehir ve kasabalardaki memurlarına ise "naip" unvanı verilmiştir. Naipler merkeze gerekli bilgilerin aktarılmasında ve eyaletlerdeki vakıfların genel denetiminde görevlendirilmişlerdir[198].

Son büyük divan ise arz divanıdır. Divanın başındaki görevliye "arızul-ceyş" adı verilmiştir. Burada ordunun ihtiyaçları, maaşları, iktaları, gelirleri, teçhizatları ve asker toplama ile ilgili kararlar alınmıştır. Ordudaki askerlere maaş dağıtılırken ve ordu sefer hazırlığı yaparken; askerler "arızul-ceyş"in kontrolünden geçirilmiştir. Böylece ordunun eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Ordunun kontrolünü zaman zaman orduya geçit resmi yaptırarak bizzat hükümdar veya vezir de yapmıştır[199]. Örneğin Malazgirt savaşında teftiş yapılırken vezir Nizamülmülk bir gulam askerini beğenmeyip ordudan çıkarılmasını istemiştir. Bunun üzerine Selçuklu kumandanı Güveyhî ona şefaatçi olarak orduda kalmasını sağlamıştır[200].

Vezir "menşurı vezaret" denilen bir fermanla göreve atanmıştır. Vezirlik alameti olarak kendisine hilat giydirilmiş; divit, taç veya külah verilmiştir[201].Vezire aynı zamanda "sahibi divanı devlet" de denmiştir. Abbasi halifeleri devlet işlerinde sultandan sonraki en yetkili görevli olan vezirlere de çeşitli unvanlar ve lakaplar vermişlerdir. Tuğrul Bey zamanında Kündürî'ye "amîdül-mülk" ve "seyyidül-vüzerâ" lakaplarının verildiğini görüyoruz. Selçuklu devletinde vezirler geniş yetkilere sahip olmuşlardır. Vezirlerin de kendilerine ait divanları olmuştur. Bu divanlarda kendi isimleriyle fermanlar çıkartıp belirli makamlara atama ve azil işlemi yapmışlardır[202]. Vezirin aynı zamanda ordu

[196] Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.**, 624-625.
[197] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k**., 42. ; Köymen, 2016, a.g.k., 185.
[198]Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k**., 625.
[199]Köymen, 2016, **a.g.k**., 186.
[200]Köymen , 2016, **a.g.k**., 65.
[201]Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.,** 46.
[202] Köymen, 2016, **a.g.k.,** 158-159.

kumandanlığı yapmak ve ordunun denetimini sağlamak gibi görevleri de vardır. Büyük divanda vezirden başka müstevfi, arzulceyş, münşi ve müşrif de hazır bulunmuştur[203].

Selçuklu devleti de diğer devletler de olduğu gibi ülkeyi eyaletlere ayırarak yönetimini sağlamıştır. Eyaletlerin başına hanedan üyelerinden biri atanmış, eğer yoksa yetişmiş ve sultanın güvenini kazanmış bulunan azatlı kölelerinden biri getirilmiştir. Vali olarak tayin edildikleri bölgenin geliri ve iktası[204] kendilerine verilmiştir. Onlar da her yıl bu gelirden belirli bir miktar parayı hazineye göndermişlerdir[205]. Her eyalette, valinin yönetiminde divanlar bulunmuştur. Bu divanlar tıpkı büyük divanda olduğu gibi eyaletin idari ve mali işlerini sürdürmüşlerdir[206]. Eyaletlerde amid, şahne, âmil, nâzır, muhtesib, reis, kadı, hatip ve müftü gibi görevliler yer almıştır.

Amid idari, mali ve siyasi işlerden çok askeri işlerin düzeninden sorumlu olan görevlidir. Bir eyaletin sivil valiliği anlamını taşıyan "amidlik" Alp Arslan dönemi sonlarına doğru önemini yitirmiştir. Şahnelik müessesesinin kurulmasından sonra amid eyaletlerde şahnenin emrinde mali denetimi sağlayan bir memur halini almıştır. Şahne, askeri kumandan olarak eyaletlerdeki en yetkili isim olmuştur[207]. Amid kavramı ilk kez Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesi olayında karşımıza çıkmaktadır. Bir Selçuklu askeri birliğinin Bağdat'ta bir eve yerleşmelerinden dolayı ev sahiplerinin kendilerinden ikamet vergisi istemelerinden doğan uyuşmazlık sonucu konu Amidül-Irak'a taşınmıştır. Bağdat halkı o dönemde Selçuklu devletinden sorumlu kişi olarak Amidül-Irak'ı tanımaktadır. Halk herhangi bir sorun oluştuğunda konuyu Amidül-Irak'a iletmiş buradan bir sonuç çıkmadığı zaman halifeye olayı intikal ettirmiştir. Halifelerin muhatapları ise vezirlerdir[208].

Eyaletlerdeki vergi toplama görevi amiller tarafından yerine getirilmiştir. Muhtesib tıpkı Emevi ve Abbasilerde olduğu gibi çarşı ve pazardaki düzen ve asayişi sağlamakla görevlendirilmiştir. Muhtesib terazileri, fiyatları, alışverişlerin doğruluğunu kontrol etmek ve pazara getirilen ürünleri denetlemekten sorumludur[209].

---

[203] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.,** .40.
[204] "Sözlükte "kesmek, ayırmak" anlamındaki kat' kökünden türetilen ikta kelimesi, terim olarak, devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet, işletme veya faydalanma hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder." M. Demirci (2000). İkta. TDV İslam Ansiklopedisi C: 22, İstanbul: TDV Yayınları, s. 43.
[205]Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k**., 49-50.
[206]Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k**., 627.
[207] Köymen , 2016, **a.g.k.**, 218.
[208]Köymen , 2016, **a.g.k**., 204.
[209] Nizamülmülk, 1954, **a.g.k.**, 57-59.

Eyaletlerdeki adli teşkilatın başında sultan veya vali tarafından atanan kadılar görev yapmıştır. Selçuklu devletinde hukuk sistemi şeri ve örfi hukuk olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Şeri hukukla ilgili olan meselelerdeki uyuşmazlıklar mutlaka kadıya götürülmüştür. Kadı aynı zamanda eyaletteki noterlik işleri ile vakıfların yönetimi işini de yerine getirmiştir. "Kadıl-kudât" adı verilen baş kadı da yine sultan tarafından atanmıştır[210]. Örfi hukukta ise en üst yargılama makamı "Divan-ı mezalim" dir. Bu divanda devlet düzenini bozan, kanunlara itaat etmeyen kişiler yargılanmıştır. "Divan-ı mezalim" e başkanlık eden kişiye "emîri dad" veya "emîri bar" denmiştir[211]. Emîri dad karar verirken yanında bulunan tecrübeli ve bilgili ilim ehlinden olan bir hâkime danışmıştır. Cezalandırma yetkisi yalnız "emîri dad"a ait olmayıp zaman zaman sultan veya diğer devlet adamları da bu yetkiyi kullanmışlardır. Örneğin Tuğrul Bey'e karşı gelen veya hakaret edenlerin cezası veziri Kundurî tarafından verilmiştir[212].

3.2.Türkiye Selçuklu Devleti

Büyük Selçuklu devletinin kurulmasından itibaren Türkmen beylerine yurt bulmak ve onlara sürülerini besleyecekleri toprakları tahsis etmek devleti meşgul eden en önemli sorunlardan biri olmuştur. Alp Arslan'ın Malazgirt zaferinden sonra Türkmenler Anadolu'ya gönderilmiştir. Böylece oradaki bölgenin hem Türkleşmesi sağlanmış hem de Bizans'a karşı askeri güç oluşturulmuştur. Zaferin ardından Anadolu'yu kendilerine yurt edinen Türkmen boylar hızlı bir şekilde yayılmıştır[213]. Türkiye Selçuklu devleti de bu yayılmacı politikanın bir sonucu olarak kurulmuştur. Alp Arslan'ın ölümü sonrasında çıkan taht kavgalarından faydalanan Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah, Anadolu'daki Türkmenleri etrafında toplamaya çalışmıştır. Burada bulunan Türkmenlerin bir kısmı zaten devlete karşı isyan ettikleri için kendilerine yeni bir lider arayışı içindeydiler. Bu sırada Suriye ve Mısır'da Fatımî halifeliğine tabi olan ve içlerinde Kutalmış oğullarının da bulunduğu bir Selçuklu hanedanı görev yapmaktadır. Atsız Harezmşah bu müttefike karşı harekete geçerek onları yenilgiye uğratıp Kutalmış

[210] Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.**, 633; Köymen, 2016, a.g.k., 227; Kafesoğlu, **a.g.k**., 400.
[211] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 44.
[212] Köymen, 1976, **a.g.k.**, 134-135.
[213]Turan, 2003, **a.g.k.**, 277.

oğullarını sultan Melikşah'a vermiştir. Kardeşlerinin esir olduğunu öğrenen Süleyman Şah harekete geçerek Halep'i ve ardından Antakya'yı kuşatmıştır. Daha sonra Anadolu içlerinde fetihlerine devam etmiş ve son olarak Bizans sınırına gelerek İznik'i kuşatmıştır. İznik'i fethettikten sonra kendisini Türkiye Selçuklu devleti hükümdarı ilan etmiştir. Gönderdiği fermanın ardından Abbasi halifesi ona hilatler ve lakaplar vermiştir [214] .

3.2.1. Sultan ve yetkileri

Türkiye Selçuklularında da Büyük Selçuklularda olduğu gibi devlet hanedanın ortak malı sayılmıştır. Bu gelenek taht kavgalarının çıkmasına neden olmuş, Türkiye Selçuklu sultanları bu yüzden kardeşlerinin taht ortaklığına son vermeyi amaçlamışlardır[215]. Nitekim şehzadeler Şahinşah, Mesud ve Arap arasında yaşanan taht mücadelesini Sultan Mesud kazanmıştır. Kardeşlerinin, kendi hakimiyeti için tehlike oluşturacağı düşüncesiyle önce iki kardeşinin de gözüne mil çektirmiştir. Fakat bunun tehlikeyi bertaraf etmediğine inanarak sonradan her ikisini de yay kirişiyle boğdurtmuştur. Yine benzer bir olay II. Kılıç Arslan ile kardeşi Dolat arasında yaşanmıştır[216].

Egemenliğin Türkiye Selçuklu sultanına Tanrı tarafından verildiği inancı hakimdir. Bu inanış sultanların kullandıkları unvan ve lakaplarına da yansımıştır. Örneğin Gıyaseddin Keyhüsrev kendisini Tanrı'nın gölgesi olarak nitelendirmiştir[217]. Sultanın adil olması, ihsan sahibi olması ve halkını aç bırakmayacak güç ve kudrette bulunması arzu edilen en önemli meziyetleridir[218].

Büyük Selçuklu devletinde olduğu gibi bu devlette de şehzadeler küçük yaştayken eyaletlere vali olarak atanmışlardır. Melik adı verilen bu şehzadelerin yanlarına kendilerine devlet terbiyesi vermek ve eğitmek için Atabeyler görevlendirilmiştir. Şehzadeler eyaletlere valideleriyle birlikte gitmişler ve bu eyaletler genelde hükümdara

---

[214]O. Turan (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat, s.47-50.
[215] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 59.
[216] O. Turan (1952). II. Kılıç Arslan. *MEB İslam Ansiklopedisi C: 6*. İstanbul: MEB Yayınları, s. 688-703'den aktaran H. İnalcık (1959). Osmanlılar 'da saltanat veraseti usulü ve Türk hâkimiyet telâkkisiyle ilgisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 14 (1)*, s.91.
[217] Merçil, 2007, **a.g.k.**, 7.
[218] İbn Bibi (2010). *Selçuknâme* (Çev: Mükrimin Halil Yinanç), İstanbul: Kitabevi, s. 29, 45, 75, 97.

yakın yerlerden seçilmiştir. Nitekim II. Kılıç Arslan on bir oğlunu ülkenin farklı bölgelerine vali olarak göndermiştir[219].

Hükümdar olmak için belli bir usul ve kanun olmadığı için hükümdarlar ölmeden önce yerlerine geçecek olan kişiyi veliaht tayin etmişlerdir. Ümeradan da ona itaat edeceklerine dair teminat almışlardır. Sultanın büyük veya küçük oğlu da veliaht olabilmek için aynı haklara sahipti. Ancak yine de şehzadelerden birinin veliaht olarak tayin edilmesi diğer kardeşlerin taht üzerinde hak iddia etmelerine engel teşkil etmemiştir[220]. Devletin başına geçecek olan hükümdarın belirlenmesinde genellikle devlet adamlarının ve ümeranın rolü büyük olmuştur. Sultanların veliaht tayin etmeden ölmeleri durumunda devletin büyük emirleri kurmuş oldukları meşveret meclislerinde tahta kimin geçmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Yeni tahta çıkan sultan için para saçılması usulden sayılmıştır. Ayrıca devletin başına geçen yeni hükümdar ümeraya ve devlet adamlarına rütbelerine göre hilat vermiştir. Tahta çıkan hükümdar dilediği devlet adamını yeniden atamış, azletmiş veya rütbesini değiştirmiştir[221].

Selçuklu hükümdarları, başkaldıran devlet adamlarını kendileri cezalandırmışlardır. Teşhir, tahkir, idam, azil, hapis ve recm cezaları işlenen suçun derecesine göre verilen cezalardandı. Nitekim I. Keykâvus, kardeşi Keykubad'ı Ankara kalesine hapsettirip onunla birlikte olan ümeranın saç ve sakalını kestirip, atlara bindirerek tahkir ve teşhir etmiştir[222]. Müsadere yöntemiyle cezalandırmada ise hükümdar devlet zararına zenginleşen kişinin mallarına el koyarak hazineye aktarmıştır. Bu görevi merkezlerde emîr-i dâdlar, taşrada ise naibler yerine getirmiştir[223].

Türkiye Selçuklu sultanları Abbasi halifesinden hâkimiyetlerini meşrulaştıran ferman ile birlikte hilat, sarık vb. hediyeler almışlardır. Halife onlara aynı zamanda unvan ve lakaplar vererek isimlerini yüceltmiştir[224]. Selçuklu sultanları da halifenin manevi otoritesini koruyup gerektiğinde askeri güç takviyesi sağlamışlardır. Örneğin Moğol tehdidinin artmasından korkan halifenin isteği üzerine Alaeddin Keykubad beş bin kişilik bir orduyu Irak'a sevk etmiştir[225].

---

[219] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 61.
[220] İnalcık, 1959, **a.g.k.**, 70.
[221] Bibi , 2010, **a.g.k.**, 70-73
[222]Bibi, 2010, **a.g.k.**, 47-48.
[223]C. Tomar (2006). Müsadere. *TDV İslam Ansiklopedisi C:32*. İstanbul: TDV Yayınları, s. 66.; Uzunçarşılı, 1988a, a.g.k., 66-67.
[224] Karatepe, 2004, **a.g.k.**, 69.
[225] Turan, 1971, **a.g.k.**, 333-334.

3.2.2. Sultanlık alametleri

Türkiye Selçuklu sultanları Büyük Selçuklu devletinde olduğu gibi kendilerini ayırt etmeyi sağlayacak maddi ve manevi alametler kullanmışlar, hâkimiyetlerini nitelendirdikleri unvan ve lakaplar almışlardır. Süleyman Şah melik ve emir unvanını kullandığı halde ondan sonra gelen hükümdarlar genellikle sultan unvanını kullanmışlardır[226]. Buna örnek olarak I. Kılıç Arslan tahta geçtiğinde sultan unvanını almış, I. Mesud ise "el-Sultan el-Muazzam" unvanını kullanmıştır[227]. Abbasi halifelerinin Selçuklu hükümdarlarına verdiği lakapları genel olarak dört grupta toplayabiliriz. Bu lakaplar: "Rükn el-din" "dinin direği", "İzz el-din", "dinin kudreti" "Gıyâs el-din", "dini yayan" ve "Alâ el-din", "dini yücelten" dir[228].

Sultan adına hutbe okunması da bir diğer hükümdarlık alameti sayılmıştır. Süleyman Şah Antakya'yı fethettiği zaman ilk hutbeyi Büyük Selçuklu sultanı Melikşah adına okutmuştur[229]. Kendi adına hutbe okutan ilk Türkiye Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'dır. Musul'a hâkim olduktan sonra Muhammed Tapar adına okunan hutbeye kendi adını koymuştur[230].

Sultanların kullandıkları tevki ve tuğralar da hâkimiyet alametlerindendir. Bunun yanı sıra çetr, sancak, nevbet, yüzük, sikke, tıraz, hilat, taht, saray, çadır, taç ve gâşiye gibi hükümdarlık alametleri de Büyük Selçuklularda olduğu gibi Türkiye Selçuklu devletinde de etkisini sürdürmüştür[231].

3.2.3. Hükümet ve idari teşkilat

Türkiye Selçuklu devletinin işleri askeri, mali, idari, hukuki ve tahriri olmak üzere beş grupta toplanmıştır. Devletin işlerini merkezdeki büyük divanlar yerine getirmiştir.

---

[226] Turan, 1971, **a.g.k.**, 63.
[227] İ. Artuk (1971). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirdeki İslami sikkeler kataloğu I*. İstanbul, s.350'den aktaran M. Kesik (2003). *Türkiye Selçuklu devleti tarihi Sultan I. Mesud dönemi*. Ankara: TTK Yayınları, s.120.
[228] Merçil, 2007, **a.g.k.**, 43.
[229] Turan, 1971, **a.g.k.**, 73.
[230] Turan, 1971, **a.g.k.**, 108.
[231]E. Merçil (1985). *Müslüman-Türk devletleri tarihi*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.167.; Kesik, 2003, **a.g.k.**, 120-122

Teknik askeri konularda Beylerbeyi yetkiliyken bunun dışındaki devlet işlerinde vezir ve vezirin emri altındaki müstevfî, pervâne, işrâf-ı memalik, tuğrâî, naip, atabey ve emîri ârız söz sahibi olmuştur. Bu kişiler aynı zamanda büyük divanın da üyeleridir.

Sultandan sonra en yetkili isim vezirdir. Vezir "menşûrı vezâret" denilen bir fermanla sultan tarafından atanmış ve kendisine hilat giydirilmiştir. Vezire maaş olarak ikta verilmiştir. Vezir hâkimiyet alameti olarak divit ve taç kullanmış, bunları divan günü devetdâr[232] vezirin önüne getirmiştir. Vezirler ümeradan veya kalem sınıfından seçilmiştir[233].

Türkiye Selçuklu devletinde sultanın merkezde bulunmadığı zamanlarda devlet işlerini yürüten "niyâbeti saltanat" makamı kurulmuştur. Bu makamın başındaki kişiye "nâib" adı verilmiştir. Vezirden sonra gelen en yetkili isim olmuş ve genellikle ümera arasından seçilmiştir. Devletin Moğol hâkimiyeti altına girdiği dönemde ise Moğol Kağanına vekâlet etmesi için "niyâbeti hazret" adında bir makam daha oluşturulmuştur. Bu makamın başındaki nâib devlete ait bütün hususları Moğol Kağanına bildirmekle görevlendirilmiştir[234].

Divan-ı Âlâ' ya vezir başkanlık etmiştir. Her gün divana gelip, makamına oturmuş ve bir gün öncesinden yazılmış olan menşurları ve mektupları dikkatlice okuyup inceledikten sonra imzalamıştır. Büyük divanda yirmi dört tane kâtip ve münşi görev almış, bunlar vergi gelirlerinin ve kararların defterlere kaydedilmesiyle uğraşmışlardır. Divanda yabancı devletlere gönderilecek olan mektupların yazılmasında ve gerektiğinde çeviri yapılmasında görevli tercümanlar da bulundurulmuştur[235].

Büyük divana bağlı olarak çalışan divanlardan ilki divan-ı tuğra ve inşadır. Bu divan devletin iç ve dış yazışmalarını yönetmiştir. Menşur, berat, mektup ve fetihnameler burada yazılmış ve üstüne sultanın tuğrası çekilmiştir. Bu divanın başındaki kişiye "tuğrâî" denmiştir. Tuğrâînin güzel yazı yazması ve iyi bir Arapça ve Farsça bilmesi şartı aranmıştır[236].

---

[232] Vezirlik alametlerinden olan ve divanda vezirin önünde duran diviti korumakla görevli kişiye "devetdâr" denmiştir. Devetdâr aynı zamanda vezirin gizli yazılarını da hazırlamakla görevlidir.
[233] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 89-91.
[234] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 93-94.; Merçil, 1985, a.g.k., 170.
[235] E. Merçil (2015). *Selçuklular zamanında dîvân teşkilâtı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, s.141-145.
[236] Merçil, 2015, **a.g.k.**, 147.

Divan-ı İşraf ise devletin mali ve idari işlerinin denetimini sağlamıştır. Divanın başındaki kişiye "işrâf-ı memalik" veya "müşrif" adı verilmiştir. Bu divan gerekli olan durumlarda eyaletlere nâib göndermiştir[237].

Devletin mali işlerini yürüten divan ise "divan-ı istifâ" dır Bu divanın başında görevli olan müstevfî devletin gelirlerinin tespit edilmesi, vergilerin toplanması ve harcamaların denetlenmesinden sorumludur[238].

Ordunun eksiklerini, teçhizatlarını gideren, askerin maaşlarını veren ve kayıtlarını tutan divan "arz divanı"dır. Divanın başında "emîri ârız" görevlidir. Ordunun sevk ve idaresini ise Beylerbeyi veya Melik-ül ümera sağlamaktadır[239]. Beylerbeyi ordunun genel kumandanı olup devlet merkezinde yaşamıştır. Savaş çıktığında cepheye giden Beylerbeyinin emrinde subaşılar ve serleşkerler görev yapmıştır[240] .

Türkiye Selçuklularında yeni bazı divanlara da rastlamaktayız. Bunlardan biri vakıfların denetimini sağlamakla görevli olan "divan-ı evkâf"tır. Başkent Konya'da bulunan kadül kudat aynı zamanda bütün vakıfların da yöneticisidir. Ancak devlet topraklarının genişlemesi ve işlerin artması dolayısıyla vakıfların denetiminden "tevliyet-i evkaf-ı memalik" sorumludur[241].

Büyük divanın arazi defterlerindeki has ve ikta tımarlarını derecelendiren ve bununla ilgili ferman ve menşurları hazırlayan divana "divanı pervanegî" adı verilmiştir. Pervâneci de divanın başındaki isimdir. Örneğin Erzincan Mengücek hükümdarı Alâüddin Davud Şah'ın ümerası onu terk edip Sultan Alâeddin Keykubat'a geldiklerinde sultan Pervâneci Kemâleddin Kâmyar'a ümeraya zengin ve dolgun iktalar verilmesini emretmiştir[242].

Türkiye Selçuklu devletindeki önemli divanlardan biri de "mezalim divanı"dır. Bu divan Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi zulme ve haksızlığa uğrayanların ve devlet adamlarından şikâyetçi olanların başvurduğu bir divandır[243]. Büyük Selçuklu devletinde sultan haftada iki kez divana katılmıştır. Halk şikâyetlerini dilekçe ile divana iletmiş, sultan da konuyu geleneklere ve eşitlik ilkesine uyarak çözmeye çalışmıştır. Mezalim divanında her konu hakkında şikâyetler dile getirilmekler beraber, çoğunlukla vergi

---

[237] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 97-98.
[238] Merçil, 2015, **a.g.k.**, 149.
[239] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 97.
[240] Sevim ve Merçil, 2014, **a.g.k.**, 630.
[241] Merçil, 2015, **a.g.k.**, 159-161.
[242] Bîbî, 2010, **a.g.k.**, 108.
[243] C. Yaniçeri (2004). Mezalim. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 29*. İstanbul: TDV Yayınları, s.516-517.

toplama konusundaki haksızlıkların itiraz konusu olduğu görülmüştür[244]. I. Keyhusrev dönemine kadar sultanlar mezalim divanına kendileri oturup şikâyet dinlemişlerdir. Ancak Yassı Çimen savaşından sonra devlet işlerinin artmasıyla birlikte bu görevi devlet ümerası veya devlet adamları yerine getirmiştir[245].

Önemli bir diğer divan ise "müsadere divanı" dır. Bu divanda devlet adamlarının veya halkın işledikleri suçlar nedeniyle mallarına el konulmuş, mali tazir cezaları ile cezalandırılmışlardır. Devlet ileri gelenlerine uygulanacak cezalar hükümdar tarafından verilmiş, müsadere edilen mallar devlet hazinesine aktarılmıştır[246].

Türkiye Selçuklu devletinin idari teşkilatı içindeki ikinci önemli nokta eyalet teşkilatıdır. Eyaletlere daha önce de söz ettiğimiz gibi şehzadeler vali olarak atanmıştır. Ancak eyalet sayısının artması ve bu eyaletlere gönderilecek şehzade olmaması sebebiyle daha sonraları buralara asker emirler atanmaya başlanmıştır. Hem mülki amir hem de kumandanlık görevini yürüten emirlere oranın iktası da verilmiştir[247]. Merkez açısından önem arz eden eyaletlerde ise şahneler vali olarak atanmıştır. Şahneler eyaletin sadece mali ve zabıta işlerine bakmakla görevlidirler[248].

Eyaletlerin şer'i ve hukuki işlerine kadılar bakmıştır. Kadıların denetiminden sorumlu Konya'da ikamet eden ve Konya mahkemesi başkanlığını yapan makama "kadül kudat" adı verilmiştir. Bütün askeri davalara ve miras işlerine ise kadîleşker bakmıştır[249]. Türkiye Selçuklularında "emîr-i dâd" müessesesi mevcuttur. Sultanın emrinde çalışan fakat büyük divana dâhil olmayan emîr-i dâd örfi davalara bakan mahkemenin başkanı olup tevkif işlemini de yapmıştır[250].

Eyaletlerin asayiş işlerinden subaşılar sorumludur, subaşılar savaş zamanında kendi bölgelerindeki tımarlı sipahilere komuta etmişlerdir. Tımarlı sipahiler ikta sistemi gereğince devlet topraklarını kullanan kişiler tarafından yetiştirilen askerlerden oluşmuştur. Bu sistemde askerlik babadan oğula geçmiş ve bu askerler yalnız savaş

---

[244] Merçil, 2015, **a.g.k.**, 131-132.
[245] Turan, 1971, **a.g.k.**, 291.
[246] Merçil, 2015, **a.g.k.,** 175-179.
[247] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 119.
[248] Bedirhan ve Atçeken, 2004, **a.g.k**., 45.
[249] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k.**, 122.
[250] A. Taneri (1968). Müsâmeretü'l-Abâr'ın Türkiye Selukluları devlet teşkilatı bakımından değeri. *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 4(6).* Ankara, s.160'dan aktaran E. Merçil (1995). Selçuklularda emîr-i dâd müessesesi. *Belleten, LIX(225*). Ankara: TTK Yayınları, s.330.

zamanında ordu düzenine katılmıştır. Subaşılar ise eyaletin önemli askeri işlerinden sorumlu bir üst makam olan serleşkere bağlıdır. Serleşkerler de beylerbeyine tabidir[251].

3.3.Anadolu Beylikleri

Türkiye Selçuklu devleti en parlak dönemini Alaeddin Keykubad ile yaşamıştır. Alaeddin Keykubad'ın ardından oğulları İzzeddin Kılıçarslan ile Gıyaseddin Keyhusrev arasında taht mücadelesi hüküm sürmüş ve bu mücadeleyi Keyhusrev kazanarak tahta çıkmıştır. Kötü yönetimi, tecrübesiz devlet adamlarıyla çalışması ve o dönemde Saadettin Köpek'in birçok değerli emîri katletmesi Babaîler isyanının doğmasına sebep olmuştur Devletin bu zayıf durumundan faydalanan Moğollar 1243 yılında Kösedağ savaşında Selçukluları mağlup etmiştir. Yenilginin ardından Moğol baskısının artması, şehzadelerin her seferinde yeni bir taht kavgası çıkartması devleti iyice yıpratmıştır. Devlet eski gücüne bir daha ulaşamamış ve 13. Yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısı azalınca sınırlarda yaşayan uç beyleri ile halk yavaş yavaş Selçuklular ile olan bağlarını koparmaya başlamıştır[252]. Türkiye Selçuklu devletinin yıkılmasıyla Anadolu'da irili ufaklı birçok beylik kurulmuştur. Bu beylikler; Alâiye Beyliği, Candaroğulları Beyliği, Aydınoğulları Beyliği, Dulkadir Oğulları Beyliği, Eretna Devleti, Eşrefoğulları Beyliği, Germiyanoğulları Beyliği, Hamidoğulları Beyliği, Karamanoğulları Beyliği, Lâdik Beyliği, Karesioğulları Beyliği, Menteşeoğulları Beyliği, Pervâneoğulları Beyliği, Ramazanoğulları Beyliği, Sâhib-Ataoğulları Beyliği, Saruhanoğulları Beyliği ve Taceddinoğulları Beyliği'dir.

İlhanlılar bu beylikleri ortadan kaldırmak istemişlerse de başarılı olamamışlardır. Osmanlı devletinin kurulması ve Anadolu Türk birliği için mücadele etmesiyle beyliklerin varlıkları son bulmuştur[253].

Anadolu beylikleri Selçukluların kendilerine verdikleri iktalar üzerinde kurulmuşlardır. Türkiye Selçukluları zayıflayıp Moğol baskısı artınca bu beyliklerin kurucusu olan aşiretler bağımsız hareket etmeye başlamıştır. İlk başlarda aşiret

---

[251] Karatepe, 2004, **a.g.k**., 70.; Merçil, 1985, **a.g.k**., 172.
[252] E. Merçil (1991). Anadolu beylikleri. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 3.* İstanbul: TDV Yayınları, s.138-139 ; F. Köprülü (1986). *Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu*. İstanbul: Ötüken, s.75-82; Merçil, 1985, **a.g.k.,** 285-320.

[253] Merçil, 1991, **a.g.k**., 139.

geleneklerine göre yönetilen bu beylikler zamanla Türkiye Selçuklu devletinin teşkilatını esas alarak bir idari yapı oluşturmuştur[254].

Anadolu beyliklerinde de devlet ailenin ortak malı kabul edilmiştir. Devleti aile içinden bir reis yönetmiş, ailenin diğer üyeleri devletin farklı yerlerinde valilik görevi yürütmüştür. Ailenin reisi ve devleti yöneten kişi "Ulu Bey" unvanını kullanmıştır. Ulu bey, devlet merkezinde yaşamış, kendi adına hutbe okutup para bastırabilmiştir. Bu paraların üzerinde çoğu zaman "emîr-i âzam, sultan-ı âzam gibi unvanlar yer almıştır[255].

Anadolu beylikleri de Selçuklularda olduğu gibi merkezde kurulan divanlar ile hükümet işlerini yürütmüştür. Mali işler için "divan-ı istifa" , devlet reisinin hüküm ve fermanlarını yazmak için "divan-ı inşa" ve askeri işler için ayrı makamlar mevcuttur. Vezir, divanın reisi ve ulu beyden sonra gelen en yetkili isimdir[256].

Şehzadeler eyaletlere vali olarak atanmış ve küçük yaşta olanların yanında atabeyler de görevlendirilmiştir. Her vilayette hukuki işlerden sorumlu bir kadı ve askeri işlerden sorumlu ordu kumandanı subaşılar bulunmuştur[257].

[254] H.D. Yıldız (1991). Anadolu beyliklerinde teşkilat ve kültür. *TDV İslam Ansiklopedisi C:3*. İstanbul: TDV Yayınları, s.139.
[255] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k**., 133-134.
[256] Yıldız, 1991, **a.g.k**., 140.
[257] Uzunçarşılı, 1988a, **a.g.k**., 138-143.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI VE YETKİLERİ

4.1.Osmanlıların Menşeine ve Kuruluşuna Dair Tartışmalar

Altı yüz yıl hüküm sürmüş Osmanlı hanedanının menşei, birçok tarihçi tarafından irdelenmiş ve neticesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Nitekim Uzunçarşılı Osmanlı hanedanının Oğuz boyundan geldiği görüşündedir. Geleneğe göre Oğuz Han'ın Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan ve Denizhan adlarında altı tane oğlu vardır. İlk üç oğlu boyun sağ kolunu, diğer üç oğlu da sol kolunu temsil etmiştir. Sağ kola "Bozoklu", sol kola ise "Üçoklu" adı verilmiştir. Oğuz Han'ın her oğlunun da ayrıca dörder boyu vardır. İşte Günhan boyunun kolu olan Kayı, Osmanlı hanedanının menşei olarak kabul edilmiştir. Kayı kelime anlamı olarak muhkem, kuvvet, kudret sahibi demektir[258].

Kayılar 1071 yılında Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'ya gelerek farklı bölgelere göç etmişlerdir. Aşıkpaşazâde'ye göre Ahlat'a gelen Kayılar, önce Erzurum ve Erzincan'a oradan da Amasya'ya geçerek Haleb taraflarına yerleşmişlerdir. Caber Kalesi civarında Süleyman Şah'ın Fırat'ı geçerken boğulması üzerine Kayılar ikiye bölünmüştür. Kayıların bir kısmı orada kalmış bir kısmı da Çukurova'ya gelmişlerdir. Burada da yine ikiye ayrılan boy, Ertuğrul Gazi ve kardeşi Dündar Bey ile mahiyetindekilerle birlikte Moğol baskısından uzağa, Orta Anadolu'ya göç etmişlerdir[259]. Anadolu'ya gelen Kayılar, Selçuklu ve Moğol ordularının savaştığını ve Selçukluların yenilmek üzere olduğunu görünce onlara yardım etmişlerdir. Kayıların yardımı ile savaşı kazanan Sultan Alaeddin Keykubad, Ertuğrul Bey ve beraberindekilere Karacadağ'ı yurt olarak vermiştir. Ertuğrul Bey, burada bir müddet kaldıktan sonra Söğüt taraflarına gelerek burayı zapt etmiş; Bilecik Rum Beyi'ni vergiye bağlamıştır. Ardından da

---

[258] İ. H. Uzunçarşılı (2015). *Osmanlı Tarihi 1.* (11. Baskı), Ankara: TTK Yayınları, s.93-94.
[259] Aşıkpaşazâde (2003). Osmanlı oğullarının tarihi. (Çev. K. Yavuz ve M. A. Yekta Saraç), İstanbul: K Kitaplığı, s. 54-55.

Selçuklu Sultanı, Ertuğrul Bey'e Bilecik taraflarını mülk olarak vermiş, kendisi ölene kadar beyliği ile birlikte Söğüt ve Domaniç taraflarında bir uç beyi olarak yaşamıştır[260]. Kayılarla ilgili meçhul olan nokta ise Ertuğrul Bey'in babasının Süleyman Şah mı yoksa Gündüz Alp mi olduğudur. Zira Tevkiî Mehmet Paşa Tarihi'nde ve Enverî'nin Düsturnâmesi'nde[261] Ertuğrul Bey'in babası Gündüz Alp olarak zikredilmiştir. Öte yandan Aşıkpaşazâde[262] ve Neşrî[263] gibi tarihçiler de babasını Süleyman Şah olarak kaydetmişlerdir.

Feridun Emecen, Osmanlı devletinin kuruluşunu açıklarken 1071 yılında Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya göçlerin başladığını belirtmiştir. Selçuklu sultanları, kuruluş aşamasında Anadolu'ya göç eden Türkmenleri düzeni bozmamaları için uç bölgelere yerleştirmişlerdir. Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu devleti de aynı şekilde bu göçebe Türkmenleri hassas olan bölgelere sevk etmiştir. Uç bölgelerdeki Türkmenler, geleneksel hayat tarzlarına bağlı kalarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bizans topraklarına akınlar düzenleyerek elde ettikleri ganimetler ile siyasi güçlerini arttırmaya çalışmışlardır. Bu göçebe topluluklar Selçuklu devletinin Moğol hâkimiyetine girmesinin ardından bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Sayıları gittikçe artan bağımsız topluluklar beraberinde çok sayıda şeyh, derviş ve babalar da getirmişlerdir. Türkmen boyları ile gelen şeyh ve dervişler, onların maneviyatlarını yükselterek "alperenlik" geleneğini "gazilik" geleneğine dönüştürmüşlerdir. Ayrıca yeni yerleşilen şehirlerde gelişen esnaflık, zanaatkârlık ve tüccarlık Türkmen boylarının iktisadi yapısını oluşturmaya başlamıştır. Özellikle esnaf gruplarının kurdukları "ahîlik" teşkilatı önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Beyliği de bu şartlar altında Anadolu'ya göç eden Türkmen boylarından olup, Söğüt ve civarına yerleşen Kayılardandır[264].

H.A. Gibbons, Osmanlı devletinin kuruluş meselesini açıklarken öncelikle Osmanlı ırkının nereden geldiğinden yola çıkmıştır. Gibbons'a göre Osmanlılar, Moğol istilasından kaçıp Sultan Alaeddin Keykubad'ın izniyle Selçuklu devleti sınırları içindeki Söğüt'e yerleşen bir aşirettir. Çobanlıkla geçinen bu aşiretin başında Ertuğrul Bey yer almıştır. Osmanlılar, ilk başlarda İslamiyet'i kabul etmemiş Türk grubuyken Anadolu'ya

---

[260] Uzunçarşılı, 2015, **a.g.k**., 97-103.
[261] M. H. Yinanç (1930). *Düsturnamei Enverî*. İstanbul: Evkaf Matbaası, s. 92.
[262] Aşıkpaşazâde, 2003, **a.g.k.,** 53.
[263] Neşrî (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. (2.baskı) (Hazırlayanlar: F. R. Unat ve M. A. Köymen),Ankara: TTK Yayınları, s.55,61.
[264] F. Emecen (1994). Osmanlı beyliğinin doğuşu ve gelişmesi*: Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi I*. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul: İslamTarih, Sanat, ve Kültür Araştırma Merkezi, s.5-7.

gelince Selçuklular sayesinde Müslüman olmuşlardır. Başlangıçta 400 çadırlık bir aşiret olan bu ırk, 1290 yılından itibaren hızla büyümüş ve adını kurucusu Osman Bey'den almıştır. Gibbons, Osmanlı'yı Türklerin Bizans ile temasından doğan karışık ve yeni bir ırk olarak nitelemiştir. Beyliğin kısa sürede büyümesi ise Batının içinde bulunduğu karışık durum, ilk Osmanlı padişahlarının kudretli şahsiyetleri ve beyliğin kurulduğu toprakların konumu gibi nedenlerle açıklanmıştır[265].

F. Giese, Gibbons'un Osmanlının kuruluşu hakkındaki fikirlerine eleştiriler getirmiştir. Ona göre Gibbons olayları Avrupa merkezli ele almıştır. Oysa Osmanlı devletinin kuruluşunu anlayabilmek için Şark tarihini iyi bilmek gereklidir. Gibbons'un Osmanlıların Müslüman olmadığı konusundaki fikirlerinin tamamen eski kroniklerde geçen rüyalar üzerine inşa edilmiş olduğunu hatta kroniklerden bile önemli sapmaların meydana geldiğini dile getirmiştir. F. Giese, ayrıca eski kroniklerde bahsi geçen rüyaların daha çok Osmanlı hanedanına tanrısal bir meşruiyet kazandırmak için ortaya atıldığı görüşünü savunmuştur. Osmanlıyı meydana getiren kabilenin Müslüman olup olmadığı konusu güvenilir olmayan kaynaklara dayanılarak açıklanması zor bir konudur. O dönemde Anadolu'ya gelen Türk aşiretlerin çoğunun Müslüman olduğu ve İran kültürüne alışkın oldukları için İslam kültürüne de sahip oldukları bilinmektedir. Giese, yine olayların Rumlar sayesinde geliştiği tezine de karşı çıkmıştır. Osmanlılar sayesinde Müslümanlaşma Rum halkı arasında yaygınlaşmıştır elbet ama bu durum kuruluş açısından mihenk taşı değildir. Burada önemli olan ve Gibbons'un değinmediği nokta "ahilik" teşkilatıdır. Ahiler Osmanlı devleti temellerinin atılmasında önemli bir role sahiptiler. Çünkü ahiler başarılı bir devlet adamı ile birleştiklerinde dini kimliklerinden sıyrılıp muazzam bir orduya dönüşebiliyorlardı. Dolayısıyla başlangıçta 400 aileden oluşan aşiret ahilik teşkilatı sayesinde belirli bir disipline ve ideale ulaşarak devletin kuruluşu için önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Sonuç olarak diyebiliriz ki Osmanlı aşireti, yerleşik Türk ahileriyle birleşip bulundukları bölgenin de durumundan faydalanarak devletin temellerini atmışlardır[266].

Halil İnalcık Batı Anadolu'daki göç yoğunluğunun sebebini Moğol istilasına bağlamıştır. Selçuklu devletinin Moğol idaresine girmesiyle batı uç bölgelerine doğru

---

[265] H. A. Gibbons (1916). *The foundation of the Ottoman Empire.* Oxford'dan aktaran F. Giese(2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi (Çev:Zehra Aksu Yılmazer): *Söğüt'ten İstanbul'a*.(Ed. O. Özel, M. Öz). Ankara: İmge Kitabevi,s. 151-152.

[266] F. Giese(2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi (Çev:Zehra Aksu Yılmazer): *Söğüt'ten İstanbul'a*.(Ed. O. Özel, M. Öz). Ankara: İmge Kitabevi, s.151-175.

yoğun bir nüfus hareketi yaşanmıştır. Bunun yanı sıra tarım ve hayvancılık için verimli toprak arayışları, Hristiyan topraklarına ganimet için akın düzenleme geleneği gibi nedenler Türkmen gruplarını uç bölgelere göç etmeye itmiştir. Türkmenler fethettikleri topraklarda yeni beylikler kurmuşlardır. Beyliklerin askeri–siyasi oluşumu ise Orhan Bey dönemine kadar giden gaza-ganimet akınları ile açıklanabilir. Bu akınlar "alp" unvanı verilen bir gazi liderin etrafında birleşen "atlı yoldaşlar" tarafından gerçekleştirilmiştir. Alpler genellikle soylu Türk ailelerinden gelen kumandanlardır. Gazi ve yoldaşlarının gaza fikrinde birleşmesiyle oluşan birliğe "gâziyân" adı verilmiştir. Osman Gazi de Karacahisar'ı böyle bir grupla fethetmiştir. Karacahisar'ın fethi, Osman Gazi'yi alpler gözünde önemli bir konuma yükseltmiş ve rivayete göre Selçuklu sultanı kendisine başarısından dolayı menşur, sancak ve başka beylik alametleri göndermiştir. Böylece Osman Gazi, Uç Beyi olarak atanmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı devletinin kuruluşu gazi lider etrafında toplanan atlı yoldaşlar tarafından gerçekleştirilen akınları müteakip fethedilen bölgelerdeki halkın vergiye bağlanması sonucunda aşama aşama gerçekleştirilmiştir.[267].

Wittek, Osmanlı devletinin kuruluşu meselesini ele alan bir başka tarihçidir. Konuyu Selçuklu devletinin yıkılışıyla açıklamaya çalışmıştır. Buna göre 11. yüzyılda Oğuz göçünün bir ürünü olan Selçuklu devleti İran-İslam modeline göre kurulmuş olan Doğu İslam devletidir. Küçük Asya fütuhatı olarak adlandırılan bu hareketin kaynağında her iki devletinde sınır bölgelerindeki askeri örgütlenmeler yer almaktadır. Üç dönem bu bölgelerde yaşayan aşiretlerin sık sık tekrar eden akınlarına karşı Bizans halkı sürekli savunma halindedir. Uçlardaki kültür ve yaşam tarzı devletin merkezindekinden oldukça farklıdır. Uçlarda yaşayan halk bağımsızlıklarına düşkün, yönetsel müdahaleden uzak ve vergi vermek istemeyen aşiretler halinde hayatını devam ettirmiştir. Türkmenler, 9. yüzyıldan bu yana İslam topraklarının uç bölgelerinde askeri sınıfın etkili isimlerinden olmuşlardır. Din mücahitliği yapan "gaziler" arasında da yaygın olan Türkmenler 11. yüzyılda Anadolu'ya göç etmişlerdir. Devletten bağımsız bir şekilde hareket eden göçebe birlikler aynı zamanda gittikleri bölgenin Türkleşmesini sağlamışlar, sürüleri için zaman zaman Selçuklu topraklarına zaman zaman da Rum topraklarına yönelmişlerdir.

[267] H. İnalcık(2010). *Osmanlılar : fütühat, imparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 98-110.

Türkmenler gazilerle birleştikten sonra Bizans'ın uç bölgelerinde tehlikeler yaratmışlar böylelikle birçok Bizans kentini zapt etmişlerdir[268].

13. Yüzyılda iyice artan Moğol baskısı Türkiye Selçuklu devletindeki iç karışıklıkların artmasına yol açmıştır. Bu kargaşa ve tırmanan gerilim Türkmenler arasında güçlü bir isyanın doğmasına sebep olmuştur. Baba İshak isyanı, uç bölgeleri ve devlet arasındaki ayrılıkları iyice arttırmış ve devleti Türkmen gruplarının askeri gücünden ebediyen yoksun bırakmıştır. Moğolların devam eden istilası uç bölgelere yapılan göç hareketlerini arttırmıştır. Uçlarda artan nüfus hareketinde belirleyici olan yine gazilerle, kutsal kişiler olmuştur. İran ve Türkistan'dan kaçan şeyh ve dervişler uçlardaki bu kabilelere dinsel coşku aşılamışlardır. Bunun yanı sıra Bizans'ın uç bölgesini koruyan "Akritler" de artık eskisi kadar etkin değillerdi. Çünkü imparatorluk bütün önemi ve desteğini Batı'ya kaydırmış, Doğu bölgeleri ise savunmasız kalmıştır. Bu durum Türkmenlerin işini kolaylaştırmış, 1300'lerden sonra bölge Türk kitlelerinin hâkimiyetine girmiştir. Böylece Küçük Asya'da çok sayıda Türk Gazi beyliği kurulmuştur. Osmanlılar da bu beylikler gibi bulunduğu bölgeyi fethetmiş ve beyliğin kurucusu tarafından yönetilen bir Gazi örgütlenmesi olmuştur. Gazilik geleneklerinde "fütüvvet ilkesi" benimsenmiştir. Bu ilke İslam'a göre erdemli bir insan olarak yaşamayı sağlayan kurallar bütünü olarak kabul edilir. Gazi devleti, askeri fütuhata önem veren ve genel olarak askerlerden oluşan bir örgütlenmedir. Çünkü fethettiği bölgede kurulan devlette ilk başlarda gerekli teşkilatlanmayı sağlayacak memur ve zanaatkâr yer almamıştır. İşte Osmanlılar, bir ülkeyi yeniden inşa etmek için gerekli olan bu gücü başka yerlerden kendilerine çekerek başarılı bir devlet kurma politikası izlemişlerdir[269].

Colin Imber, Osmanlı hanedanının kaynağını açıklarken ilk dönem kroniklerinden yararlanmıştır. İlk dönem padişahları hakkında yazılı kaynakların olmayışı ve var olan Osmanlı kroniklerinin de 15. Yüzyıldan başlaması bu konunun karanlık kalmasına yol açmıştır. İlk kroniklerin hem fikir olduğu noktalara göre Osmanlılar, Oğuz Han'ın soyundan gelmişler ve Ertuğrul Bey mahiyetindekilerle birlikte I. Alaeddin zamanında Söğüt'e yerleşmişlerdir. Ertuğrul Bey öldükten sonra beyliğin başına Osman Gazi geçmiş, kurucusu olarak beyliğine adını vermiştir. Osman Gazi'nin başarılarına karşılık II. Alaeddin kendisine hâkimiyet sembolleri yollayarak veliahdı ilan etmiştir. Osman

---

[268] P. Wittek (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu* (Çev: Fatmagül Berktay). Anakara: Hiperlink (Erişim tarihi: 09.05.2016), s.29-40.
[269] Wittek, 2013, **a.g.k**., 46-70.

gördüğü rüyayı, kendisine ve soyuna hükümdarlık bahşedildiği şeklinde yorumlayan Şeyh Edebali'nin kızı ile evlenmiştir. Kuzey-Batı Anadolu'da kurulan Osmanlı beyliğinin egemenliğini meşrulaştırmak ve diğer Türkmen boylarından daha asil olduğunu göstermek için kökenlerinin Oğuz Han'a dayandığına dair efsaneler ortaya atılmıştır. Alaeddin'in Osman'ı veliahdı ilan etmesi Osmanlı devletinin kurulduğu topraklarda Selçuklunun meşru halefi olduklarını ispat etme gayesinden kaynaklanmıştır. Osman Gazi'nin rüyası ise hâkimiyet için gerekli olan ilahi desteği ve meşruiyeti sağlamıştır. Osmanlı padişahları başlangıçta kendilerine gazayı vazife edinmişler ve gazi unvanını kullanmışlardır[270].

Fuad Köprülü ise Osmanlının kuruluşunu anlayabilmek için 13.yüzyıldaki siyasi ve içtimai tarihin iyi tahlil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü bu devirde yaşanan siyasi olayların içtimai hayatta derin etkiler bırakmasının kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Yaşanan siyasi olayların geneline bakıldığında; Selçuklularda sık sık taht mücadelelerinin olduğu, İznik İmparatorluğu'nun kurulduğu ve Moğol istilasının başladığı görülmektedir. Moğollardan kaçan Türkler yerleşecek yeni sahalar elde etmek için dağlardan sahil bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bizans'ın içinde bulunduğu karışık durumdan faydalanarak Batıya doğru olan bu nüfus hareketinden sonra Bizans sınırında yeni bir kozmopolit yapı meydana gelmiştir. Buraya yerleşen aşiretler Müslüman olmakla birlikte eski geleneklerini de sürdüren Alevi[271] Türkmen babalarının manevi nüfuzu altında kalmışlardır. Türkmen grupları arasında birçok müridi bulunan Baba Resul-Allah tarafından çıkarılan Babaîler İsyanı döneme damgasını vuran önemli olaylardandır. Bu isyan sonrasında göçebe kitleler ganimet elde etmek için şehirleri ve köyleri yağmalamışlar, isyan Baba Resul-Allah'ın öldürülmesi ve büyük bir kıyım hareketi ile bastırılmıştır. Yaşanan bu tür karışıklıklar, vergilerin artması, iktisadi hayatın

---

[270] C. Imber (2000). Osmanlı hanedan efsanesi (Çev: Fatma Acun): *Söğüt'ten İstanbul'a*. (Ed. O. Özel, M. Öz), Ankara: İmge Kitabevi, s.243-270.

[271] Göçebe Türk toplumlarında heterodoks İslam, Sünni İslam inancından daha çok etkindi. Heterodoks İslam yorumunu Türkler, önceki dinler vasıtasıyla alışmış oldukları dini kültür üzerine İslamiyet'in getirmiş olduğu dini kuralları koyarak oluşturmuşlardır. Göçebe Türk boylarının sürdürmüş oldukları yaşam tarzında İslam'ın şer'i emir ve yasakları çok yer almamış onun yerine eski dini ritüeller varlığını sürdürmüştür. Ahmet Yesevî ve o dönem yaşamış olan sufiler heteredoks İslam'ın göçebe Türklerde yayılmasında etkili olmuşlardır. Türklerin benimsedikleri bu inanış sistemi, "Evliya kültü" yani ilahi bir güçle donatılmış olduğuna inanılan kutsal bir şahsiyete bağlılık göstermeye dayanmıştır. İşte 10. Yüzyılda başlayıp günümüze kadar uzanan Alevilik- Bektaşilik'in temellerinde bu yorum yatmaktadır. Alevilik ise 15. Yüzyılda başlayan Safevi propagandasının etkisiyle Hz. Ali ve Oniki İmam kültü ile Şiiliğin sentezinden oluşmuştur. Bektaşiliğin dışında kalan Türkmen çevrelerince kabul görmüştür. Alevilikte, Gök Tanrı kavramının Hz. Ali ile özdeşleştirilmesinden oluşan bir tanrı kavramı mevcuttur. Alevilik 16.Yüzyıldan itibaren Türk kabile hiyerarşisi ile birleşince, eski kabile reisleri Hz. Ali soyundan gelen seyyidler ve dedeler haline geldiler. A. Y. Ocak (2001). *Türkler, Türkiye ve İslam.* (4.Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, s.43-50.

bozulması ve Moğollarla olan mücadeleden sonra Selçuklu idaresinin zayıflaması Anadolu'da yerleşik bulunan aşiretlerin devletten bağımsız hareket etmelerine sebep olmuştur. Moğol hâkimiyetine giren Selçuklu devleti bir daha toparlanamadığı için durumu fırsat bilen aşiretler bulundukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ederek kendi beyliklerini kurmuşlardır[272].

Silsile-nâmeler ve Dede Korkut hikâyelerinde, Osmanlı hanedanının Kayılardan geldiği ve Kayıların da Oğuz boyları arasındaki en asil ve şerefli boy olduğu belirtilmiştir. Köprülü'ye göre Osmanlı hükümdarları kendilerini Oğuzlardan kabul ettikleri için saraydaki tarih yazıcıları da buna uygun menkıbeler uydurmuşlardır. Oysaki Oğuz geleneklerine göre hükümdarların Salur ve Kınık boyundan yetiştikleri kabul edilmiştir. Köprülü, Osmanlıların Kayı Boyu'ndan geldiğini fakat Kayıların Türk değil Moğol olduğunu ileri süren J. Marquart'a şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre, Kayılar Selçuklular zamanında göç hareketlerine iştirak ederek doğudan batıya doğru gelmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Hazar bölgesinde yerleşmiş, bir kısmı Azerbaycan'da kalmış, bir kısmı ise Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'ya gelen Kayılar ise farklı bölgelere dağılmakla birlikte bilhassa uç bölgelerine yerleşmişlerdir. Dolayısıyla buradan şu sonuca varabiliriz ki; Osman Bey ve Ertuğrul Gazi fiili olarak değil ama nazari olarak Konya sultanlarına daha sonra da İlhanlılara bağlı Kayı aşiretine mensup Eskişehir civarındaki bir beyliğin reisiydiler. Uç bölgelerinde aşiretler bu bölgeyi düşmanlara karşı korumak gerektiğinde devlete askeri destekte bulunmakla görevliydiler. Aşiretin reislerine genellikle "uç beyi" görevi verilmiştir. Bu bölgedeki aşiretler şeklen sultana bağlı olsalar da fırsat buldukça bağımsız hareket ederek akınlar düzenlemişlerdir[273].

Anadolu'nun siyasi ve içtimai tarihini anlamak için Anadolu'daki askeri, dini ve mesleki teşkilatların da incelenmesi gerektiğini savunan Köprülü bu konuda bilgi veren Aşıkpaşazâde'nin eserinden yola çıkmıştır. Aşıkpaşazâde'ye göre Anadolu'da gaziler, ahiler, Bâcıyân-ı Rumve Abdâlân-ı Rum olmak üzere dört teşkilat yer almıştır. Gazilik esasında İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde de mevcut olan "alp" unvanı ile aynı anlamı taşımaktadır. Türkler Müslüman olduktan sonra bu resmi unvanın yerine "gazi" unvanını almışlardır. "Alp" teşkilatı uç beylerinin şehir hayatına geçmeleri ile "gazilik" halini almıştır[274].

---

[272] Köprülü, 1986, **a.g.k**., 68-98.
[273] Köprülü, 1986, **a.g.k.**, 122-132.
[274] Köprülü, 1986, **a.g.k**., 145-170.

Ahi sözcüğü kelime anlamı olarak ”kardeşim” demektir. Terim anlamı ise 13.Yüzyılda kurulmuş, belli bir süre içinde belli kurallarla işlenmiş esnaf ve zanaatkârlar birliğidir. Mesleki-ahlâki bir kuruluş olan ahilik, şehirlerde ve kasabalarda teşkilatlanmıştır. Moğol baskısından kaçan Türkler arasındaki esnaf ve zanaatkârlar göç ettikleri bölgenin yerli tüccar ve zanaatkârları ile anlaşarak dayanışma sağlamak amacıyla böyle bir örgüt kurulması yolunu seçmişlerdir. Bu örgüte giren kişiler mesleki, dini ve ahlaki eğitimin yanında askeri talim de almışlardır. Ahiler özellikle kuruluş dönemlerinde aldıkları eğitim sayesinde kadı, vali, komutan olarak görev yapmışlar; devletin örgütlenmesinde beylere de danışmanlık etmişlerdir[275].

Bâcıyân-ı Rum, Türklerin Anadolu'yu fethinden sonra buranın Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlayan önemli teşkilatlardan biridir. Ahilik teşkilatının kadınlar kolu olarak nitelendirilmiştir. Türkiye Selçuklu devletinin önemli şehirlerinden olan Kayseri, ticaret ve pazar yollarına, kültürel zenginliğe sahiptir. Dolayısıyla Ahilik ve Bacılık teşkilatları ilk olarak burada kurulmuştur. Bacılık, Ahi Evran'ın Türkmen kız ve kadınlarını organize ederek deri atölyelerindeki yünlerin işlenmesinde istihdam etmesiyle ortaya çıkmıştır. Daha sonra Anadolu'nun farklı yerlerinde de benzer teşkilatlanmalar meydana getirilmiştir. Bilinen kurucusu ve ilk lideri Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı'dır. Bacılar dini ve kültürel faaliyetlerini bir tarikat disiplini içinde sürdürmüşlerdir. Bâcıyân-ı Rum belirli bir tarikatın kadın şeyh ve müridlerinin oluşturduğu bir cemaattir. Bu teşkilatın üyesi kadınlar erkeklerle birlikte sema ve zikir meclislerinde bulunmuşlardır. Moğolların Anadolu'yu işgali sırasında Ahiler ve Bacılar büyük bir direniş göstermişlerdir. Moğolların desteklediği kişilerin Selçuklu yönetiminde etkili olmasının ardından Ahilerin teşkilatları ellerinden alınmıştır. Bu duruma karşı gelen Ahi ve Bacılar uç bölgelerine göç ederek Osmanlı Beyliğinin kurulmasına katkı sağlamışlardır[276].

Son olarak, Abdâlân-ı Rum grubuna değinecek olursak Aşıkpaşazâde[277] bununla Anadolu dervişlerini kastetmiş olmalıdır. Bu dönemde Anadolu'da Hanefi mezhebi etkindir. Özellikle 13.Yüzyılla birlikte tekke ve medreselerin çoğalmasıyla Orta Asya'da Kübrevilik, Nakşibendilik, Rifailik, Mevlevilik, Sühreverdilik, Bektaşilik gibi tarikatlar ortaya çıkmıştır. Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen tarikat mensupları Osmanlının Balkanlardaki fetihlerine paralel olarak yer değiştirmişlerdir. Dini grupların

---

[275] N. Çağatay (1997). *Bir Türk kurumu olan ahilik*.(2.Baskı), Ankara: TTK Yayınları, s.43-48, 84.
[276] M. Bayram (1983). *Baciyan-ı Rum.* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 35-55.
[277] Aşıkpaşazâde, 2003**, a.g.k.,** 298-299.

kuruluş aşamasındaki rollerini üç başlıkta inceleyebiliriz. Moğolların zulmünden kaçan şeyh ve dervişler, Osmanlı topraklarına gelerek geçimlerini sağlamak için sultanlarla birlikte kalabalık gruplar halinde gazalara katılmışlardır. Yapılan fetihler neticesinde gittikleri yerlerde zaviye ve vakıflar kurarak Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmuşlar, Osmanlı hâkimiyetinin meşrulaştırılmasında etkin rol oynamışlardır[278]. Çünkü kuruluş aşamasında Osmanlı beyleri, yönettikleri toplum ile aynı İslam görüşüne sahiptiler. Her iki kesim de aynı sosyo-ekonomik tabanda yer almıştır. Türk beyleri tarikat şeyhlerine olan sevgi ve saygılarını göstermek için vakıflar, zaviyeler açmışlar; böylece hem onların takdirini kazanmışlar hem de onların manevi otoritesi aracılığıyla yönettikleri Türkmen boyları üzerinde hâkimiyetlerini meşrulaştırmışlardır[279].

Sonuç itibariyle Osmanlı devleti akınlar yolu ile Anadolu'ya gelen Oğuzların Kayı Boyu tarafından kurulmuştur. Osman Bey, Bizans topraklarının durumundan istifade ederek beyliğini yavaş yavaş yükseltmiştir. Osmanlının kurulmuş olduğu coğrafi alan, diğer beyliklerin Osmanlı'ya karşı olan dostça tutumları, Osmanlı hükümdarlarının muhtaç oldukları gücü uçlarda biriken Türk unsurlarından almaları devletin gelişmesine katkı sağlamıştır

Osmanlılar, diğer beyliklerden farklı olarak yönetimi tek bir kişinin elinde toplamış ve hâkimiyete rakip olabilecek faktörleri ortadan kaldırmışlardır. Stratejik toprakların alınması, fethedilen bölgelerde uygulanan iskân politikası, devşirme yönteminin kullanılması, arazilerin tımar sistemi ile devlet adamlarına tahsis edilmesi, Selçukluların askeri, idari ve adli teşkilatının devam mahiyetinde örnek alınması ve ilk Osmanlı hükümdarlarının üstün meziyetleri devletin gelişiminde büyük rol oynamıştır[280].

4.2.Hâkimiyetin Kaynağı

Devlette başa geçen kişilerin hâkimiyetlerini meşrulaştırmak için kendilerine siyasi veya dini birtakım kaynaklar bulması gerekmiştir. Genel olarak kurulan her yeni devlette

---

[278] A. Y. Ocak (2004). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda dervişlerin rolü: Osmanlı devletinin kuruluşu efsaneler ve gerçekler*. (2. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi, s.75-79.
[279] R. Kılıç (2012). *Osmanlıda seyyidler ve şerifler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s.92-93, 115-116; Ocak, 2001, **a.g.k**., 57, 79-80.
[280] Köprülü, 1986, **a.g.k**., 172-182.

bu kaynağın ilahi olduğu ve devleti yöneten kişinin de bu yetkiyi Tanrıdan aldığı kabul edilmiştir. Osmanlı devletinde hâkimiyetin kaynağına ilişkin yapılan çalışmalar konuyla ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kimi efsanevi, kimi dini ve geleneksel olan iddiaların dönemin şartlarından ve siyasi olaylarından kaynaklandığı kabul edilmektedir. Bu görüşlerden birincisi Osman Bey'e Selçuklu sultanı tarafından beylik ve hâkimiyet sembolleri verildiği yönündedir. Bu semboller önceki bölümlerde açıkladığımız üzere hâkimiyetin meşruluğunu tasdik etmek amacıyla verilmiştir. Görüşlerin özünde de Osmanlıların Anadolu'daki hâkimiyetlerini meşrulaştırmak çabaları yatmaktadır[281].

Hâkimiyetin kaynağı konusundaki ikinci görüş ise eski Türk geleneklerine dayanmaktadır. Osman Bey, soy olarak Oğuz Han'ın büyük oğlu Gün Han'ın oğlu Kayı Han'dan gelmektedir. Türk geleneklerine göre padişahlık Kayı Boyu'nun reisi olan Osman Bey'in hakkıdır. Bu görüş karşımıza ilk olarak Yazıcızâde-Ali'de çıkmaktadır: " Kayıdan Ertuğrul oğlu Osman Begi Uc'daki Türk beğleri derilüb kurultay edüb Oğuz türesin soruşub Han diktiler.. Gün Han'ın vasiyeti Oğuz türesi mucebince hanlık ve padişahlık Kayı boyu var iken özge boy hanlarının soyuna hanlık ve padişahlık değmez."[282] Osmanlı padişahları Timur'un Osmanlı hanedanı hakkındaki aşağılamalarını bertaraf etmek için bu görüşe destek vermişlerdir. Timur eskiden olduğu gibi yine Osmanlıların kendi tabiiyetinde olmasını istemiş, bu yüzden de meşruiyetlerini kabul etmeyip bir uç beyi muamelesine tabi tutmuştur. Timur ve Bayezid arasındaki savaşın Osmanlılar açısından yenilgiyle sonuçlanmasından sonra Osmanlı hanedanı aşağı bir soydan gösterilmeye başlanmıştır. Osmanlı padişahları uçlardaki ve Anadolu'daki Türkmenlere hâkim olmak adına kendilerini Moğol ve Türk hanedanı seviyesine çıkarmak için uğraş vermişlerdir[283]. Görüyoruz ki Memluk ve Timur tehlikesinin yoğun olduğu bu dönemlerde Osmanlı devleti kendisinden önceki Türk hâkimiyet anlayışını devam ettirmiştir.

Hâkimiyetin kaynağı konusu zamanla değişime uğramıştır. Osmanlı padişahları meşruiyetlerini halife vasıtasıyla aldıkları görüşünü terk edip hâkimiyetlerinin kaynağını doğrudan Tanrı'ya dayandırmışlardır. İslam dünyasında hâkimiyet hakkının sultanlara doğrudan Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Aşıkpaşazâde'nin eserinde bahsedilen

---

[281] İnalcık, 1959, **a.g.k**., 77.
[282] Yazıcızâde-Ali , Tevârih-i Al-i Selçuk'tan aktaran, İnalcık, 1959, **a.g.k**.,78.
[283] İnalcık, 1959, **a.g.k**., 78-80.

dini motifler Osmanlı hanedanının bu fikri benimsemesinde etkili olmuştur. Rivayete göre Osman Bey, Şeyh Edebali'nin evinde bir gece geçirmiş ve dualar ederek gözyaşları içinde uykuya dalmıştır. Rüyasında göbeğinden bir ağaç çıktığını ve bu ağacın bütün dünyayı kapladığını görmüştür. Şeyh Edebali, Osman Bey'in gördüğü rüyayı Tanrı'nın kendisine ve soyuna dünya hâkimiyeti verdiği şeklinde yorumlamıştır. Osman Bey, gece yatmadan rafta gördüğü Kuran'ı alıp okumuş ve uzun bir süre okuyup dua ettikten sonra uyuyup kalmıştır. Şeyh Edebali, Osman Bey'in Kuran'a gösterdiği saygıdan dolayı Tanrı'nın kendisini müjdelediğini ileri sürmüştür[284].

Osmanlılarda hâkimiyet ve hükümdarlık anlayışı, Mekke ve Medine'nin alınması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Memlukler, Abbasi halifesini himayelerine aldıkları ve Hicaz yoluna sahip oldukları için İslam dünyasında hâkim bir konuma sahiptiler. Yavuz Sultan Selim'in Memluklere karşı zafer kazanıp Mısır ve Arabistan'ı almasıyla kendisi "Mekke ve Medine'nin hâdimi" unvanını kullanmaya başlamıştır. Daha sonra Abbasi halifesi Al-Mütevekkil'i de alarak İstanbul'a getirmiştir. Kahire'nin alınmasından sonra Mekke Şerifi Abu Numey kendisine Haremeyn'in anahtarlarını vererek itaatini bildirmiştir[285]. Halifelik sembollerinden sayılan Peygamber'in hırkası, bayrağı ve diğer bazı kutsal emanetler rivayete göre İstanbul'a gönderilmiştir. Yine yaygın bir rivayete göre Abbasi halifesi Ayasofya Camii'nde Selim'e dini bir törenle hilafeti devretmiştir. Bu dönemde zaten İslam dünyasında tek bir imam veya halife olduğu görüşü terk edilmiştir. Nitekim Mısır, Endülüs gibi ülkelerde değişik halifelikler mevcuttur. Hatta aynı ülke içinde hem halifelik hem hükümdarlık makamları aynı anda bulunmuştur. Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı alarak burayı Osmanlı devletine bağlamış, halifeliği de kendi üzerine almıştır. Ancak I. Selim yalnızca kendi egemenliği altındaki Müslümanların halifeliği görevini üstlenmiştir[286].

---

[284] Aşıkpaşazâde, 2003, **a.g.k**., 57-58; Hoca Sadettin Efendi (1992). *Tacü't Tevarih I*. (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.28-30.

[285] Barthold, 2012, **a.g.k**., 109-110.

[286] M. Gologlu (2012). *Halifelik ne idi? Nasıl alındı? Niçin kaldırıldı?* (2. Baskı), İstanbul: Tarihçi Kitabevi, s.21-23. Burada değinilmesi gereken bir başka husus da Osmanlı halifeliğinin meşruluğudur. Hilafet, halifenin mülkü olmadığı için devirle el değiştirmesi söz konusu olamaz. Ümmeti idare etmek görevi olan halifeliğin işin ehline verilmesi esastır. Hz. Muhammed döneminde Müslümanların lideri olma görevi ehil oldukları gerekçesiyle Kureyşlilere verilmiştir. Bu konudaki hadisleri İslam âlimleri Kureyşlilerin hilafetin mana ve fonksiyonlarına ehil oldukları müddetçe meşru halife olabilecekleri şeklinde yorumlamışlardır. Ancak daha sonra yaşanan siyasi, tarihi ve içtimai olaylar; halifeliğe İslam ve Müslümanlar için faydalı olabilecek birinin getirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Dolayısıyla Abbasi hilafeti, otoritesini yitirdiği ve Memlûk sultanlarının gölgesinde kaldığı için İslam dünyasında gittikçe güçlenen Türk hâkimiyeti halifeliğin el değiştirmesinde etkili olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Müslümanları ve hilafeti hâkim güç olan Osmanlı himayesine alması, hilafetini meşru bir zemine oturttuğu şeklinde kabul edilebilir. H. Gümüşoğlu (2011). *İntikalinden ilgasına Osmanlı'da hilâfet,* İstanbul: Kayıhan Yayınları, s.47-64.

Selim'den sonra gelen Kanunî "Halîfe-i Muslimîn ve Halîfe-i Rûy-i Zemîn" unvanlarını kullanmıştır. Osmanlı padişahları başlangıçta tüm İslam âleminin meşru ve siyasi hâkimi olma gibi bir iddiada bulunmamışlardı. Ancak Kanuni'den sonra tüm Müslümanların dini ve siyasi halifesi olma iddiası yer edinmeye başlamıştır. Osmanlı padişahlarının bu iddiasının temelinde, II. Mehmet'ten bu yana gelen gaza vazifesini tek başına üstlenmiş olmaları ve dünyadaki diğer Müslümanlara yardımda bulunarak himaye etmiş olmaları gibi nedenler bulunmaktadır. Mekke ve Medine'nin koruyuculuğunu üstlenmeleri padişahlara Hac yolu için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması görevini de getirmiştir. Bunun için kara ve denizde sefer önlemleri alan padişahlar fiilen İslam dünyasının koruyucusu konumuna gelmişlerdir. Halifelik makamı, padişahlar tarafından zamanla kendi siyasi otoritelerini güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Özellikle 1774 yılında Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda padişah, Osmanlı sınırları dışındaki Kırım Müslüman halkının dini hâkimiyetini istemiştir. Gittikçe güçlenen halifelik makamı 18.Yüzyıldan sonra Osmanlı padişahları tarafından bütün İslam dünyasının meşru halifesi haline gelmiştir[287].

4.3.Veraset Usulü

Osmanlı devletinde veraset usulü ile ilgili düşünceler iki noktada yoğunlaşmıştır. Eski Türklerde ve Osmanlılarda düzenlenmiş bir kural mevcut olmadığı halde bir geleneğin olduğunu savunanlar ile böyle bir veraset geleneğinin olmadığını savunanlar mevcuttur. Osmanlılarda veraset geleneğinin olduğunu savunanlardan ilki Hammerdir[288]. Hammer, Osmanlılarda "ekberiyet" esasına dayalı bir sistemin olduğunu savunmuştur. Bu sisteme göre hanedanın en yaşlı üyesi tahta geçme hakkına sahiptir. Ancak biliyoruz ki "ekberiyet" esası 1603 yılında I. Ahmet'in tahta geçmesiyle uygulanmaya başlamıştır. Bu sistemde hükümdarın büyük oğlu değil hanedanın en yaşlı üyesi tahta geçme hakkına sahip olmuştur[289].

İnalcık ise bu konu ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

---

[287] İnalcık, 2010, **a.g.k**., 118-121; Barthold, 2012, **a.g.k**., 112-114; Gologlu, 2012, **a.g.k**., 23.
[288] J. V. Hammer (2000). Osmanlı Tarihi C:4. İstanbul: Sabah, s. 497-498.
[289] H. Eroğlu (2004). *Osmanlı devletinde şehzadelik kurumu*. Ankara: Akçağ Yayınları, s.53.

> "En eski devirlerden beri Türk devletlerinde tahtı hanedanın muayyen azasına inhisar ettiren bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman bazı teamüllerin meydana çıktığı doğrudur (veliaht tayini, büyük oğulların veya küçüklerin tayini gibi). Fakat esas olan daima tahtın ilahî takdire açık tutulmasıdır. Bu telakki karşısında bütün diğer adet ve teamüller hükümsüz kalmıştır. Hanedandan biri şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdi mi, artık onun meşruiyeti nazarî ve hukuki bakımdan bir mesele olmamaktadır. Asırların yenemediği bu esas davranış, Türklerde hâkimiyetin menşei ve mahiyeti hakkında eski dini inançlara dayanan kökleşmiş telakkilerle münasebettar görünmektedir ve bu davranış, Orta Asya geleneklerine daha yakın olan Türk kavimlerinde daha kuvvetle tezahür etmektedir."[290]

Osmanlıların veraset usulü hakkında Taneri de İnalcık ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Taneri gerek Osmanlı öncesi dönemde gerek Osmanlılarda "veliahtlık" kurumunun saltanatın intikalinde bir usul olarak uygulandığını savunmuştur. I. Ahmet dönemine kadar devam eden bu geleneğin sonucunda Osmanlı devletinde de önceki Türk hanedanlarında yaşanılan taht mücadeleleri yaşanmıştır[291].

Orta Asya-Türk devletlerinde ve Moğollarda hükümdarın zaman zaman kurultayla seçilmesi yine veraset usulünde belirli bir kaidenin olmadığının göstergesidir. Kurultaylar hanedanın, kumandanların ve devlet erkânının hazır bulunduğu toplantılardır. Bu meclislerin esas görevi sultanı seçmek olmamakla birlikte; askeri gücü elinde bulunduran beyler ve vezirler, meclislerde etkin rol oynayarak tahta kimin geçmesi gerektiği konusunda yönlendirici olmuşlardır. Osmanlılarda genellikle veziriazamlar bu konuda etkili olmuşlardır[292]. Yine eski tarihçilerden Neşrî ve Yazıcızâde'ye göre Osman Bey böyle bir kurultayda bey seçilmiştir[293] .

Orta-Asya Türk devletlerindeki hâkimiyet anlayışı aynı zamanda hâkimiyetin intikali şeklini de etkilemiştir. Veliaht tayini eski Türk devletlerinden beri süregelen bir yöntem olmuştur. Osman Bey, Orhan Bey'i; I.Murad ve I.Mehmed ise en büyük oğullarını veliaht tayin ettikten sonra ölmüşlerdir. Büyük oğulların veliaht tayin edilmesindeki en büyük etken uç sancağında görev yapmış olmalarıdır. Uç bölgeleri devletin kuruluşu aşamasında stratejik öneme sahiptir. Buralarda görev yapan şehzadeler diğer kardeşlerine nazaran daha çok tecrübe sahibi olup fiilen en kuvvetli konuma yükselmişlerdir[294].

---

[290] İnalcık, 1959, **a.g.k**., 73.
[291] A. Taneri (1978). *Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı-teşkilatı*. Ankara: AÜDTCF Yayınları, s.31.
[292] İnalcık, 1959, **a.g.k**., 81.
[293] M.M. Neşrî (2008). *Cihannümâ*. (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca Yayınları, s.36-39.
[294] Eroğlu, 2003**, a.g.k**., 29.

Devlet zamanla gayri şahsi ve bölünmez bir iktidar mahiyetine erişince, hâkimiyetin intikali konusu da değişime uğramıştır. Bu konudaki ilk değişim uç beyliğinden saltanata geçişte yaşanmıştır. I. Murad'ın 1362'de padişah olması üzerine Çandarlı Kara Halil Efendi, Osmanlılarda ilk defa kurulan kazaskerlik makamına getirilmiş ve bu makam ulema sınıfındaki en büyük kadılık makamı olarak kabul edilmiştir. Çandarlı Halil Paşa Yeniçeri Ocağı'nın ve devşirme sisteminin[295] kurucusudur. Çandarlı Halil Paşa ve ailesi İstanbul'un fethine kadar devletin değişik kademelerinde görev almışlardır. II. Mehmet güçlü ve merkezi bir imparatorluk kurmak ve iktidara rakip olabilecek güçleri ortadan kaldırmak için iki yöntem getirmiştir. Birincisi devşirme siteminin kurulması diğeri ise kardeş katlinin hukuki bir zemine oturtulmasıdır. Bu döneme kadar vezirler ve üst düzey yöneticiler soylu Türk ailelerinden seçilmiştir. Osmanlı sarayına alınan ve saraydan göreve atanırken de çoğu zaman "bey" unvanıyla atanan bu kişiler Osmanlı devletinin aristokrat sınıfı içerisinde önemli bir yer edinmişlerdir. Türk beyleri, bir taraftan padişahın yetkilerini sınırlandıran bir kontrol mekanizması görevi yaparken diğer taraftan da taht mücadelelerinde kimin tahta geçmesi gerektiği konusunda etkili rol oynamışlardır. Eski Türk geleneklerinden getirilen "egemenliğin bölünebilirliği ilkesi" bu durumun oluşmasında etkilidir. Zira Osmanlılarda tahta kimin geçeceği konusunda belirli bir kaide yoktur. Bu yüzden de dönemin güçlü beyleri taht mücadelesinde önemli rol oynamışlardır[296]. II. Mehmet, bu duruma son

[295]Osmanlı devletinde toplum, yönetenler ve yönetilenler (reaya) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yönetici sınıfın üyeleri sultanın kölesi olarak görülmüştür. Osmanlı sultanının köleleri İslam devletini korumak amacıyla belirli bir sosyal statüye sahiplerdir. Özellikle II. Mehmet'ten sonra yönetici sınıfı oluşturan temel yapı devşirme sistemine dayanır. Devşirme sistemi, Osmanlıda saray ve devlet hizmetinde kullanılmak üzere kölelerden seçilen gençlerin yetiştirilmesine dayalı Orta-Doğu İslam devletlerinden getirilen bir sistemdir. I. Murad döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı'na asker temin etmek için önce pençik kanunu gereğince Gayrimüslim, genç, savaş esirlerinden faydalanılmış, fakat zamanla fetihlerin azalmasından sonra devşirme yoluna başvurulmuştur. Osmanlılar sadece Slav, Boşnak ve Bulgarlar'dan değil İslamiyet'in doğuşundan önce Hıristiyan olan, dolayısıyla Şafii'ye göre de Ehl-i kitap sayılan Rum ve Ermeniler'den de devşirme yapmışlardır. Devşirme uygulamasını köle sistemiyle bağdaştırmak da zordur. Çünkü devşirmeler, hür ve Gayrimüslim tebaanın çocuklarıdır. Bunlara "kul" veya "gılman" denilmesinin sebebi, padişahın hassa askeri olmalarıdır. Devşirme sisteminde üzerinde durulması gereken iki husus vardır. Birincisi devşirmelerin rızaları dışında ailelerinden alınmalarıdır. Bu husus İslam devletiyle Gayrimüslimler arasında yapılan zimmet anlaşmasına göre; devletin gayrimüslimlerin can ve mal güvenliğini sağlamasına karşılık, Gayrimüslimler de devlet düzenine uymayı ve devlete askerlik hizmeti yerine cizye ödemeyi kabul etmesine dayandırılmıştır. Ancak devletin askere ihtiyaç duyduğu zamanlarda Gayrimüslimlerden cizye almak yerine, onları askerlik hizmetine almasını mecburi askerlik hizmeti olarak kabul etmek gerekir. İkinci bir husus ise devşirilen çocukların zorla Müslümanlaştırılmasıyla ilgilidir. Hz. Peygamber'in, "Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar; daha sonra anne ve babası onu Yahudileştirir, Nasranileştirir ve Mecüsileştirir" mealindeki hadisesine dayanarak İslam âlimleri fıtratı hak din olarak yorumlamışlardır. Devşirmelerin genellikle sekiz-on sekiz yaşları arasındakilerden seçildiği dikkate alınırsa, buradaki uygulamanın zorla din değiştirilmesi olayı değil, henüz bir dinle yükümlü olmamış kişilerin İslam devletinin genel düzenine uymadan önce hak dini benimsemelerini sağlamaktır. A. Özcan (1994). Devşirme, TDV İslam Ansiklopedisi C:9. İstanbul: TDV Yayınları, s.254-257; H. İnalcık (2009). Devlet-i Aliyye. (21.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 205-211; G. E. Grunebaum (1990). *İslamiyet*. (Çev. Esat Mermi Erendor), Ankara: Bilgi Yayınevi, s.70-72.

[296] İnalcık, 1959, **a.g.k**., 74-82.

vermek için dönemin vezir-i âzamı Çandarlı Halil Paşa'yı İstanbul'un fethinden sonra azletmiş ve idam ettirmiştir. Bu olaydan sonra artık vezir-i âzamlar ve yönetici sınıf içindeki diğer devlet adamları padişahın kulları arasından seçilmeye başlanmıştır. Padişahlar uç beyi olmaktan çıkıp mutlak otorite sahibi sultana dönüşmüşlerdir[297].

Gelinen bu nokta sonrasında hanedana yurtluk verilmesi uygulaması da terk edilmiş, yalnızca padişahın oğulları ve lalaları sancağa gönderilmiştir. Osmanlı devletinde padişahın sadece hükümdar olacak oğlu değil, bütün erkek evlatları taht adayı olduklarından, on beş yaşına geldiklerinde bir sancağa gönderilmişlerdir. Kuruluş döneminde ise şehzadelere fetih politikasının bir gereği olarak fethettikleri yerler verilmiştir. Hatta bazen, şehzadelere birden fazla sancak da verilmiş ve bu politika fethedilen yerlerin Türkleştirilmesinde etkili olmuştur. Sancağa çıkma usulü II. Selim dönemine kadar uygulanmış, II. Selim'den sonra ise köklü değişiklikler yapılmıştır[298] .

Değişikliklerin bir gereği olarak sancaklara yalnızca büyük şehzadeler gönderilmeye başlanmıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri de en büyük evladın tahta varis olmasıdır [299]. Nitekim II. Selim'in ölümünden sonra en büyük oğlu III. Murat; onun ölümünden sonra ise en büyük oğlu III. Mehmet tahta çıkmıştır. Yine III. Mehmet'in ölümünden sonra, hayatta kalan oğulları arasından en büyüğü olan I. Ahmet'in tahta çıkmasıyla bu uygulama devam etmiştir. I. Ahmet'ten sonra şehzadelerin sancağa gönderilme uygulaması terkedilmiş ve onlar için kafes usulü getirilmiştir[300].

Merkezi ve mutlak hâkimiyet kurmak için kardeşlerin katledilmesi yoluna da gidilmiştir. Yıldırım Bayezid'den Fatih dönemine kadar devlet taht mücadelelerine sahne olmuştur. Mücadelelere son vermek isteyen Osmanlı padişahları, tahta geçtiklerinde kardeşlerinin katline ferman vermişlerdir. Bu müessese başlangıçta isyan eden, suçlu bulunan kardeşler için uygulanmıştır. İlk kez II. Mehmet, suçsuz yere kardeşini idam ettirmiştir[301]. Kardeş katli, bu dönemde yapılan bir Kanunnâme ile hüküm altına alınmış

---

[297] S. G. Akyılmaz (2008). Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf açısından müsadere uygulaması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* XII (1-2), s. 395-396 http://dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/article/view/5000085209 (Erişim tarihi: 29.06.2016);İ. H. Uzunçarşılı (1988c). *Osmanlı devletinin saray teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, s.43; İnalcık, 1959, **a.g.k**., 89-90; İnalcık, 2009, **a.g.k**., 117-118:

[298] İnalcık, 1959, a.g.k., 89-90; Eroğlu, 2004, **a.g.k.,** 112-113

[299] Uzunçarşılı, 1988c, **a.g.k**., 45-47; Eroğlu, 2004, **a.g.k**, 117.

[300] Eroğlu, 2004, **a.g.k**., 71.

[301] H. İnalcık (2014). *Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-II.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 60…İslam hukukuna göre isyan suçunun oluşması için meşru bir devlet başkanına başkaldırma, isyan sırasında kuvvet kullanma, isyancıların kendilerince haklı bir nedene dayanarak isyan etmesi ve suçun topluca işlenmiş olması gerekir. İsyan edenlere işlenen suç oranınca tazir cezası verilir. Osmanlı devletindeki şehzadeler de zaman zaman taht üzerindeki egemenlik haklarına dayanarak isyan etmişlerdir. Padişahlar da devletin bekası için tehlike arz eden kişilerin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürmüş ve bu iddialarını ulemadan aldıkları fetvayla

ve "nizâm-ı âlem" için tahta geçen şehzadenin kardeşlerini katletmesinin "münsaib" ve "caiz" olduğu hükmü getirilmiştir[302].

4.4.Padişahlık Makamı

4.4.1. Anlamı

Farsça bir kelime olan padişah, iktidar sahibi, hükümdar anlamlarını taşımaktadır. Pehlevîcede "pâd" ulu, büyük anlamına gelmektedir. Pâd-şah ile eş anlamlı olan "şehinşah" kavramı Osmanlılar tarafından çok benimsenmemiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı hükümdarları sultan unvanı ile birlikte han veya bey unvanını kullanmışlar, resmi yazışmalarda ise emir unvanını tercih etmişlerdir. Orhan Bey döneminden itibaren ise sultan unvanı önem kazanmaya ve daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca hükümdarlara büyük imparator manasına gelen "hudâvendigâr" unvanı da verilmiştir. I. Murad döneminden itibaren Osmanlı hükümdarları resmi yazışmalarında bu unvanı kullanmaya başlamışlar, sonra ise bu unvan yerine en büyük hükümdar, imparator manasına gelen "padişah" unvanını tercih etmişlerdir. Padişahlık unvanı en çok "padişah-i alem-penah" şeklinde kullanılmıştır. İran devletinde kullanılan "şahinşah" unvanına benzemesi nedeniyle Osmanlı hükümdarları padişah unvanına umumi ve resmi mahiyet vermişlerdir[303].

Osmanlı padişahı gerçek anlamını II. Mehmet ile birlikte kazanmış, bu dönemde Osmanlı saltanatı ve padişahlık kurumunda büyük değişimler yaşanmıştır. II. Mehmet, yaptığı kanunnameler ve getirdiği uygulamalar ile devlet içindeki bütün birimlerin

---

destekleyerek yerine getirmişlerdir. Ancak her ölüm cezası bir isyan neticesinde verilmemiştir. Nitekim I. Bayezid, II. Mehmet vb. padişahlar hiçbir isyan hareketi olmadığı halde şehzadelerinin katline ferman vermişlerdir. Dolayısıyla bu tür cezaların isyan suçuna verilen tazir cezaları kapsamında değerlendirilmesi güçtür. İslam hukukunda karşılığı olmayan bu tazir cezalarını ulema; kamu düzenini bozan ve anarşi çıkaran kişilerin adam öldürmekten daha büyük bir suç işlediklerini var sayarak hukuki bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Yine devletin bekası için kardeş katlinin zaruri olması da İslam hukukundaki "Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar." ilkesinden türetilmiştir. Ayrıca kardeş katli uygulamasını zorunluluk sebebiyle istihsana (açık kıyasla sabit olan bir hükmün yerine gizli kıyasa başvurup yeni bir neticeye varma) dahil etmeye çalışmışlardır. Kardeş katlini meşru göstermek için suç işlemediği halde yaşaması halinde topluma zarar vereceği düşünülen hanedan üyesinin kamu yararı gerekçesiyle katledilebileceği uygun görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. E. Yakut (2011). *Osmanlı hukukunda tazir cezaları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s.145-159; M. Akman (1997). *Osmanlı devletinde kardeş katli*, İstanbul: Eren Yayıncılık, s.150-156.

[302] A. Akgündüz (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri* I. İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, s.328.

[303] H. İnalcık (2007). Padişah. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 34*. İstanbul: TDV Yayınları, s. 140-141.

kendisine bağlı hareket etmesini sağlayan merkezi bir otorite kurmuştur. Başlangıçta örfi ve geleneksel nitelikler taşıyan padişahlık makamı giderek dini ağırlık kazanmaya başlamıştır[304].

4.4.2. Yetkileri

4.4.2.1. Yasama yetkisi

Osmanlı devletinde güçler ayrılığı ilkesi mevcut olmadığı için padişah, bütün yetkileri kendinde toplamıştır. İslam hukukunda bütün kurallar Kuran, Sünnet, İcma ve Kıyas yoluyla düzenlenmiştir. Ancak Kuran'da devlet teşkilatı ve yönetim şekli ile ilgili kesin bir prensip yoktur. İlk İslam devleti döneminde uygulanan ilkeler dönemin ihtiyacını karşılıyor olmasına rağmen sonraki dönemlerde yetersiz kalmıştır. İslamiyet'in kabulünün ardından Türk hükümdarlar "töre vermek" yetkisini egemenlik haklarından saydıkları için bırakmamışlardır. Böylece şer'i hukukun yanında padişahın iradesinden doğan bir hukuk sahası ortaya çıkmıştır Dolayısıyla İslam devletlerinde şeriatın açık bıraktığı noktalarda "örfi hukuk yaratma geleneği" gelişmiştir[305]. Osmanlı devletinde de ulema, İslami düzenin istikrar kazanabilmesi için hükümdara şeriatın özüne aykırı olmamak kaydıyla yasama yetkisi tanımıştır[306]. Örfi hukuk, şer'i hukukun dışında kalan, eskiden beri uygulanan Türk örf ve adetlerinden, yetkili ve tecrübeli devlet adamlarının uygulamalarından ve bunlara yön veren padişahın emir ve fermanlarından oluşmuştur[307].

Örf-adet kurallarının hukuk kaynağı olarak kabul edilebilmesi için bazı şartları taşıması gerekmektedir. Bu kuralın kullanılabilmesi için; şeriatın dışındaki bir alanla ilgili olması, süreklilik arz etmesi, mevcut dönemde halen uygulanıyor olması ve uygulanmayacağı yönünde herhangi bir irade beyanının bulunmaması önemlidir[308].

---

[304]M. İpşirli (1994). *Saray teşkilatı :*Osmanlı devleti ve medeniyeti tarihi C:1. (Ed: E. İhsanoğlu), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, s.140-141.
[305] İnalcık, 2009, **a.g.k**., 119.
[306] [306]C. Üçok, A. Mumcu ve G. Bozkurt (2011). *Türk hukuk tarihi*. (15.Baskı), Ankara: Turhankitabevi, s.225; İnalcık, 2009, **a.g.k**., 228.
[307]O. Kaşıkçı (2012). *Osmanlı'da devlet başkanlığı*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, s.69. ; Taneri, 1978, **a.g.k**., 154-155.
[308]Akgündüz I, 1990, **a.g.k**., 55.

Padişahın yasama yetkisi kendini fermanlar nezdinde göstermiştir. Padişah bir konu hakkında düzenleme yapmak istediği zaman ilgili devlet adamlarınca bir ferman hazırlanmış ve bu ferman için şeyhülislamdan fetva alınmıştır. Şeyhülislam da "şer'i maslahat değildir" veya "nasıl emredilmiş ise öyle hareket edilmek lazım gelir" şeklinde bir fetva vererek meseleyi devleti ilgilendiren siyasi bir mesele olarak kabul etmiş ve herhangi bir şekilde tartışmaktan kaçınmıştır[309].

Padişahın yasama yetkisi şeriatın hükümleriyle düzenlenmiş meselelerden ayrı tutulması gerektiği halde padişahlar zaman zaman bu alanlarda da düzenleme yapmışlardır. Padişahın yasama yetkisini kullandığı bir başka alan ise yeni vergilerin koyulmasıdır. Osmanlı devletinde halktan hem şer'i vergiler hem de padişahın koyduğu örfi vergiler alınmıştır. Bazen de padişahlar şer'i vergileri kanunnameler ile düzenleyerek yeni bir vergi yaratmışlardır[310].

Osmanlı Kanunnameleri, kanun tekniği ve muhtevaları bakımından umumi hükümlerin sistemli bir şekilde tertip edilmesinden ziyade, belirli bir dönemde ve belirli bir yerde bazı hadiselere dayanarak padişahın vermiş olduğu emir ve fermanlardan oluşmuştur. Bu kanunnameler kadılara gönderilmiş, sicile geçirilerek halka duyurulması istenmiştir. Zira kanunnamelerin uygulanması o yerin kadı ve memurlarına aitti[311].

Padişah yasama yetkisini tek başına kullanmamış, dîvân-ı hümâyun, vezir-i âzam, şeyhülislam ve nişancıdan yardım almıştır. Dîvân-ı hümâyunda yapılacak olan yeni bir düzenleme nişancının denetimi altında gerçekleştirilmiştir. Nişancı kanunnameler hazırlanırken örfi konular hakkında düşüncelerini bildirmiş, daha sonra hazırlanan düzenleme divanda müzakere ve mütalaa edilmiştir. Divanda görüşülmesinin ardından da bu konu hakkında şeyhülislamdan bir fetva alınmıştır. Alınan fetvanın ardından konu vezir-i âzam tarafından padişaha arz olunmuştur. Padişah, yapılan düzenlemeye onay vermiş ve nişancının tuğra çekmesiyle de kanunlaşmıştır[312].

Yasama yetkisi, Orhan Bey döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim I. Murad devrinde sadrazam Çandarlı Halil Hayreddin Paşa özellikle mali, askeri ve adli alanlarda örgütlenmeye yönelik birtakım kanunnamelerin yapılmasında rol

---

[309] Ö.L. Barkan (1946). Türkiyede sultanların teşrii sıfat ve salahiyetleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* 12 (2-3), s 714; E. Yakut (2005). *Şeyhülislamlık yenileşme döneminde devlet ve din*.(1. Baskı), İstanbul: Kitapyayınevi, s. 33-37; Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2011, **a.g.k**., 227.
[310] Kaşıkçı, 2012, **a.g.k**., 80-83.
[311] Barkan, 1946, **a.g.k**., 729-731; İnalcık, 2009, **a.g.k**., 237-238.
[312] A. Mumcu (1976). *Hukuksal ve siyasal karar organı olarak divan-ı hümayun*. AÜHF Yayınları, s.83-85; Akgündüz, 1990, **a.g.k**., 82-85; Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2007, **a.g.k**., 225-227.

oynamıştır. Kanunnamelerin yapılmasında dönemin devlet adamlarının ve bilginlerinin katkısı büyüktür[313].

Kanunnamelerin şer'i denetimini şeyhülislam yerine getirmiştir. Osmanlı devletinde şeyhülislam veya müftüler tarafından onaylanmayan herhangi bir kanun, ferman ve irade yoktur. Kanunnameler bilhassa II. Mehmet, I. Selim, Kanuni döneminde derlenip toparlanmıştır. Bunda İbn-i Kemal ve Ebussuud gibi dönemin şeyhülislamlarının katkısı büyüktür. Ayrıca şer'ilik denetimini kalemiye sınıfından olan nişancılar da yerine getirmiştir. Çünkü bu dönemde ulemadan olmamasına rağmen nişancılar bilhassa şer'i hükümleri çok iyi bilen âlimler arasından seçilmiştir. Bununla beraber bir aykırılık ortaya çıktığında şeyhülislam, kadı ve müftüler bu düzenlemeye karşı çıkmışlardır [314].

4.4.2.2. Yürütme yetkisi

Padişahın en geniş yetkili olduğu alan yürütmedir. Zira burada şeri hükümlere ve kamu yararına aykırı olmadığı sürece padişah yürütmeye ilişkin her türlü kararı almaya tek başına yetkilidir. Padişahın yürütme yetkisi memur atamalarını, divana başkanlık etmeyi, savaş ya da barış kararı almayı, elçi göndermeyi ve kabul etmeyi kapsamaktadır[315].

Osmanlıda devlete ait bütün makam ve memuriyetlerin bizzat padişah tarafından verilmesi esastır. Bu yüzden de devletinin kuruluş yıllarında önemli atamaların çoğunu padişah tek başına yapmıştır. Bir hizmet veya memuriyetin bir şahsa verildiğini gösteren belgeye "berat" denmiş ve devlet içerisinde her hangi bir göreve gelmek için kişinin berat alması gerekmiştir[316]. II. Mehmet döneminden itibaren belirlenen usuller çerçevesinde

---

[313]A. Taneri (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde vezir-i a'zamlık (1299-1453*). İzmir: Akademi Kitabevi, s.57-58.

[314]Akgündüz I, 1990, **a.g.k.**, 85-86; Şeyhülislamlar devletin her uygulamasının dine uygun olması için konuyla ilgili fetva verirlerdi. Örnek bir olay "Mes'ele: Padişâhın hükmüne muhâlefet eden Zeyd-i kâdîye şer'an ne lazım olur? Elcevap: Pâdişâh re'ysiz, şeriat-i şerîfeye muhâlif yazılmış ise, hakikat-i hâli der-i devlete arz etmek lazımdır". M. E. Düzdağ (2012). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları, s.168.

[315] Kaşıkçı, 2012, **a.g.k**., 89.

[316] Kapudan Piyâlenin donanma-yı hümâyûn ve asâkir-i İslâmiyyeye serdar tayin edildigine dair berat sureti: "…Kapudanum Piyâle dâme ikbâlühû'nun efkâr-ı sâkıb ve ârâ-yı sâ'ibine i'timâd ve her vechile celâdet ü sehâmet ve vüfûr-ı firâset ve hüsn-i kiyâset-i cidd ü ihtimâmına i'timâd-ı hümâyûnum oldugı ecilden bu def'a fermân-ı celîlü'lkadr-i husrevânemle husûs-ı mezbûriçün techîz ü tekmîl olınup ta'yîn olınan (bosluk) kıt'a sefâyin-i nusret-karâ'in ile irsâl olınan asâkir-i fevz-me'âsire bas ve bug ta'yîn idüp eline bu nisân-ı hümâyûn-ı behçet-âyât ve sa'âdet-nümûnı virdüm…" Başbakanlık Osmanlı Arşivleri [BOA]. (1993). *3Nolu Mühimme Defteri*. s. 427 ; Nişân-ı hümâyun:
"Bosna tarafından akın için tayin olunan askere Bosna Beyi Mustafa Bey'in serdar tayin olunduğu ve herkesin onu serdar bilip emrine itaat etmesi." Başbakanlık Osmanlı Arşivi[BOA]. (1994). *5 Numaralı Mühimme Defteri özet ve indeksi*. s. 250.

vezir-i âzamın atanması hariç, bütün atamaları vezir-i âzam ya da vezir-i âzamın arzı üzerine padişah yapmaya başlamıştır. Bu atamalar genelde padişahın tahta kaldığı süre ile sınırlı kalmıştır. Tahta çıkan yeni padişah, devlet adamlarının beratlarını yenilemediği zaman bu kişilerin azledildiği kabul edilmiştir[317].

Yürütmenin başındaki en önemli organ divan teşkilatıdır. II.Mehmet'ten önce padişahlar divana bizzat başkanlık etmiş oldukları halde, Fatih bunun yerine divanı kafes[318] arkasından izlemeyi tercih etmiştir. Divan toplantılarına sultanın olmadığı zamanlarda vezir-i âzam başkanlık etmiştir[319].

Padişahın devlete ait işleri istişare etmek için topladığı meclise ise "meşveret meclisi" denmiştir. Bu meclisin divandan farkı, divan üyesi olmadığı halde şeyhülislamın mecliste çok etkili olmasıdır. Bu toplantılarda hukuki, idari, mali ve askeri konular görüşülmüş ve padişah görüşülen konu hakkında müşavere ederek kararlar almıştır. Özellikle bir sefere çıkılacağı zaman veya bir savaş kararının alınmasında padişah devlet erkânı ile konuyu istişare etmiştir. Ancak bazen padişah olmadan da bu meclis toplanmıştır. Padişahın herkesin düşüncesini özgürce ileri sürmesi için katılmamayı tercih ettiği de düşünülebilir. Meşveret meclislerinde alınan kararlar ise hiçbir zaman padişahı bağlamamıştır[320].

Yürütme görevini esasen padişahın vekili sıfatı ile vezir-i âzam yerine getirmiştir. Dîvân-ı hümâyuna da başkanlık eden vezir-i âzam, padişahtan sonra devletin en yetkili ismidir. Fatih Kanunnâmesi'nde bu makamla ilgili madde şöyledir: "Bilgil ki,evvelâ vüzerâ ve ümerânın başı vezîr-i a'zamdır. Cümlenin ulusudur. Cümle ümûrun vekîl-i mutlakıdır. Ve malımın vekili defterdarımdır. Vezîr-i a'zam cümleye nâzırdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîr-i a'zam cümleden mukaddemdir."[321]

---

[317] M. Akdağ (1955). Osmanlı müesseseleri hakkında notlar. *AÜDTCF Dergisi*, 13(1), s. 31. ; Kaşıkçı, 2012, **a.g.k.**, 90.

[318] Dîvân-ı hümâyun Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı denilen bir mekanda toplanırdı. Kubbealtı ve dîvân-ı hümâyun binası esasen üç kubbeden oluşmuştur. Bu kubbelerden bir tanesi divan toplantılarının yapıldığı salonundur. Vezir-i azam ve vezirlerin oturduğu yerin üst kısmında ise padişahların görüşmeleri dinledikleri "Kasr-ı adl" veya "Kasr-ı sultanî" denilen kafesli ve siyah perdeli penceresi olan bir kısım mevcuttur. Haremden geçilen bu kısma padişah oturur ve dışarıdan görülemezdi. İ. H. Uzuçarşılı (1988b). *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teskilâtı*., Ankara: TTK Yayınları, s.9,37.

[319] Y. Halaçoğlu (2014). *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilâtı ve sosyal yapı.* (7. Baskı). Ankara: TTK Yayınları, s.10-11; Kanunnâme-i Al-i Osman madde 30: Evvelâ bir Arz Odası yapılsın. Cenâb-ı şerîfim pes perdede oturub, haftada dört gün vüzerâm ve kâdıaskerlerim ve defterdârlarım rikâb-ı hümaâyûnuma arza girsünler…Akgündüz I,1990, **a.g.k.**, 326.

[320] Taneri, 1978, **a.g.k.**, 192-193; Mumcu, 1976, **a.g.k.**, 157-162.

[321] Akgündüz I, 1990 I, **a.g.k.**, 318.

Vezir-i âzamlar devletin kuruluş dönemlerinde soylu Müslüman-Türk beylerinden atanmış, ancak İstanbul'un fethinden sonra atamalarda artık devşirmeler tercih edilmiştir. İlk dönemlerde tek vezir bulunduğu halde I. Murad döneminde sayısı arttırıldığı için birinci vezire "vezir-i âzam" unvanı verilmiştir. Makama gelecek kişi padişah fermanı ile atanmış ve fermanda hemen hemen bütün yetki ve görevleri sayılmıştır. Padişah yeni atanan vezir-i âzama mührünü teslim etmiş, o da mührü bir kese içinde koynunda taşımıştır. Vezir-i âzam azledildiğinde bu mühür kendisinden alınmıştır. Mühür teslim edildikten sonra padişahın yürütmeye ilişkin bütün işlerinde yetkili makam konumuna gelmiştir. Ancak padişah, vezir-i âzamına devletin kuvvet ve kaynaklarını tümüyle devretmemiştir. Maliyeye ait meselelerde defterdâr, adliyeye ait meselelerde ise kadılar vezir-i âzamın nezaretinde olmalarına rağmen kendi iç işlerinde bağımsızdılar ve yalnızca padişaha karşı sorumluydular. Ayrıca vezir-i âzamın Yeniçeri ağasına doğrudan emir verme hakkı yoktur. Bu sayede makamın kontrolsüz bir şekilde devlet işlerine ve memurlarına hükmetmesi engellenmiş, bu üç kolda son söz her zaman padişaha bırakılmıştır[322].

Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde belirtildiği gibi bütün aziller ve atamalar, ilmiye sınıfı (İlmiye sınıfının atamalarını 16.Yüzyıla kadar vezir-i âzam, bu tarihten sonra da şeyhülislam yapmıştır.) da dâhil olmak üzere vezir-i âzam tarafından yapılmıştır. Ayrıca Fatih'in teşkilat kanunnamesine göre vezir-i âzamlar, 5999 akçeye kadar olan tımarları padişaha bildirmeden tevcih etmek, sefer olmadığı zamanlarda vezir, kazasker ve şeyhülislâm gibi yüksek rütbeli devlet adamlarının tayin ve azillerini padişahın onayı ile yapma hakkına sahiptiler[323].

Yürütme yetkisinin en başında padişahın divana başkanlık etme görevi gelmiştir. Fatih döneminden itibaren padişahların yerine vezir-i âzamlar divana başkanlık etmeye başlamışlardır. Onun olmadığı zamanlarda sadaret kaymakamı[324] bu görevi yerine getirmiştir. Divan toplantılarından sonra vezir-i âzam, görüşülen hususlar hakkında padişaha "telhis" adı verilen özet metinlerle bilgi vermiştir. 17.Yüzyıldan itibaren bu

---

[322] M.A. Ünal (1997). *Osmanlı müesseseleri tarihi*. Isparta: Tuğra Ofset, s. 41; İnalcık, 2009, **a.g.k**., 118.

[323] Abdurrahman Paşa Kanunnamesi (1331). *Milli Tetebbular Mecmuası*, İstanbul, III, 498'den aktaran Halaçoğlu, 2014, **a.g.k**.,14; Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k**., 116-117.

[324] Sadaret kaymakamı, vezir-i âzam seferde iken devlet merkezindeki işleri görmesi için vekil olarak bırakılan kişidir. Tamamen vezir-i âzamın yetkisi altında olan sadaret kaymakamı her türlü hukuki ve idari işlerin yürütülmesinde ehildir. Ayrıca divan günlerinde davaları dinler ve kendi konağında dahi vezir-i âzam gibi Çarşamba ve Cuma divanlarına bakardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988b**, a.g.k.**, 180-185.

görüşmeler gittikçe azalmaya başlamış ve gerekli hususlar sadece telhisler aracılığıyla padişaha arz edilmiştir[325].

Vezir-i âzam aynı zamanda padişahla birlikte sefere katılmış ve padişahın olmadığı seferlerde ordu kumandanı olarak kendisine "serdar-ı ekrem" unvanı verilmiştir. Seferdeyken padişaha ait bütün yetkilere tek başına sahip olmuş, idam kararlarını bile danışmadan alabilmiştir. Vezir-i âzam yalnızca padişah emriyle azledilebilmiş ve siyaseten katledilebilmiştir[326].

Dîvân-ı hümâyunda sonuca bağlanamayan veya görüşülemeyen işler için kendi konaklarında salı ve perşembe günleri hariç "ikindi divanı" adı verilen divanlar kurmuşlardır. İkindi divanında tercüman da bulundurmuşlardır. Eğer görüşülen konunun padişaha arzı gerekmiyorsa kararları kendileri vermişlerdir. Aksi bir durum söz konusu olduğunda ise mesele dîvân-ı hümâyuna havale edilmiştir[327].

Padişaha yürütmede yardımcı olan ikinci organ dîvân-ı hümâyundur. Bu organ sadece Osmanlı devletinde mevcut bir kurum değildir. Kökeni Hz. Ömer dönemine kadar dayanır. Emeviler, Abbasîler, Selçuklular ve diğer eski Türk devletlerinde de bu organ mevcuttur. Osmanlılar da kendilerinden önceki devletlerden etkilenerek böyle bir divan oluşturmuşlar ve "Dîvân-ı hümâyun" adını vermişlerdir. Divan teşkilatının Orhan Bey döneminden itibaren var olduğu bilinmektedir. Divan teşkilatı kuruluş döneminde padişah, vezir ve Bursa kadısından meydana gelmiştir. Divana dâhil olmasa da fetva işlerine bakan bir müftü, mali işlerden sorumlu bir memur ve orduya komuta eden bir şehzadenin de bulunması ihtimal dâhilindedir[328]. Ancak devletin büyümesinden sonra divan, padişah, vezir-i âzam, vezirler, Rumeli ve Anadolu kazaskeri, nişancı, defterdar ve yeniçeri ağasının (vezir olduğu takdirde) katılımıyla toplanan bir hale dönüşmüştür. Kaptan-ı derya ve Rumeli beylerbeyi de merkezde oldukları sürece toplantılara iştirak etmişlerdir[329].

İlk dönemlerde divan her gün toplanmış ancak 16.Yüzyıldan sonra haftada dört gün toplanmış, her seferinde de arza girilmiştir. 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren içtimalar yine haftada dört gün olmuş, fakat iki günü arza ayrılmıştır. Divan günleri yine cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günleridir. Pazar ve salı günleri ise içtimalardan sonra

---

[325] Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k**., 5.
[326] Halaçoğlu, 2014, **a.g.k**., 15.
[327] Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k**., 136-138.
[328] Taneri, 1978, **a.g.k.**, 191.
[329] Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k**., 14.

arza girilmiştir. Padişah nerede ise divan orada kurulmuştur. II. Mehmet dönemine kadar divana padişah bizzat başkanlık etmiş, ancak bu dönemden sonra vezir-i âzam bu görevi yerine getirmiştir. Padişah ise dilediği zamanlarda kafesli bölümün ardından divanı izlemiştir. Böylece divan üyeleri kendilerini her zaman padişahın izlediğini varsayarak daha temkinli ve adaletli kararlar almaya çalışmışlardır. Divanda alınan kararlar ve görüşülen hususlar Mühimme, Ahkâm, Tahvil, Ruûs, Nâme ve Ahidnâme gibi defterlere kaydedilmiştir. Bu kayıtlar vezir-i âzamdaki mühürle mühürlenip "defterhane" de muhafaza edilmiştir. Divan toplantıları sabah namazından sonra başlamış ve öğleye kadar devam etmiştir. Toplantı bittiğinde ise kayıtlar mühürlendikten sonra Çavuşbaşı elindeki asayı yere vurarak bittiğini haber vermiştir. Divan toplantısından sonra padişah divan üyeleri ile yemeğe katılmıştır. Fatih döneminde padişahla yenilen yemek merasimi kaldırılmıştır[330].

Divan toplantılarında siyasi, idari, askerî, örfî, şer'i, adli ve mali işler; şikâyet ve davalar görüşülüp karara bağlanmıştır. Nitekim eyalet subaşılarının atanması, ufak tımarlar dışındaki tüm tımar tevcihlerinin yapılması, tımarların denetlenmesi, hazineden para çıkışının yapılması, hazinenin denetlenmesi, vergi işlerinin düzenlenmesi, her türlü iktisadi-mali işlerin yürütülmesi ve mali yargının yerine getirilmesi dîvân-ı hümâyunun görevidir[331]. Divandaki işler eğer çok önemli değilse vezir-i âzam tarafından ilgili görevliye havale edilmiştir. Divanda idari, örfî işler vezir-i âzam; arazi işleri nişancı; şer'î ve hukuki işler kazaskerler; mali işler de defterdarlar tarafından görülmüştür. Bu toplantılarda padişahın onayına sunulması gerekmeyen hususlar hakkında karar verildikten sonra nişancı tarafından bir ferman hazırlanmış ve tuğrası çekilmiştir. Böylece idari, siyasi veya adli bir konuda padişah adına karar verilmiştir. Ancak bazı hususlar hakkında alınan kararlar padişahın onayına sunulmadan kesinleşememiştir. Divan toplantısı bittiğinde divan üyelerinin sırasıyla padişahın huzuruna çıkarak görüşülen hususlar hakkında bilgi vermesine "arza çıkmak" adı verilmiştir. Padişaha yapılan arzdan sonra kararlar onaylanarak kesinlik kazanmıştır[332].

Divanın, Kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi ve elçilerin kabulü için toplanmasına "galebe divanı" adı verilmiştir. Bunun yanında her zamanki toplantılardan ayrı olarak olağanüstü zamanlarda önemli ve acele işlerin görüşülmesi için toplanan

---

[330] Halaçoğlu, 2014, **a.g.k**., 10-11; Ünal, 1997, **a.g.k**., 37-40.
[331] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 107-118.
[332] Ünal, 1997, **a.g.k.,** 40-42; Mumcu, **a.g.k**., 1976, 125-132; Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k**., 2-4.

divana ise "ayak divanı" denmiştir. Ayak divanında padişah dışında herkes ayakta durduğu için bu isim verilmiştir[333]. Padişahların divana başkanlık etmeyi bıraktıktan sonra asker ve halk şikâyetlerini bizzat padişahın kendisine iletmek istedikleri için ayak divanının kurulmasına sebebiyet vermişlerdir. Padişahın bizzat başkanlık ettiği ayak divanı genellikle önemli ve acil konuları görüşmek, yolsuzluk şüphelerini araştırmak ve askerin isyanını bastırmak sebebiyle toplanmıştır. Kanuni tarafından 1564-1565 yılları arasında iki defa ayak divanı toplandığı bilinmektedir. İlki İstanbul'a su getirilmesinde fikir danışılan Rum mimarın vezir-i âzam Ali Paşa tarafından hapsettirilmesi nedeniyle yapılmıştır. Diğeri ise, Malta korsanları tarafından ele geçirilen tüccar ve hacılarla dolu bir geminin durumunu ele almak için toplanmıştır. 17. Yüzyılda IV. Murad, Sinan Paşa Köşkü'nde topladığı ayak divanında otoritesini kurmak adına kapıkulu askerinden, mutlak itaat edeceklerine dair söz almıştır. lV. Mehmed, Abaza Hasan Paşa'ya sefer düzenlemek için şeyhülislam, kazaskerler ve yeniçeri ağasının katılımıyla ayak divanını toplamış ve sefer için askerin onayını istemiştir. Bunların dışında 17. yüzyılda yapılan diğer ayak divanları asker ve esnafın baskısı üzerine gerçekleştirilmiştir. Zira Anadolu'da çıkan isyanlar için alınan tedbirlerin yetersiz bulunması, maddi imkânsızlıklar dolayısıyla askere maaşlarının geç ödenmesi veya ödenememesi ve tahrikçi unsurların desteği ile padişaha çağrıda bulunarak ayak divanı toplanmıştır. Askerler, toplanan divandan zaman zaman sadaret kethüdası başta olmak üzere yeniçeri ağası, şeyhülislam ve kazaskerlerin değiştirilmesini istemiştir[334].

4.4.2.3. Yargılama yetkisi

İslam hukuku yargılama yetkisini devlet başkanına vermiştir. Devlet başkanı bu yetkisini kendisi kullanabildiği gibi başkalarına devretme hakkına da sahiptir. Osmanlılarda da padişah yargılama yetkisini kadılara bırakmıştır. Ancak ceza hukukundaki siyasi suçların yargılamasını ve ceza verilmesini bizzat kendisi yerine getirmiştir[335].

---

[333]Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k.**,36; Mumcu, 1976, **a.g.k.**, 155-156.
[334] M.S. Kütükoğlu (1991). *Ayak divanı, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, s. 192-193; Uzunçarşılı, 1988c, **a.g.k**., 225-229ç
[335] Karatepe, 2004, **a.g.k.**, 140-141.

Osmanlı padişahlarının yargılama yetkisi iki alanda ortaya çıkmıştır: Şer'i hukuk alanında ve örfi hukuk alanında. Şer'i hukuk alanında yargılamayı padişahlar atadıkları kadılara bırakmışlardır. Padişah, kadıların şeri hükümlerine müdahale hakkına sahip değildir. İslam hukukuna göre kadıların verdikleri hükümler kesindir ve temyiz edilemez. Ancak kadının verdiği hüküm bariz haksızsa, tarafların şikâyeti üzerine kazasker tarafından incelenmiş ve hüküm düzeltilmiştir. Padişah kazaskerin atamasında söz sahibi olduğu için şer'i hukuk alanında da dolaylı bir denetim yetkisine sahiptir. Örfi hukuk alanına giren konularda ise padişahın yetkisi tamdır. Padişah, bu yetkiyi kullanırken kendi koyduğu kurallar dâhil hiçbir şeyle bağlı değildir. İstediğinde yeni bir kural koyarak uyuşmazlığı çözmüştür[336].

Padişahların örfi hukuk alanındaki yetkisi geniş olduğu için af hakkı da saklıdır. Ancak İslam hukukuna göre padişahın hadd cezalarını affetme yetkisi yoktur. Fakat örfi hukuk alanındaki tazir cezalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında padişah serbestti[337]. Kanunnamelerde şeriatın tespit etmediği tazir cezaları için padişah örfi hukuk yaratma yetkisine dayanarak birtakım kurallar koymuştur. Nitekim ceza kanunnamelerindeki "siyaseten katl" bunlar arasında yer almıştır. Osmanlı uleması, siyaseten katli padişahın tazir cezası yaratma yetkisine dayanarak verdiğini kabul etmiştir. Siyaseten katl için kişinin "devamlı olarak zulüm ve kötülük yapıp zarar ika etmesi" şartı aranmıştır. Başlangıçta İslam hukukuna aykırı bir kurum olarak görülse de zamanla Osmanlı uleması tarafından hukukileştirilmiştir[338]. Ayrıca kulluk sisteminin uygulanması da siyaseten katli kolaylaştıran etkenler arasında yer almıştır. Padişahın hizmetine devşirme yolu ile alınan kişiler "padişahın kölesi" sayılmışlar ve Müslüman yapılmışlardır. Devlet hizmetinde olan köleler birçok yetki ile donatılmış olmasına rağmen padişah karşısında hak iddia etme yetkisine sahip değillerdi. Padişah onların hayatını lütuf ile bağışladığı için, dilediği zaman da alma hakkına sahipti. Nitekim II. Mehmed döneminde vezir-i âzamlık yapan Mahmud Paşa kölelikten bu makama gelmiş, fakat sonradan azledilmiştir. Ancak daha sonra kendisine yeniden hizmetler verilmiş ve Uzun Hasan savaşındaki fikirleri nedeniyle yeniden azledilmiştir. Bu sırada II.Mehmet'in şehzadesi ölmüş ve paşa taziyede bulunmak için ziyarete gelmiştir. Rakipleri paşanın yeniden göreve gelmesinden korktukları için, paşanın şehzade ile arasının iyi

---

[336]C. Üçok, A. Mumcu ve G. Bozkurt (2011). *Türk hukuk tarihi*. (11.Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi, s.228.
[337] Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2011, **a.g.k**., 228.
[338] A. Mumcu (1963). *Osmanlı devletinde siyaseten katl*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s.50-54.

olmadığından yola çıkarak, onun sarayında matem tutmayıp beyaz elbiseler giyerek dolaştığını padişaha iletmişlerdir. Duyumu alan padişah, paşanın katlini emretmiştir. II. Mehmet, Çandarlı'yı bertaraf etmek için çok çaba sarf etmesine rağmen Mahmud Paşa'yı güçlü bir devlet adamı olduğu halde rahatça katledebilmiştir. Mahmut Paşa ve Çandarlı'nın başına gelenler, kul sisteminden yetişen devlet adamları ile Türk beyleri arasındaki farkı göstermektedir[339].

Padişahın verdiği en önemli cezalardan bir tanesi de müsaderedir. Müsadere[340], kişinin mal varlığı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilerek bu mülkiyetin devlet hazinesine devredilmesi demektir. Fatih döneminden itibaren sistematik bir şekilde devşirme kökenli devlet adamlarının malları müsadere edilmiş, Kanuni'den itibaren ise ilmiye sınıfı dışındaki bütün yönetici gruplarına uygulanmıştır. Tazir cezası kapsamında değerlendirilen müsadere, tek başına ya da sürgün, siyaseten katl gibi cezalarla birlikte uygulanmıştır. Böylece kul sisteminden gelen yönetici sınıfın Osmanlı padişahının mutlak hâkimiyeti karşısında can ve mal güvenliği kalmamıştır [341]. Ayrıca müsadere cezasının uygulanmasında Çandarlı ailesi önemli bir örnektir. Zira Çandarlılar kuruluştan II. Mehmed dönemine kadar devletin en önemli kademelerinde görev almışlardır. Türkmen asıllı olan bu aile II. Mehmed'in tahttan indirilmesinde de rol oynamıştır. Fatih, Çandarlı Halil Paşa'yı ancak fetihten sonra çıkartmış olduğu kuvvetli söylentilerle bertaraf edebilmiştir. Çandarlı'nın durumu büyük tepkilere neden olmuş ve Fatih uygulamış olduğu müsadere işlemini geri almak zorunda kalmıştır. Bu durum, bize devlet yönetiminde kul olmayan bir kişinin ne kadar zor bertaraf edilebildiğini göstermektedir.[342].

Osmanlı devletindeki yönetici sınıf için verilen müsadere cezasında, padişah çoğu zaman yargılama yapma gereği bile hissetmemiş ve bu cezayla birlikte diğer başka ağır cezalar da vermiştir. Dolayısıyla kul sisteminden gelen kişilerin can ve mal güvenliğinin olmadığı kabul edilmiştir. Ancak ilmiye teşkilatına bu cezanın uygulanabilmesi için yargılama şartı aranmıştır. İlk başlarda ceza olarak uygulanan bu yöntemin kapsamı zamanla genişletilmiş ve yönetici sınıftan birinin ölümü halinde de uygulanmıştır.

---

[339] Mumcu, 1963, **a.g.k**., 62-67.
[340] Müsadere: devlet adamlarının öldüklerinde veya sağlıklarında mallarının devlet tarafından zapt edilmesidir. Fatih döneminden itibaren uygulanmış ve Tanzimat döneminde kaldırılmıştır. Müsadere uygulaması zamanla padişahlar tarafından keyfi olarak da yapılmıştır. Özellikle taşradaki devlet görevlileri zenginlerin malına el koymak için bu yola başvurmuşlardır. Pakalın, 1993, **a.g.k.**, 624-626.
[341] Akyılmaz, 2008, **a.g.k**., 389-396.
[342] Mumcu, 1963, **a.g.k**., 63-67;Akyılmaz, 2008, **a.g.k**., 396-397.

Yönetici sınıfındaki kişilerin çoğu kul sisteminden geldiği ve padişahın kulu oldukları için öldüklerinde padişah mirasçısı kabul edilmiştir[343].

Yönetici sınıfın içinde bulunduğu bu duruma karşılık reaya daha avantajlı bir konuma sahipti. Reayaya müsadere cezası ve siyaseten katl uygulanabilmesi sıkı koşullara bağlanmıştır. Reayaya bu cezanın verilebilmesi için devlet adamlarının siyaseten katlini gerektiren sebeplerin yanında "eşkıyalık" yapmış olması şartı aranmıştır. Özellikle isyan hareketlerinin çoğaldığı dönemlerde İslam hukuku tedbirleri yeterli gelmeyince siyaseten katl yoluna başvurulmuştur. Siyaseten katlin uygulandığı durumlarda müsadere cezası da verilmiştir. Bu cezaların verilmesi ancak yargılama yapıldıktan sonra mümkün olmuştur. Suçlu bulunan kişi ferman veya mübaşir yolu ile mahkemeye çağrılmış, mahkemede yargılama yapıldıktan sonra suç siyaseten katli gerektiriyorsa İstanbul'a bildirilmiştir. Durum padişaha bildirilmiş ve onun fermanının ardından verilen kadı kararı ile suçlunun cezası kesinleşmiştir[344].

"Mersûmun mahbûsda ibkâsı ve zuhûr eden mâl ve eşyâsı ve ba'zı kimesnelerden alacağı ve vereceği hemen bir-iki gün zarfında hârice ihrâcı ve kâffe-i emvâli zabt ve Bâb-ı Hümâyûn Hazînesi'ne nakli için yazılıp yerlerinde ibkâsı tamâm oldukta pîşgâh-ı Bâb-ı Hümâyûn'uma alenen cezâsı tertîb-i kat'î emrimdir. Karındaşının dahi bi-gayri'l-hesâb tamâm oldukta Livadye'de cezâsı tertîb emri ısdârı tamâm-ı adâlet-i şâhânemdir"[345]

1789 tarihli bir olayda Livadiyeli Esperdaki adlı kişiye uygulanacak siyaseten katl ve müsadere cezaları için paşa tarafından padişaha takrir gönderilmiştir. Padişah, bu duruma istinaden yazdığı Hatt-ı Hümayunla siyaseten katl ve müsadere cezasının verilmesini ferman buyurmuştur.

Güçlü merkezi bir imparatorluk kurmak ve merkezi otoriteye rakip olabilecek güçlerin oluşumunu engellemek, ekonomik bunalım ve savaş zamanlarında hazineye gelir sağlamak, üst düzey devlet görevlilerinin öldükten sonra mirasçılarına bir şey bırakamayacaklarını düşünerek dürüst davranmalarını sağlamak, devlet adamları ve nüfuz sahibi kişilerin çeşitli gayri kanuni metotlarla devlete ait malları ele geçirme ihtimallerine karşı önlem almak nedenleriyle müsadere yoluna gidilmiştir[346].

---

[343] Akyılmaz, 2008, **a.g.k**., 404-408.
[344] Mumcu, 1963, **a.g.k**., 131-140; G. Akyılmaz (2004). Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf-reaya ayrımı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 8(1-2), s. 414-417.
[345] Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. (1789),13/ 495 numaralı Hatt-ı Hümayun.
[346] M. Karataş (2006). 18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde bazı müsadere uygulamaları, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 19, s.8 http://dergipark.ulakbim.gov.tr/otam/article/view/5000085209 (Erişim tarihi: 29.06.2016)

Osmanlı devletinde yargılama yetkisi hükümdara ait olmakla birlikte bu yetkinin kullanılmasını padişahlar, yardımcı organlar sayesinde yerine getirmişlerdir. Yargılama hizmetinin başlıca aktörleri: vezir-i âzam, dîvân-ı hümâyun, kazaskerler[347] ve kadılardır.

Tevkiî Kanunnamesi'ne göre vezir-i âzam hadd, kısas, nefiy, tazir ve siyaset cezalarının icrasında ve davaların dinlenmesinde ehildi. Vezir-i âzam "selimi" denilen kavuğu başına geçirerek kurduğu ikindi divanında akşama kadar kendisine gelen davaları dinlemiştir. Cuma divanı, cuma günü sabah namazından sonra kazaskerlerin iştirakiyle Kubbealtı'nda veya arz odasında toplanmıştır. Huzur mürâfaası da denilen Cuma divanında vezir-i âzamın huzurunda kazaskerler yargılamayı yapmıştır. Cuma divanı, Anadolu ve Rumeli kazaskerinin başkanlığında kurulmuş, gelen şer'i ve örfi davalar burada görülmüştür. Çarşamba divanında ise Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları vezir-i âzamın ziyaretine gelerek onun huzurunda gelen şikâyetleri dinlemiştir. Burada da yine şer'i ve örfi davalar karara bağlanmış, iş yoğunluğuna göre diğer kadılara havale yapılmıştır[348].

Devletin tüm işlerine bakan dîvân-ı hümâyun yargı yetkisini de kendi bünyesinde toplamıştır. Dîvân-ı hümâyun hem şer'i hem örfi davaların görülmesinde yetkilidir. Dîvân-ı hümâyunda örfi hukuk ve yargı vezir-i âzam ve uygun gördüğü kişiler tarafından yürütülmüştür. Şer'i hukuk ise kazaskerlerin görev alanına girmiştir. Osmanlı halkı, genellikle kamu hizmetine ilişkin şikâyetler, divan memurlarının denetimi, kamu vakıflarının denetimi ve kişiler arasındaki adi davalar için divana başvurmuştur[349]. Ayrıca şer'i yargı örgütünün denetimini de dîvân-ı hümâyun yerine getirmiştir. Bazen çok fazla şikâyetin geldiği bölgelere "mehayıf müfettişleri" gönderilerek kadıların yargısal işleri denetlenmiş ve edinilen bilgiler dîvân-ı hümâyuna rapor edilmiştir[350].

Dîvân-ı hümâyun ilk merci olarak örfi ve şer'i davalara bakmıştır. Örfi davalar için verdiği kararlar kesin hüküm niteliği taşımıştır. Çünkü divanın örfi hukuk yaratma yetkisi vardır. Şer'i davalarda ise kadı tek başına yetkiliydi ve kadının yetki alanı görev yaptığı yerle sınırlıdır. Bu durumda bir kurul olarak çalışan divanın nasıl ilk derece mahkemesi olarak şeri davalara bakabildiğini sorgulayabiliriz. İslam hukukuna göre

---

[348] E. B. Ekinci (2008). *Osmanlı hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, s. 254-255; M. İpşirli (1998). *Huzur mürâfaası*, TDV İslam Ansiklopedisi C:18. İstanbul: TDV Yayınları, s. 444; Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k**., 138-140.
[349] Taneri,1997, **a.g.k**., 70.
[350] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 86; İ. Durhan (2000). Divan-ı Hümayun'un yargı yetkisi. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi,* IV(1), s.72.

kadının yargılama esnasında yanında fukahadan birilerini bulundurması ve fikir alışverişinde bulunması önerilmiştir. Dolayısıyla dîvân-ı hümâyunda Rumeli kazaskerinin karar verirken kimsenin ona müdahale etmemesi de kadıların kararlarını tek başına vermeleri ilkesine uygundur. Ayrıca Rumeli kazaskerinin dîvân-ı hümâyunda önüne gelen davalara bakması; kadının yetki bölgesindeki herkes için yargılama yetkisini kullanabilmesinin bir örneğidir. Kazaskerlerin divanda önüne gelmeyen meseleler hakkında karar vermesi ise padişahın kamu yararı gerekçesiyle kadıların yetkisini yer yönünden sınırlandırması gerekçesine bağlanabilir[351].

Dîvân-ı hümâyunda genellikle ehl-i örfe, örfi cezaların verilmesiyle ilgili davalar görülmüştür. Ayrıca ehl-i örfün şer'i davalarına da divanda bakılmıştır. Zaman zaman reayanın da şer'i davaları divanın önüne gelmiştir. Özellikle Zımmîlerin hukuksal açıdan Müslümanlarla eşitliğini sağlayabilmek adına açılan davalar dîvân-ı hümâyunda görülmüştür[352].

İslam hukukunda temyiz mercii olmamasına rağmen, Osmanlı devletinde kadının yanlış bir karar verebilme olasılığına karşın temyiz kurumuna benzer kurumlar geliştirilmiştir. Kadının yanlış bir hüküm verdiği, rüşvet aldığı, haksızlık yaptığı veya yanlış bir kurala dayandığı gerekçesiyle hükmüne karşı itiraz edilebilmiştir. İleri sürülen iddialar yeterli bulunduğu takdirde davaya yeniden bakılmıştır. İleri sürülen iddiaların haksız olduğu durumlarda ise kadının verdiği hüküm geçerli kabul edilmiştir. Yapılan haksızlık kadının davayı yeniden görmesi ile düzeltilemiyorsa dava dîvân-ı hümâyunda tarafların huzurunda veya gıyabında görülmüştür. Divanın, uyuşmazlığı belgeler üzerinden inceleyip karar verebilme yetkisi de vardır. Dîvân-ı hümâyuna bir dilekçe ile başvurulabileceği gibi doğrudan divanın önüne çıkarak da başvuru yapılabilmiştir. Kişiler bizzat başvuru yapmak için, padişahı görebildiği zamanlarda, özellikle Cuma namazlarında dilekçelerini vermişlerdir. Bazen de vezir-i âzam kendisine gelen talepleri telhis yoluyla padişaha bildirmiş ve davaların divanda görülmesini sağlamıştır[353]. III. Osman dönemine ait aşağıdaki olayda Haseki El-Hâc Mehmed Çavuş on yıl padişahın hizmetinde bulunduktan sonra sağlık nedenleriyle emekliliğe ayrılmıştır. Ancak alınan sefer kararının ardından divan katibi hakkında sefere katılmadığı gerekçesiyle tımarının alınması kararını vermiştir.

---

[351] Durhan, 2000, **a.g.k**., 70; İpşirli, 1980, **a.g.k**., 163-177; Mumcu, 1976, **a.g.k**., 88.
[352] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 90.
[353] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 91-98.

> "…sa'âdetli pâdişâhım elimde olan timarlarım ile tekâ'üd sadaka edip mâdâmki kayd-ı hayâtımdadır, sefer-i hümâyûnum teklîf olunmaya deyu fermân-ı şerîfleti olup hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnları sadaka buyurulup kûşe-i kanâ'atte evlâd ü ensâbım ile rûz ü şeb devâm-ı ömr ü devlet [ü] saltanatları evârid ü ed'iyesine meşgûl olup sefere memûr değil iken Divân-ı Hümâyun kâtiblerinden Hüseyin nâm kimesne tezvîre sülûk edip sefere memûrdur, gelmedi deyu timarımız alıp tasarrufumuza mâni' olup dâimâ rencîde edip dahl etmeden hâlî değildir, sa'âdetli (?) ve fakîr kullarına merhametli pâdişâhımdan tazarru' ü ricâ ederim ki…" [354]

Çavuşun başvurusuna ilişkin padişah, tımarının iade edilmesi için divanda gerekli işlemlerin yapılmasını buyurmuştur: "Emekdârımdır, kayd-ı hayâtta tekâ'üd fermânım olmuştur. Sehven timarı âhere verildi ise ibtidâ-yı târihten mukarrer olup min-ba'd kimesne ve defterdârlarım dahi dahl etmeyeler! .Hatt-ı şerîf mûcebince emr-i şerîf Divan-ı Hümayun'da verilmek..."[355]

Dîvân-ı hümâyuna gelen şer'i veya örfi meseleler öncelikle vezir-i âzamın bilgisine sunulmuştur. Konu şeriatın dışında kalan basit bir konu ise vezir-i âzam hükmü kendisi vermiştir. Şer'i davalara ise Rumeli kazaskeri bakmış, onun yoğun olduğu zamanlarda Anadolu kazaskeri bu görevi yerine getirmiştir. Diğer önemli örfi meseleler ise ilgili divan üyelerine gönderilmiştir. Divana gelen şikâyet sayısının fazla olduğu zamanlarda vezir-i âzamın izniyle diğer vezirler de dava dinlemişlerdir. Dîvân-ı hümâyuna gelen mesele görüşüldükten sonra, konu hakkında hüküm verilmiş, olay sonuçlandırılmış veya karar verme yetkisi ilk dereceli mahkemeye bırakılmıştır[356].

Kazaskerlik makamının I. Murad döneminde meydana getirildiği ve bu makama ilk olarak Çandarlı Halil Paşa'nın atandığı bilinmektedir. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında ilmiye sınıfından gelenler, padişaha danışmanlık yaparak devletin teşkilatlanmasında önemli rol oynamışlardır. Orhan Bey döneminde Bursa Kadılığı bütün kadıların başıdır ve bu makama Çandarlı Halil Paşa getirilmiştir. Bursa Kadısı aynı zamanda divanın da üyesidir. Giderek işlerin artması ve ordu seferde iken hukuki görevlerin yerine getirilmesi için müstakil bir makamın kurulmasına ihtiyaç duyulmuş ve kazaskerlik makamı kurulmuştur. Devlet topraklarının genişlemesi ve buralara kadıların atanması; yeni kurulan medreselerdeki atama ve azil işlemlerinin seri bir şekilde yürütülebilmesi için Fatih döneminde iki adet kazaskerlik makamı oluşturulmuştur. İlk

---

[354] BOA, 14 Ocak 1602 yılına ait 1446/16 nolu Hatt-ı Hûmayûn
[355] BOA, 14 Ocak 1602 yılına ait 1446/16 nolu Hatt-ı Hûmayûn
[356] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 100-103.

zamanlarda kazaskerlerin ataması vezir-i âzamın arzı üzerine padişah tarafından yapılmıştır. Ancak 17.yüzyıldan itibaren şeyhülislamlık makamının önem kazanmasıyla kazasker atamalarını vezir-i âzamın onayı ile şeyhülislam yapmıştır. Kadıların tayini için kazaskerler arz günlerinde akdiye defteri ile divana gelmişler, defteri okuyup padişahın onayını aldıktan sonra kadıların tayin işlemlerini yapmışlardır[357].

Son olarak kadılar Osmanlı devletinde şer'i ve örfi bütün meseleleri şer'i mahkemelerde Hanefi fıkhı üzerine çözmeye yetkili olan hakimlerdir. Kadılar gerekli medrese ve hukuki eğitimlerini tamamladıktan sonra öncelikle önemli bir merkezin kadı mahkemesinde staj yapmışlar ardından mülâzımlık hakkını kazananlar görev yapmak istedikleri yere göre Rumeli veya Anadolu kazaskerinin "matlab" denilen defterine isimlerini yazdırmışlardır. Kadı tayinleri kazaskerler tarafından yapılmıştır. Kazasker, tayinleri divanda görüştükten sonra padişahın yanına arza girerek onayını almıştır. Padişah, beratı ile yapılan tayin işlemi kazaskerlik dairesindeki "ruzname" adı verilen deftere kaydedilmiştir. Eğer kadının tayin işlemi bu deftere kayıt edilmemişse alınan berat hükümsüz kabul edilmiştir. II. Mehmet döneminden itibaren kadılar, kazaskerin teklifiyle vezir-i âzam tarafından atanmaya başlamıştır. 16.yüzyıldan itibaren ise şeyhülislamlık makamının önem kazanması ile artık kadılar şeyhülislamın teklifi ile veziriazam tarafından atanmıştır[358].

---

[357] M. İpşirli (1980). *XVII. Yüzyıl başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kadıaskerlik müessesesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doçentlik Tezi

[358] Mülâzemet, bir yere veya bir kimseye bağlanmak; bir işte devamlı olmak anlamını taşımaktadır. İlmiye teşkilatı mezunlarının medrese eğitiminden sonra müderrislik veya kadılık yapmak için sıra beklemelerine ve deneyim kazanmalarına mülâzemet denmiştir. İpşirli, 1980, a.g.k., 93, 127-130; Halaçoğlu, 2014, **a.g.k.**, 127-129; İ. Ortaylı (2015). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı devletinde kadı*. (Tıpkı Basım), Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, s. 7-9.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. YENİLEŞME DÖNEMİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI

5.1.Osmanlı Devletinde Yenileşmeyi Zorunlu Kılan Nedenler

Osmanlı devleti uzun yıllar kazanmış olduğu askeri ve siyasi başarıları sayesinde Batı karşısında üstün bir konumda olmuştur. Devletin takınmış olduğu bu tavır Batı'da yaşanılan değişimin ve ilerlemenin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Devletin içinde bulunduğu durum kendisine pahalıya mal olmuş, uzun süre geride kalmış olduğunu fark edememiş ve çözüme yönelik adım atılmamıştır. Hatta sorun tespit edildiği halde sorunun sadece bir boyutuyla ilgilenilmiştir. Geleneksel özellikler taşıyan Osmanlı toplumu, yenilikleri ihtiyatla karşılamış ve eski parlak dönemin daha iyi olduğu düşüncesi ile geçmişe dönmeyi amaç edinmiştir. Bu yüzden de bulunan çözümler Batı'nın üstünlüğünün kabulünden ziyade, kendi eksikliklerinin giderilmesi noktasında olmuştur. Osmanlı devlet adamları durumu fark ettiklerinde, reform hareketleriyle düzeltmeyi ve devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmayı hedeflemişlerdir. Bu dönemde yapılan savaşlarda başarısızlıkların yaşanması, reformlara öncelikle askeri alanda ağırlık verilmesine neden olmuştur[359].

Osmanlı devletinde bozulma belirtileri esasen Kanuni dönemi ile başlamış, III. Murad döneminde ortaya çıkmıştır. Kurtuluş çaresi olarak Kanuni devri kanun ve kurumlarının yeniden düzenlenmesi gerektiği fikri ortaya atılmıştır. 18. Yüzyıla kadar savunulan bu düşünceden devletin Batı karşısındaki geri kalmışlığı kabul edilerek vaz geçilmiştir. Öncelikle nüfusun hızla artmasına bağlı olarak topraksız kalan genç nüfus çareyi kapıkulu ocaklarına girmekte bulmuştur. III. Murad döneminden itibaren Yeniçeri ocağına usulsüz alımların yapılması ve maaşların geç ödenmesi kurumu yozlaştırmıştır. İmparatorluğun gelişmesinde önemli faktörlerden biri olan ocak, başlangıçta kanuni düzenlemeler ile yönetilen askeri bir kurum iken, zamanla esnaflaşmış ve ekonomik sisteme dahil olmuştur. Politik kavgaların aracı haline gelmiş ve devlet adamlarının makamından

[359] A. Akyıldız (2004). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.15-18.

alınmasında etkili rol oynamıştır. Bu yüzden de ocak devlet içindir ilkesi yerine, devlet ocak içindir ilkesi benimsenmeye başlamıştır. Nitekim devlet teşkilatında düzenin sağlanması için ocağın onayı ve desteği aranmıştır[360].

16. Yüzyılda yaşanan coğrafi keşifler neticesinde bol miktarda gümüş Osmanlı piyasasına sürülmüş ve ticaret yollarının seyri değişmiştir. Ekonomideki alım-satım gücü etkilendiği için hammadde fiyatları yükselmiş ve enflasyon fırlamıştır. Bu olumsuz sahne karşısında devletin artan bürokrasi yükünü karşılamak için Osmanlı bütçesindeki açık giderek büyümüştür[361].

Devletin gerilemesindeki en önemli etkenlerden bir tanesi de tahta çıkan padişahların tecrübesizliğidir. Kafes usulü ile birlikte saraya hapsedilen şehzadeler, burada eğitim almışlar fakat pratik bilgiler açısından eksik oldukları için devlet yönetiminden ve gerçeklerden uzak kalmışlardır. Bu durum onların bazı önemli yetkilerini gayr-i resmi de olsa şeyhülislam ve vezir-i âzama devretmelerine neden olmuştur. Devlet düzeninin iyi işlemesi; padişah, ilmiye ve ocak arasındaki koordinasyona bağlıdır. Ancak bu dönemde devletin her kademesinde rüşvet ve iltimas yaygınlaştığı için sağlam bir düzenin oluşması güçleşmiştir[362].

Kuruluşundan Kanuni dönemine kadar gelişme kaydeden ilmiye sınıfında 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmalar başlamıştır. Kanunlara uyulmaması, ilime ve bilime gereken önemin verilmemesi, adam kayırmaların ve rüşvetin artması ilmiye sınıfındaki bozulmanın başlıca sebeplerindendir. Osmanlıda eğitim mahalle mektepleri ve medreseler aracılığıyla sağlanmıştır. Mekteplerde din bilgisi ve Kur'an eğitimi verilmiş, medreselerde de dini yönü ağır basan bir eğitim sistemi benimsenmiştir. Bu yüzden 18.Yüzyıldan itibaren ilmiye sınıfı şeriat koruyuculuğu adı altında her türlü değişime muhalefet etmiş ve toplumda kamuoyu oluşturmuştur.[363].

Merkezi alandaki aksaklıklar eyaletlerde de birtakım bozulmaları beraberinde getirmiştir. Osmanlı devleti tımar sistemi ile hem asker ihtiyacını karşılamış hem de geniş bir coğrafi alanın vergilendirilmesi ile hazineye gelir sağlamıştır. Tımarlı sipahiler halkın düzenini, refahını korumuş diğer taraftan da savaş zamanında ordunun asker ihtiyacını

---

[360] A. Özcan (1994). Osmanlı askeri teşkilatı: *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi I*. (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu). İstanbul: İslamTarih, Sanat, ve Kültür Araştırma Merkezi, s. 356-357; Karal, 1994, **a.g.k**., 7; Tanör, 2014, **a.g.k**., 23.
[361] Emecen, 1994, **a.g.k**., 46.
[362] E. Z. Karal (1994). Osmanlı tarihi V. Cilt, Ankara: TTK Yayınları, s. 3-5.
[363] B. Tanör (2013). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. (23. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 22; Karal, 1994, **a.g.k**.,6; İpşirli, 1994, **a.g.k**., 273-277.

gidermişlerdir. Tımar sisteminde vergiler ayni olarak toplandığı için devletin nakit ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. 16. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, tımar sistemi yerine iltizam sistemine geçmeye başlamıştır. Mukataa adı verilen toprakların vergi toplama hakkı belirli süreler için müzayede yoluyla özel kişilere satılmıştır. İltizam usulü, mukataaların belli bir bedel karşılığında özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte tımar toprakları da iltizam usulü ile işletilmeye başlamıştır. 17. Yüzyıldan itibaren taşra teşkilatında ayanlar ortaya çıkmıştır. Eyaletlerde devlet topraklarını kiralamak ve vergisini toplamak için kurulan ayanlıklar, tımar sahiplerinin yerini alarak kiraladıkları yerlerden devlet adına vergi toplamışlardır. Başlangıçta bölgenin ileri gelenlerince kendi içlerinden seçilmiş ancak zamanla âyân olmak isteyen kişiler rüşvet vererek vali tarafından atanmıştır. Ayânlara 18. Yüzyıldan itibaren toprakları ömür boyu kiralama hakkı verilmiştir. Böylece sistem ırsi hale gelmiştir. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde gücünü arttıran ayanlar özerk bir konuma geçmişlerdir. Ayrıca taşrada etkin güç olan ayanlar vergi yükünü arttırarak halk üzerinde baskı kurmuşlardır[364].

Bunların dışında Batı'da yaşanan endüstriyel ve ekonomik ilerlemeler, Osmanlı devletinin diplomasi usullerindeki yetersizlik, devletin kendini her alanda yeterli ve başarılı görmesi ve bu nedenle yeni düzen için gerekli çalışmaların yapılamaması devleti geride bırakan diğer faktörler arasında yer almıştır[365].

5.2.Yenileşme Hareketleri

Çağdaşlaşma kavramını ortaya koymadan önce Osmanlı devletindeki gelenek kavramını ele almamız gerekir. Osmanlı devletinin en önemli niteliği dini olmasından ziyade geleneksel olmasıdır. Geleneksellik, Osmanlı düzeninin Tanrı tarafından getirilmiş ve "değişmez, değiştirilemez" olarak kabul edilmesidir. Geleneksel bir devleti meşrulaştıran unsur ise "kanun-ı kâdim"dir. Yani geleneksel bir devlet olan Osmanlı'da, kanun-ı kâdime bağlı kalındığı sürece devletin sonsuz ve meşru olabileceği görüşü

[364] M. Genç (2000). İltizam. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 22*. İstanbul: TDV Yayınları, s. 154-158; Tanör, 2013, **a.g.k.**, 23-24.
[365] İpşirli, 1994, **a.g.k.**, 237-238; Karal, 1994, **a.g.k.**, 7-11.

hakimdir. Tanrı dünya aleminin düzenini kurmuş ve koruması için de yeryüzünde halifesini görevlendirmiştir. Padişahlar Tanrı'nın yeryüzündeki halifeleridir. Padişah, Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu toplum "nizamını" korumakla yükümlüdür. İşte çağdaşlaşma meselesi de bu noktada önem arz etmektedir. Çünkü padişahlar toplumu ve devleti Osmanlı geleneğinin gerektirdiği şekilde korumak amacıyla bir takım yeniliklere girişmişlerdir. Bu çabaları ise aslında nizamı korumaktan ziyade bilmeden değiştirmeye yönelik adımlar olmuştur[366].

5.2.1. Lale devri ve Sonrası

Osmanlı devletinde yenileşme hareketleri esasen "Lale devri"[367]ne kadar uzanmıştır. Ancak III. Selim'e kadar yapılmaya çalışılan şey aslında ordunun Batı usullerine göre yeniden düzenlenmesi olmuştur[368]. III. Ahmet ile başlayan bu süreçte, Batı'ya açılma başlamış ve onların yöntemleri incelenerek "ıslahatlar"[369] yapılması fikri doğmuştur. Osmanlı devletindeki Batılılaşma hareketleri tabandan gelen halk hareketleri olamamıştır. Islahatların "çekici gücünü" ıslahatçı padişahlar ve vezir-i âzamlar meydana getirmişlerdir[370]. Rochefort adındaki Fransız "Huguenot"[371] tarafından yazılmış olan "Bâb-ı Âlî hizmetinde bir fen kıtası kurulması üzerine tasarı" isimli belge ilk ıslahat çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Takrir[372] olarak nitelendirilen bu belge dönemin vezir-i âzamı İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Belge, bir Müslüman ve bir Hristiyan arasında geçen karşılıklı konuşmadan oluşmaktadır. Müslüman olan kişi, Osmanlı rejiminin ve şeriatın üstünlüğünü savunurken; Hristiyan, buna karşılık Avrupa'da askeri alanda gelişen yeniliklerin alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Tartışmadaki ikinci husus Avrupa yöntemleriyle bir "fen subaylığı örgütü" nün kurulması ve bu örgütün de

---

[366] N. Berkes (2010). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (15.Baskı), İstanbul: YKY, s. 19-33.
[367] Lale devri: Osmanlı Devleti'nde, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona eren dönemdir.
[368] Yakut, 2005, **a.g.k**., 49.
[369]Islahat: Arapça sulh kelimesinin çoğuludur. Sulh ise iyileştirme, düzeltme, eksiklikleri tamamlama, fenalığı giderip iyileştirme demektir. M. Karagöz (1995). Osmanlı devletinde ıslahat hareketleri ve batı medeniyetine giriş gayretleri (1700-1839). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, s. 173.
[370] E. Z. Karal (1940). Tanzimattan evvel Garplılaşma hareketleri, *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 16-17.
[371] Huguenot: 16. Yüzyıldaki Reform hareketi sırasında Fransa'da ortaya çıkan Protestan topluluktur. "Huguenot" sözcüğünün kökeni tam olarak bilinmemekle birlikte, bu adın Fransız Protestanları için 16. Yüzyıl ortalarından bu yana kullanıldığı anlaşılmaktadır.
[372] Takrir: Bir işi resmen ve yazılı olarak merciine bildirme yerine kullanılan bir tabirdir. Tanzimat dönemine kadar olan takrirlerde adres, tarih ve imza genellikle kullanılmamıştır. 1829 yılından sonra bu kayıtlara rastlanmamaktadır. Pakalın, 1993, **a.g.k**., 385.

Avrupa'dan getirilen subaylar tarafından eğitilmesi gerektiği yönünde olmuştur. Ayrıca Rochefort, Osmanlı devletinin mali bunalımı için de Huguenotların getireceği teknik bilgilerle yeni bir sanayi kurulması önerisinde bulunmuştur[373]. Bu dönemde Fransa'ya elçi olarak gönderilen Çelebi Mehmet Efendi, Fransız uygarlığının tanınması ve yapılabilecekler ile ilgili bilgileri "Sefaretnâme"sinde toplamış ve devlete sunmuştur[374].

Lale devrindeki en önemli ıslahatlardan biri matbaanın kurulmasıdır. Matbaayı ülkeye getiren İbrahim Müteferrika, matbaanın gerekliliğini anlattığı "Vesiletü't-tıbaa" adlı raporunu vezir-i âzama, şeyhülislama ve padişaha sunmuştur. Osmanlı devletinde yeni bir mesleğin oluşturulması yetkisi loncaların elinde olduğu için böyle bir teşkilatın kurulmasına öncelikle lonca teşkilatı muhalefet etmiştir. Ancak daha sonra birtakım sınırlamalarla birlikte teşkilatın matbaaya onay verdiğini görmekteyiz. İlk baskısı ancak 1755 yılında yapabilen matbaa, sosyo-ekonomik sonuçlar yaratan ve devlet içerisindeki medenileşmeyi sağlayan etken olarak yorumlanmıştır[375].

Askeri alanda yapılan yenilikleri incelediğimizde ilk olarak bostancı ocağından seçilerek oluşturulan askeri birliğin Haydarpaşa sahrasında Avrupa yöntemli talim yapmaya başladığını görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı ordusundaki humbaracı ocağını modernleştirmesi için Fransa'dan Comte de Bonneval adında bir general getirtilmiştir. Müslüman olup Ahmet adını alan ve vezirlik görevi verilen general, tarihte Humbaracı Ahmet Paşa olarak bilinmektedir. Ayrıca 1733'te maaşlı bir Humbaracı birliği ve Üsküdar'da bu birlik için eğitim veren "Hendesehâne" adlı tatbikat okulu kurulmuştur[376].

III. Mustafa döneminde Avrupai tarzda ilk mühendishanenin temeli olan Riyaziye Okulu, Baron De Tott adındaki Fransız subayın katkılarıyla açılmıştır. Ayrıca tersane ve istihkâm mühendishaneleri bu dönemde açılan diğer eğitim birimlerindendir. Askeri alandaki önemli yeniliklerden bir diğeri ise donanma subayları için "mühendishane-i bahr-i hümayun"un açılmasıdır[377].

---

[373] Berkes, 2010, **a.g.k**., 45-48.
[374] Berkes, 2010, **a.g.k**., 50-56..
[375] S. Shaw ve E. K. Shaw (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye II*.(Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları, s. 312.
[376] Berkes, 2010, **a.g.k**., 63-65.
[377] Karagöz, 1995, **a.g.k**., 184-186.

5.2.2. III. Selim dönemi (1789-1807)

III. Selim, kafes hayatıyla yetişmiş olsa bile her zaman devlet işleriyle meşgul olmuş ve devletin düzeninin ancak Avrupa örnek alınarak yapılacak olan yeniliklerle sağlanabileceğine inanmıştır. Bu amaçla şehzadeliğinden beri mektuplaştığı Fransa Kralı'na elçi olarak en yakınındaki kişiyi, İshak Bey'i göndermiştir. Nitekim İshak Bey'den Avrupalı devletlerin birbirleriyle olan politikalarını, savaşlardaki yeni usulleri, atölyeleri ve tersaneleri araştırmasını istemiştir[378].

III. Selim döneminde yapılan ıslahatların bütününe "Nizam-ı Cedid" adı verilmiştir. Esasen bu terim, dar anlamda Selim döneminde Avrupa usulünce yetiştirilmek istenen talimli askeri ifade etmek için kullanılmıştır. Geniş anlamda ise yeniçerilerin kaldırılmasını, ulemanın nüfuzunu kırmayı, Osmanlı devletinin Avrupa'da ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyet alanındaki ilerlemesini ifade etmektedir[379].

Padişah, topladığı meşveret meclisinde dönemin devlet adamlarından yapılacak yeniliklerle ilgili rapor sunmalarını istemiştir. Bu raporlara "lâyiha" adı verilmiş ve raporlarda üç önemli görüş ortaya çıkmıştır[380]:

- Birinci gruptaki görüş sahipleri, yeniçeri ocağının Kanuni dönemindeki gibi güçlü olabilmesi için Kanuni'nin yapmış olduğu kanunlarla yeniden disipline edilmesi gerektiğini savunmuştur.
- İkinci görüştekiler, yeniçeri ocağına kanunnamelerdeki düzenlemelere ek olarak Avrupa usulü eğitim ve silah verilmesini istemişlerdir.
- Yeniçeri ocağının kaldırılmasının ve ıslah edilmesinin mümkün olmadığını savunanlar ise yeni bir askeri birlik kurulması gerektiği noktasında birleşmişlerdir.

---

[378]Karal, 1994, **a.g.k**., 60-61.
[379] M. T. Gökbilgin (1964). *Nizam-ı Cedit. İslam Ansiklopedisi* C:9, İstanbul: MEB Yayınları, s.309: S. Çataltepe (1997). *19. Yüzyıl başlarında Avrupa dengesi ve "Nizam-ı Cedid Ordusu"*, İstanbul: Göçebe Yayınları, s.73: Karal, 1994, **a.g.k**., 61.
[380] Çataltepe, 1997, **a.g.k**., 77-84; Berkes, 2010, **a.g.k**., 92; Tanör, 2013, **a.g.k**., 35.

5.2.2.1.Askerî alanda yapılan ıslahatlar

Padişah, yapılacak ıslahatlar için bir ekip kurmuş ve ekibin başına İsmail Paşazâde Esseyyid İbrahim İsmet Efendi'yi getirmiştir. "Nizam-ı Cedid" adlı bir program oluşturulmuş ve öncelikle askerlik alanındaki ıslahatlara yer verilmiştir. Askerlik alanındaki yenilikler üç noktada toplanmıştır [381].

- Mevcut asker ocaklarının düzenlenmesi,
- Avrupa usulünce yeni bir askeri birlik kurulması,
- Savaş taktik ve tekniklerinin Avrupa'ya göre yeniden düzenlenmesi.

Sultan III. Selim yeniçeri ocağının derhal kaldırılmasının zor olduğunu bildiği için mevcut ocağı kanunnameler ile düzenleme yoluna gitmiştir[382].

Yeni birliğin kurulması için öncelikle yeni bir hazine oluşturulması gerekmiştir. Padişah, birliği finanse etmek üzere 1 Mart 1793 tarihinde "İrad-ı Cedid" adındaki hazineyi kurmuştur. Ayrıca devlet hazinesine ait bütün iltizamlar[383] ve yıllık geliri on kese altının üstündeki Haremeyn'e ait iltizamların gelirleri İrad-ı Cedide aktarılmıştır. Bu birliğin yönetimi İrad-ı Cedid defterdarı unvanıyla Mustafa Reşid Efendi'ye verilmiştir. Talimli Asker Nazırı olarak işlerin başına geçen Mustafa Reşid Efendi, "Şıkk-ı Sani Defterdarı" unvanıyla divandaki diğer üyelerle eşit konuma gelmiştir. Yeniçeri ocağının dışında bağımsız bir ocağın kurulması, ocaktaki askerlerin kıskançlık sebebiyle isyan etmelerine sebep olacağı için yeni kurulacak olan "Nizam-ı Cedid" adlı askeri birlik şeklen bostancı ocağına bağlı tüfenkçi ocağı olarak kurulmuştur[384].

III. Selim, Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasına paralel olarak tophane, tersane ve mühendishaneleri de düzenlemiş, savaş biliminin öğrenilmesi için teknik okulların açılmasına önem vermiştir. Savaşlarda yaşanan yenilgilerin ardından askeri ıslahatların bütün savaş tekniklerini kapsayıcı nitelikte olması gerektiği fark edilmiştir. Bu konuda da tek bir Avrupa devletine güvenmenin yanlış olduğu fikri uyanmıştır. III. Selim, Deniz

---

[381] Karal, 1994, **a.g.k.**, 63-64.
[382] Karal, 1994, **a.g.k.**, 64-65; Çataltepe, 1997, **a.g.k.**, 95-96.
[383]İltizam, devletin genellikle belirli bir mekânla sınırlı kanuni veya şer'i vergi unsurlarından oluşan mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için karı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir. Genç, 2000, **a.g.k.**, 154-155.
[384] S. J. Shaw (2008). *Eski ve yeni arasında Sultan III. Selim yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. (Çev. Hür Güldü), İstanbul: Kapı Yayınları, s. 169-175; Berkes, 2010, **a.g.k.**, 97.

Mühendishanesi ile Mühendishane-i Sultani okullarına ek olarak onlardan farklı olmak üzere yüksek bir teknik okul kurmak istemiştir. Teorik ve pratik savaş eğitimi vermesi planlanan okul 1793'te "Mühendishane-i Berr-i Hümayun" adıyla açılmıştır. Ayrıca okulun eğitim faaliyetine katkı sağlaması için matbaa da kurulmuştur[385].

Kaptan-ı derya ile tersane nazırı arasındaki yetki ve sorumlulukların belirsizliği 1805 tarihinde yapılan düzenlemeyle giderilmiştir. Tersane nazırlığı yerine "Umur-u Bahriye Nezareti" kurulmuştur. Donanma için Gayrimüslimlerden alınan cizye, haraç ve donanmaya katılanlardan alınan muafiyet vergisinden oluşan ayrı bir hazine kurulmuştur. Hazinenin başına "Şıkk-ı Salis Defterdarı" getirilmiştir. Bu görevli, donanmadaki kişilerin kayıt altına alınmasından ve muaf olmak isteyen kişilerden alınan verginin toplanmasından Kaptan-ı derya ile birlikte sorumlu tutulmuştur[386].

5.2.2.2.İdari, ekonomik ve sosyal ıslahatlar

Sultan Selim, bu alandaki yeniliklerin başında öncelikle vezirleri yeniden yapılandırmaya çalışmıştır. Daha önceki dönemlerde vali olarak görev yapan vezirler, bulundukları ilin iltizamını ellerinde tutup yıllık vergi gelirlerinden bir kısmını devletin hazinesine devrederlerdi. Bu dönemde devlet içerisinde toplam 28 vilayet bulunmasına rağmen vezir sayısı 35ten fazla olduğu görülmüştür. Hatta vezirler memnun edilmek için zaman zaman kendilerine beylerbeyi makamları da verilmiştir. Padişah yönetim alanındaki bozukluğu gidermek amacıyla vezir sayısını 23e düşürmüş ve bunlardan üç tanesine de sadrazamlık görevi vermiştir. Vali-vezirlerin makamları dışında görev üstlenmemeleri, rüşvet almamaları ve bulundukları makamı kişisel çıkarlarına alet etmemeleri için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Vezirlik için tecrübeli, akıllı ve önceki görevlerinde liyakatli olma şartları aranmıştır.[387].

18.Yüzyıldan itibaren divan önemini yitirmiş ve onun yerine hemen hemen bütün önemli hususlar ikindi divanında görüşülmeye başlamıştır. Sonradan Babıasafi adını alan bu divan hükümetin idari merkezi haline gelmiştir. III. Selim bu değişikliğe paralel olarak divandaki dört kalemi Babıasafi'ye aktarmıştır. Bunlar; Amedi Kalemi, Beylikçi Kalemi,

---

[385] Shaw, 2008, **a.g.k.**, 194-200; Karal, 1994, **a.g.k.**, 68.
[386] Shaw, 2008, **a.g.k.**, 205-218.
[387] Shaw, 2008, **a.g.k.**, 226-230.

Rüus-u Hümayun ve Tahvil Kalemi'dir. Bu dönemde Avrupa'nın tanınması konusu büyük önem taşıdığı için Avrupa'da daimî elçilikler kurulmaya başlanmış, ilk elçilikler Viyana, Berlin, Paris ve Londra'da açılmıştır [388].

5.2.3. II. Mahmut dönemi (1808-1839)

II. Mahmut amcası Selim'in devleti yeniden canlandırmak için yapmak istediği ıslahatları yakından görmüştür. Amcasının ve sadrazamın öldürülmesi, yeniçerilerin başıboş tavırları ve savaşlarda alınan yenilgiler II. Mahmut'un ıslahat yapma fikirlerini desteklemiştir. Osmanlı padişahları arasında en çağdaş ve açık düşünceli olan II. Mahmut, devleti kurtarmak adına bir dizi ıslahatlar yapmıştır[389].

5.2.3.1.Askerî alanda yapılan ıslahatlar

Askerlik alanında yapılan ilk yenilik "Sekban-ı Cedid" adında bir askeri birliğin kurulmasıdır. Sened-i İttifak ile getirilen bu birlik, Avrupa usulü talim yaptığı için yeniçerilerin tepkisini çekmiştir. Bu yeni birlikten hoşlanmayan ocak mensupları, ayaklanarak Sadrazam Bayraktar Paşa'yı öldürmüşler ve Sekban-ı Cedid düzenlemesine son vermişlerdir[390].

28 Mayıs 1826'da çıkarılan Hatt-ı Şerif ile harcamaları hazine tarafından karşılanacak olan yeni bir ordu kurulmuştur[391]. Sultan tepki çekmemek için reform kavramından kaçınmış ve kurulan ordunun eğitimini Müslüman subayların yapacağını belirtmiştir. Yapılanların cihat anlayışının bir getirisi olarak algılanması için ulemadan da onay alınmıştır. Ulemanın fetvalarına rağmen yeniçeriler, kurulan orduyu ve talimleri kâfir işi görerek, talimlerin yapılmasına karşı çıkmışlar ve talim yapılmasını isteyen kişilerin başını talep etmişlerdir[392] .

---

[388] Karal, 1994, **a.g.k**., 72-73: Berkes, 2010, **a.g.k**., 99;Shaw, 2008, **a.g.k**., 230-232.
[389] E. P. Engelhardt (2010). *Türkiye'de çağdaşlaşma hareketleri Tanzimat.* (Çev. Örgen Uğurlu ve Nurer Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi, s.7.
[390] Karal, 1994, **a.g.k**., 146.
[391] Engelhardt, 2010, **a.g.k**. 55-57.
[392] J. V. Hammer (2000). *Büyük Osmanlı Tarihi 9.c*, İstanbul: Sabah Yayınları, s.317-319; Karal, 1994, **a.g.k**., 146-147.

Yeniçeriler 15 Haziran'da kurulan yeni orduyu ve talimleri reddederek kazan kaldırmışlardır. At Meydanı'nda bir araya gelen öfkeli kalabalık, halktan destek görmemiş ve devletin sert müdahalesi ile karşılaşmıştır. 17 Haziran günü yeniçeri ocağının kaldırılması "Vaka-i Hayyriye" olarak duyurulmuştur. Ocağın kaldırılmasının ardından Şeyhülislam ve ulemanın desteğiyle Bektaşilik kanun dışı ilan edilmiş ve Bektaşi tekkesi de dağıtılmıştır[393].

Ocağın kaldırılmasından sonra "Asâkir-i Mansure-i Muhammediye" adında yeni bir ordu kurulmuştur. Bu ordunun kurulmasıyla birlikte günümüzdeki genelkurmay başkanlığına denk gelen "seraskerlik" makamı meydana getirilmiştir. Meratip silsilesi yeniden düzenlenerek seraskerlik makamı, sadrazam ve şeyhülislamlıkla aynı seviyeye getirilmiştir. Başkentte kamu güvenliğinin sağlanması, kolluk hizmetinin yerine getirilmesi ve yangınla mücadele seraskerliğe bağlı görevler olarak sıralanmıştır. Ancak daha sonra kolluk vazifesi için "Zabtiye Müşiriyeti" idaresi kurulmuştur[394].

5.2.3.2.Sosyal alanda yapılan yenilikler

II. Mahmut eğitime büyük önem vermiştir. 1827 yılında ilk kez yurtdışına öğrenci gönderilmiş ve bu öğrencilerden sonraki dönemlerde ülkenin batılılaşması alanında faydalanılmıştır. Ordunun doktor ihtiyacını karşılamak için İstanbul'da tıp okulu açılmıştır. Hazırlık bölümünde laik bir orta öğretim sunulan tıbbiyede eğitim Türkçe ve Fransızca olarak verilmiştir. Yeni orduya bando takımı yetiştirmek için "Muzika-i Hümayun Mektebi" açılmıştır. 1834'te yabancı hocaların Fransızca eğitim verdiği "Mekteb-i Ulum-i Harbiye" Fransa'dan örnek alınarak açılmış askeri bir okuldur. Aynı zamanda sivil toplum içinde ilk ve orta öğretim hizmeti veren "Rüşdiye" okulları tasarlanmıştır[395]. "Mekteb-i Maarif-i Adliye" devlet dairelerine memur yetiştirmek; "Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye" ise memurların kalemdeki pratik bilgilerinin yanında Arapça, Farsça, coğrafya ve matematik ilimlerini de öğrenmeleri için açılmış okullardandır[396].

---

[393] B. Lewis (2008). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (Çev. Boğaç Babür Tuna), Ankara: Arkadaş Yayınevi, s. 110-112.
[394] M. Çadırcı (2007). *Tanzimat sürecinde Türkiye: ülke yönetimi*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 177; Lewis, 2008, **a.g.k.**, 113.
[395] Lewis, 2008, **a.g.k.**, 117-119.
[396] Akyıldız, 2004, **a.g.k.**, 49.

Modern anlamda ilk nüfus sayımı yapılmış, nüfus sayımında Anadolu ve Rumeli'deki erkek nüfus baz alınmıştır. Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir posta teşkilatı kurulmuştur. Gündeme ilişkin olaylardan halkı haberdar etmek için "Takvim-i Vekayî" adında hem Türkçe hem Fransızca yayın yapan gazetenin çıkartılmasına izin verilmiştir. Kılık kıyafetler modern bir tarza bürünmüş, devlet dairelerine padişahın resmi asılmış ve ilk kez bir Osmanlı padişahı gezilere çıkmıştır[397].

5.3.Devlet Yönetimi ve Padişahın Statüsüne İlişkin Değişiklikler

5.3.1. Meclis-i Meşveret

Türk ve İslam devletlerinde önemli bir yere sahip olan meşveret geleneği Osmanlı devletinde dîvân-ı hümâyun vasıtasıyla sağlanmıştır. İdari, şer'i, örfi ve mali işler divanda görüşüldükten sonra padişahın onayına sunulmuştur. Ancak padişahların divan toplantılarına katılmayıp görüşmeleri kafes arkasından dinlemeleri geleneğinin yerleşmesinin ardından vezir-i âzamların konağında toplanan ikindi divanlarının önemi artmıştır. Ancak meşveretlerin toplanması divan toplantılarıyla sınırlı değildir. Meşveret Meclisi'nin düzenli olarak toplandığı bir yer yoktur. Toplantılar tersanede, sarayda, Bâb-ı Âli'de, sadrazam veya şeyhülislam konağında, kaptan paşa divanhanesinde, Ağakapısında veya padişahın huzurunda gerçekleşebilmiştir. Bâb-ı Âli'de yapılan sınırlı sayıda katılımcıyla toplanan meşveretlere genelde sadaret kethüdası, sadrazam, reisülküttap, çavuşbaşı, defterdar ve diğer devlet adamları katılmış, bu tarz toplantılara ulema ve ocak ağaları çağrılmamıştır. Görüşülecek konu geniş bir kitleyi ilgilendirdiği zaman meclis camilerde toplanmıştır. Bu kurum sorumluluğun paylaşılmasını ve toplum içerisinde bir görüş birliğinin yaratılmasını sağlamıştır[398].

Mecliste görüşülen hususların şer'iliği hakkında fetva veren şeyhülislam ve ulema yüksek bir nüfusa sahipti. Şeyhülislam, bazı atama ve azil kararlarının alınmasında sürece dâhil olmuş; meclisin daimî üyesi olduğu ve meclisi kendi konağında topladığı için burada etkin rol oynamıştır. Nitekim aşağıdaki olayda Meşveret meclisinde alınan

[397] Karal, 1994, **a.g.k.**, 155-158.
[398] Akyıldız, 2004, **a.g.k**.,32, 39-40.

savaş kararı için Şeyhülislam'ın da fetva verdiği belirtilmiş, padişah bunun üzerine Nemçe'ye savaş açılması için seraskerine ferman buyurmuştur:

> "…Bundan akdemce Moskovlu üzerine verilen fetvâ-yı şerîfe mûcebince sefer-i hümâyûnum tahakkuk eylediğine binâen iktizâ eden levâzım ve tertîbât tanzîm olunup kâ'ide-i devlet ve îcâb-ı dîrîn-i saltanat-ı seniyye merâsim-i hazm ü ihtiyâta ri'âyete ve Nemçeli'nin Moskovlu'ya olan ittifâk ü ittihâdına nazaran hudûd-ı memâlik-i husrevâneme Nemçeli'nin icrâ-yı sû-i kasde cesâret ve Moskovlu'ya bi'l-vücûh i'ânet edeceği melhûz olunarak ol-bâbda dahi ba'zı ihtiyât levâzımına teşebbüs olunmuş idi. Nemçeli'nin hudûd ve sınırlarına serhadlerden Devlet-i Aliyye'm tarafından ve efrâd-ı askeriyyemden kimesne vaz'-ı kadem tecâvüz etmeyip beyne'd-devleteyn mer'î olan şerâyit-i silem ü safveti ri'âyete i'tinâ olunmak dahi neşr-i ahkâm ile etrâfa tenbîh olunmakta idüğü Nemçe devleti tarafından Devlet-i Aliyye'mde mukîm murahhas ortaelçisi Baron de Herbert Rangel devleti tarafından beyânnâme takdîm ile Moskovlu ile vukû' bulan seferde müştereken ve hissedârım deyu Nemçe İmparatoru izhâr-ı nakz ü udvân ile elçi-i mesfûru vatanı cânibine celb ve külliyen Devlet-i Aliyye'mden kat'-ı alâka ve i'lân-ı nakz-ı ahd ü peymân etmekle taraf-ı şeyhülislâmîden verilen fetvâ-yı şer'iyye-i şerîfe mûcebince Nemçeli üzerine dahi sefer-i hümâyûnumun lüzûmu huzûr-ı meyâmin-mevfûr-ı husrevânemde tertîb olunan meclis-i meşverette ulemâ-yı a'lâm tahkîk ü beyân etmeleriyle cümle ittifâkıyla Nemçeli üzerine sefer vukû'u karâr-dâde olmak hasebiyle iki tarafa dahi külliyetli asâkir ve ordular ve müstakil ve müstebid ser'askerler tertîbi ve Anadolu ve Rumeli câniblerinde olan kâffe-i tavâyif-i askeriyyenin sevk olmaları lâzım geldiğine.."[399]

Klasik dönemde çıkarılan hukuk kuralları şeyhülislamdan fetva alınarak meşrulaştırılmıştır. Yenileşme döneminde ise şeyhülislam bizzat açılan meclislerin içerisinde yer almış ve alınan kararlarda önemli rol oynamıştır. Bu durum aslında alınan kararların anında fetvalaştırılması gibi de algılanabilir. Bu da Osmanlı toplumunun gözünde çıkartılan kararların dini açıdan caiz olduğunun bir göstergesidir. Şeyhülislam her ne kadar meselelerin dini boyutunu incelemek için katılmış olsa da görüşülen her mesele hakkında görüşlerini rahatça bildirmiş, durum bu makamı siyasi alana daha çok dâhil etmiştir. Ancak şeyhülislam, yeni oluşturulan meclislerin (Meclis-i Vükela, Meclis-i Umûmi) yürütme kanadında yer almaya devam ederken; danışma kuruluna kabul edilmemiştir[400].

[399] BOA,1788, 1450/50 nolu Hatt-ı Hûmayûn
[400] Yakut, 2005, **a.g.k.**, 85-86; Akyıldız, 2004, **a.g.k**.,41.

Dîvân-ı hümâyunun güçsüzleşmesiyle birlikte sık toplanan meşveret meclisleri özellikle 18. Yüzyılın ardından önemini arttırmış, padişah danışmak istediği önemli konular için yayınladığı bir hatt-ı hümayunla meclisi toplamıştır[401]. I. Abdülhamit ve III. Selim döneminde nispeten daha düzenli toplantılar gerçekleşmiş, Osmanlı-Rus savaşından sonra siyasi kargaşa ve sıkıntıların sorumluluğunu paylaşmak ve alınan kararları halkın gözünde meşrulaştırmak için çalışılmıştır[402]. Padişah, meclis toplantılarına genellikle katılmış, ancak bazen toplantılar onun yokluğunda da gerçekleştirilebilmiştir. Tahta geçecek kişinin belirlenmesi veya padişaha karşı gelişen bir muhalefet hareketinin sonucu olarak da meşveretlerin toplandığı bilinmektedir. Padişah buyruğu olmadan toplanan bu meclisler genellikle mevcut padişahın tahttan indirilerek yeni birinin tahta geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim I. Ahmet öldüğünde divan salonunda toplanan sadaret kaymakamı, şeyhülislam ve diğer devlet adamları; padişahın oğullarının küçük olmasından dolayı I. Mustafa'nın tahta çıkmasına karar vermişlerdir[403]. Padişahın olmadığı bu tarz toplantılarda alınan kararların yasallığı "ittifak" kavramına dayandırılmış, kararı alanların bir görüş üzerinde birleşmesi onun yasal zeminini oluşturmuştur[404].

Padişahın devlet işlerini danışmak için topladığı meşveret meclislerine ise devlet yönetiminin her kademesinden bilgi ve tecrübe sahibi kişilerle, bilim adamlarının alınmasına özen gösterilmiştir. Nitekim III. Selim'in, tahta çıkışının ardından Revan Köşkü'nde düzenlediği Meclis-i Meşveret'e iki yüzün üzerinde kişi katılmış ve imparatorluğun sorunları ve sorunlara yönelik çözümler için görüş bildirmiştir[405]. III. Selim dönemi meşveret usulünün yeniden önem kazandığı bir dönemdir. Padişah, Meşveret meclisinde herkesin düşüncesini açıkça söyleyebilmesi için hatt-ı hümayunları ile güvence vermiştir. Meşveretin toplanması karar alma işleminin kişisellikten

---

[401] 1810 yılında III. Selim dönemine ait bu Hatt-ı Hûmayûn'da Padişah, para tedariki ile ilgili meşveret yapılması önerisini kabul etmiştir. "Şevketli, kerâmetli, mehâvetli, kudretli velini'metim efendim padişâhım;
Akçe tedârükü geçen gün Defterdar Efendi kullarının takriri bâlâsına sürh tahrîriyle huzûr-ı hümâyûnlarına lede'l-arz ulemâ-i a'lâm ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'leriyle müzâkere olunmak mezmûnunda hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şâhâneleri şeref-rîz-i sudûr buyurulmuş olduğundan bugün sudûr-ı kirâm ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'leriyle Bâb-ı Fetvâ-Penâhî'de akd-i encümen-i meşveret birle müzâkere olunacağı muhât-ı ilm-i âlîleri buyuruldukta emr ü fermân şevketli, kerâmetli, mehâbetli, kudretli velini'metim efendim padişâhım hazretlerinindir.
Kâim-i makâm paşa;
Manzûr ve ma'lûmum olmuştur. Hudâ suhûlet ihsân eyleye, âmin." BOA, 1810, 410/21313 Nolu Hatt-ı Hûmayûn.
[402] Akyıldız, **a.g.k**., 32.
[403] M. İpşirli (2007). *Tarih-i Na'imâ II.*Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 433-434.

[404] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 157-159.
[405] Shaw, 2008, **a.g.k**.,98.

çıkarılması ve danışma usulünün kurumsallaşması aşamasında önemli bir adımdır. Hatta padişah ilk kez kendi iradesiyle mutlak egemenliğini sınırlandırmaya yönelik bir adım atmış, bunun da meşrutiyete giden süreçte önemli rol oynadığı kabul edilmiştir[406].

Meşverete çağırılacak kişilerin adları ve görüşülecek konular önceden padişaha bildirilmiş, padişahın buyruğu üzerine meclis toplanmıştır. Padişahın katılmadığı toplantılar vezir-i âzamın başkanlığında gerçekleşmiştir. Katılacak kişilerin ilmiye, askeriye ve kalemiye temsilcilerinden olmasına özen gösterilmiştir. Toplantıda herkesin söz almasına ve düşüncesini açık bir şekilde ifade etmesine özen gösterilmiştir. Hatta mecliste söyleyemedikleri bazı fikirleri daha sonraki birkaç gün içerisinde Bâb-ı Âli'ye gelip sadaret kethüdasına veya reisülküttaba söyleyebilecekleri hatırlatılmıştır. Katılımcılara mecliste görüşülen hususlar hakkında dışarıya bilgi sızdırmamaları konusunda bazen yeminle, bazen tehditle ve bedduayla uyarılarda bulunulmuştur[407]. Nitekim konuya örnek olması açısından Rusya'ya savaş ilan edilmesi ile ilgili yapılan bir meşverette görüşülen hususların gizli tutulmasına dair bir Hatt-ı Hûmayûn'un içeriği verilmiştir:

> "…Kırım Ser'askeri Hâcı Ali Paşa ve Kapudan Paşa kullarının sûret-i memûriyetleri üzere ibtidâ keferenin eylediği gibi bahâne-i müsâvât ile Kırım'a duhûllerine kefere tarafından mümâna'at ve muhârebeye mübâderet vukû'unda onlar dahi iktizâsına göre mukâbelelerine dikkat eylemek lâzıme-i hâllerinden olup ve el-hâletü-hâzihî müşârun ileyhümânın tahrîrleri üzere Kırım'a varmalarına cânib-i küffârdan mümâna'at olunacağını cezm mertebesinde ifâde ve beyân ile muhârebeye kat'î izin talebinde oldukları ve bu husûs imâmü'l-Müslimîn ve halîfetü'l-muvahhidîn şevketli kerâmetli efendimizin re'y-i âlîlerine mevkûf olduğu ulemâ efendiler taraflarından iş'âr kılındığı ecilden keferenin kasd ü mekri ve bu esnâda vârid olan tahrîrâtları mefhûmları ma'lûm-ı hümâyûnları olmağın mütevekkilen-alellâhi Te'âlâ müşârun ileyhümâ taraflarına matlûbları üzere muhârebeye ruhsat emr-i şerîfi verilmesine re'y-i âlîleri ta'alluk eylediği çâkerlerine lisânen emr ü fermân-ı hümâyûn buyurulduğu Reîs Efendi kulları irsâliyle semâhatli efendi dâ'îlerine ifhâm, onlar dahi filhakîka ba'dezîn iş kendini gösterip ve keferenin nakz-ı ahd ve kasdi bilinmekle tevekkül-i tâm ve ikdâm ü ihtimâm ile işe başlamak lâzım olduğunu ifâde eylemişler, ancak cümle ile meşveret husûsu ba'zı umûr levâzımını mülâhaza ve meclis erbâbına îrâd için bir gün sonraya kalmasında be'is olmayıp ve meşveret erbâbına fîmâba'd muhârebeye azîmet olduğu bildirilmek lâzım

[406] H. N. Kubalı (1960). *Türk esas teşkilat hukuku dersleri*, İstanbul: Tan Matbaası, s. 46'dan aktaran Tanör, 2013, **a.g.k.,** 37.
[407] Akyıldız, 2004, **a.g.k**., 35-38.

ise dahi bu mâddeyi biraz eyyâm cümlesi begâyet sır tutup bir ferde ifşâ etmemeleri tenbîh ü te'kîd olunmak vâcibdir.."[408]

Ancak padişah gerek gördüğünde bazı konuların herkesin önünde konuşulmasını istemeyerek bunun için ayrı bir meşveret de düzenleyebilmiştir. Dolayısıyla padişahın meclis gündemini dilediği gibi belirleme ve düzenleme yetkisinin olduğundan söz edebiliriz. Hatta padişah, meclisin herhangi bir karar almadan dağıldığı durumlarda kararın alınabilmesi için meclise müdahale de edebilmiştir. Toplantılarda herkesin aynı karar üzerinde görüş birliğine varması amaçlanmıştır. Ancak kararların alınış şekli ve oylamanın yapılıp yapılmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Padişahın katılmadığı meclislerde alınan kararlar divân-ı hümâyûnda olduğu gibi arz yoluyla kendisine bildirilmiştir[409].

İlk başlarda gerekli görülen zamanlarda toplanan bu meclis, zamanla düzenli toplantılar haline dönüşmüştür. II. Mahmut döneminde kurulan yeni nezaretler ve Meclis-i Vükelâ ile Meşveret sisteminden Avrupai tarzda modern hükümet yapısına geçiş yapılmıştır. Bu dönemde her ne kadar yeni meclisler kurulmuş olsa da meşveret meclisleri olağanüstü durumlarda sorumluluğu zümrelere yaymak ve paylaşmak için toplanmaya devam etmiştir

Meşveret meclisleri hiçbir zaman divân-ı hümâyûnun sağladığı danışma etkisini yaratamamıştır. Çünkü her ne kadar her iki meclis de danışma kurulu olarak padişahın iradesiyle kurulsa da gerek toplanma usulleri gerek görüşülen konular açısından farklılıklar içermektedir. Divân-ı hümâyûn, düzenli olarak; belli kurallar çerçevesinde toplandığı halde meşveretler ancak önemli sorunlar için toplanabilmiştir. Divân-ı hümâyûn toplantılarına padişah istisnai durumlarda katılırken, meşveret meclisleri genel olarak padişahın önerisi ve başkanlığıyla toplanmıştır. Gerek duyuldukça toplanan bir meclis olması nedeniyle meşveretler kurumsallaşmaktan uzak kalmıştır[410].

[408] BOA, 1777, 1450/6 nolu Hatt-ı Hûmayûn.
[409] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 160-162.
[410] Mumcu, 1976, **a.g.k**., 162.

5.3.2. Sened-i İttifak

Sultan III. Selim'in ıslahatları yeniçerileri, ayanları ve ulemadan bazı devlet adamlarını rahatsız ettiği için ıslahatlara karşı gelen bir muhalif grup oluşmuştur. Islahat karşıtları, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesini bahane ederek Kabakçı Mustafa İsyanı'nı çıkartmışlar, Nizam-ı Cedid'e son vermişler ve III. Selim'i tahttan indirerek yerine IV. Mustafa'yı geçirmişlerdir. Islahat yanlısı Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa durumu haber alınca 16.000 kişilik ordusuyla İstanbul'a gelmiş ve isyanı bastırmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, Sultan Selim'i tekrar tahta geçirmek istemiş ancak o gelene kadar Selim, IV. Mustafa'nın emriyle öldürülmüştür. İsyancılar şehzade Mahmut'u da öldürmek istemişler ama Bayraktar ve beraberindekiler sayesinde şehzade kurtarılmış ve tahta geçirilmiştir. Sultan Mahmut bu olay üzerine Alemdar'ı sadrazam yapmıştır. Mustafa Paşa sadrazamlık görevinin ilk hamlesi olarak; Anadolu ve Rumeli'de bağımsız hareket eden âyanları merkezi otoritenin kontrolü altına almak istemiştir. Âyanlar "Meşveret-i âmme" adı verilen ve devlet adamları ile ulemanın da katıldığı büyük bir meclis çatısı altında İstanbul'da toplanmıştır. Toplantı sonucunda âyanlar ve devlet adamları tarafından imzalanıp Padişah tarafından Hatt-ı Hümâyûn ile onaylanan "Sened-i İttifak" oluşturulmuştur. Sened-i İttifak daha sonra Şeyhülislam tarafından çıkarılan bir fetva ile meşruluk kazanmıştır [411].

Sened-i İttifak âyan ağzından çıkmışçasına kaleme alınmış, yedi şart ve ekten oluşmuştur. Sened-i İttifak'ın ek kısmına, zamanla değişmesini önlemek için bundan sonra gelecek olan her sadrazam ve şeyhülislamın bu belgeyi imzalaması gerektiği şartı konulmuştur. Bu yedi şartı kısaca şöyle ifade edebiliriz[412]:

- Padişahlık makamı devletin temelidir ve güvencemiz altındadır. Bu makama herhangi bir yerden gelecek saldırıları cezalandıracağımızı taahhüt ediyoruz. Saltanatın fesat ve ihanetten uzak tutulması için biz ve bizden sonra gelenler gerekeni yapacaktır.
- Devletin yaşaması bize bağlı olduğu için bizim gönderdiğimiz asker devletin askeridir. Bu duruma karşı gelen ocaklar cezalandırılacaktır.

[411] Karal, 1994, **a.g.k**., 80-90.
[412] Tanör, 2013, **a.g.k**., 44-45.

- Devletin hazinesi için gelirleri toplamaya, padişahın emirlerini yerine getirmeye ve bu emirlere uymayanları cezalandırmaya söz veririz.
- Sadrazam, eskiden olduğu gibi padişahın vekili kabul edilecek ve her türlü emrine uyulacaktır. Ancak sadrazamın kanuna ve yetkilerine aykırı işlemlerine karşı gelinip kendisi cezalandırılacaktır.
- Padişahlık makamına kefil olduğumuz gibi devlet adamlarının da birbirlerine kefil olması gereklidir. Hanedandan haksız yere devlet adamlarına karşı bir saldırı geldiğinde hepimiz bunu önlemeye çalışacağız. Hanedan ve âyanlar karşılıklı olarak birbirlerini koruyacaklardır.
- Başkentteki asker ocaklarında herhangi bir isyan çıkarsa âyanlar bastırmak için yardım edecek ve soruşturma sonucunda ceza verilecektir.
- Reayanın korunması esas amaç olduğu için ağır vergi yükü kaldırılacak ve reayanın can güvenliği sağlanacaktır. Halka zülüm yapanlar devlete bildirilecektir.

Belgedeki şartlara bakıldığında her bir taraf için farklı kazanımlar içerdiği görülmektedir.

> "1. Merkezin Kazanımları.- Padişahın ve devletin otoritesini herkesin kabul et-mesi (şart 1); sadrazama itaat (şart 4); vergi toplanmasına ilişkin emirlere uyma (şart 3); asker ocaklarının Padişaha itaati (şart 1, 2, ve 6); âyanların kendi toprakları dışına müdahale etmemesi (şart 5).
>
> 2. Âyanların Kazanımları.- Sadrazamın keyfi eylemlerinin önlenmesi (şart 4); suçsuz âyanlara haksızlık edilmemesi, hanedan haklarının babadan oğula geçmesinin kabul edilmesi; büyük âyanların idare alanlarının tanınması, büyük âyanların kendilerine bağlı küçük âyanlar üzerindeki egemenliklerinin tanınması (şart 5).
>
> 3. Genel Kazanımlar.- Sened-i İttifakta "fukara ve reaya" ile ilgili şartlar da vardır. Sened "fukara ve reayanın himayet ve siyanetinin esas" aldığını (şart 7) açıkça ilân ediyordu. Sened-i İttifak, "fukara ve reaya"nın korunmasını, "fukara ve reayanın" vergilendirilmesinde ölçülü (hadd-i itidale riayet) davranılmasını (şart 7); ve keza "fukara ve reaya"ya zulüm edilmemesini öngörüyordu (şart 5 ve 7). Sened-i İttifakta genel koruyucu şartlar da vardır. Sadrazamın kanuna aykırı işlere girişmemesi (şart 4); suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi (şart 5) gibi. Özetle, kazanımlar sadece merkez ve âyanları değil, geneli ve kamuyu, kısacası halkı da ilgilendirmektedir."[413]

[413] K. Gözler (2007). *Türk Anayasa hukuku dersleri*. (4.Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi, s. 14.

Padişah, merkezi otoriteyi yeniden kurmak, iç ve dış zayıflamayı durdurmak için memleketin ileri gelenleri ile uzlaşmak istemiştir. Amme hukukumuzda ilk kez idareciler "kamuoyu" nu dikkate almak gereği hissetmişlerdir. Devlet erkânı ile âyanlar arasında imzalanan senet karşılıklı sadakat ve teminata dayanan bir anlaşmadır. Bu anlaşma padişah, ayan ve devlet erkânı için bir takım bağlayıcı koşullar getirmiş ve bu koşulların yaptırımı da Allah ve Peygamber'e verilen sözler ve yeminler ile garanti altına alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında uygulanacak yaptırımların aslında manevi ve ahlaki boyut taşıdığı görülmektedir. Ayrıca padişah tarafından verilen bir yemin söz konusu olmadığı halde sadrazamın ve devlet adamlarının vermiş olduğu yeminler onu da bağlar niteliktedir. İlaveten metnin padişah tarafından onaylanması ve kendisine de bir suretinin verilmesi bu durumu güçlendirmektedir Fakat Sened-i İttifak hem âyanları hem hanedanı müştereken tehdit edecek hukuki prensibe ve padişahı sınırlayacak hukuki güce haiz bir belge niteliğine sahip olamamıştır. Zaten padişah bu belgeyi zaruret altında kabul ettiği için senedi hazırlayanlara ve imzalayanlara kin beslemiş, senedi kaleme alan Beylikçi İzzet Bey'i Üsküdar'da daha sonraki yıllarda idam ettirmiştir [414].

Osmanlı devletinde bozulmaların, kargaşanın ve yolsuzlukların arttığı dönemde böyle bir metnin imzalanmasındaki asıl amaç, âyanların kendilerini padişahın mutlak otoritesine karşı korumak istemeleridir. Nitekim bu belge sayesinde padişahın otoritesine bir takım sınırlamalar getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Sened-i İttifak Türk devlet tarihinde ilk "amme hukuku kaidesi" olarak kabul edilebilir[415].

Berkes'e göre Sened-i İttifak:

> "Geleneksel bir feodal hukuku yazılı hale getirme girişiminden ziyade feodal haklar tanımayan bir gelenekte padişah adına sadrazam, şeyhülislam, yeniçeri ağası ile feodalleşmeye yönelmiş ayânlar arasında bir uzlaşma yaparak bunun koşullarına uymada ve uygulamada karşılıklı yetkiler tanıma girişimidir."[416]

Burada dikkat edilmesi gereken ilk husus, padişahın kul ordusu olarak kabul ettiği yeniçerilerin, onun izni veya isteği olmadan hanedan[417] tarafından serbestçe kaldırılabilecek olmasıdır. Padişah toplantıda yeniçerilerin kaldırılması teklifini kabul etmemiştir. Çünkü hâlihazırda Bayraktar Mustafa Paşa'nın ordusundan başka ordu

---

[414] S. Özçelik (1959). "Sened-i İttifak". *İÜHF Dergisi*, 1-4, s.11-12; Tanör, 2013, **a.g.k.,** 46-48.
[415] H. İnalcık (2012.Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu. (Ed. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu). (2.Baskı), İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 91, 95.
[416] Berkes, 2010, **a.g.**k., 142.
[417] Hanedan kelimesiyle burada aslında ayânlar kastedilmektedir.

mevcut değildir ve eğer ocak kaldırılırsa padişah Paşa'nın ordusunun etkisi altına girecektir. İkinci husus ise hukuk devleti ilkesi gereği halkın güvenliğini sağlamak ve halktan kanun dışı vergi alınmasının önüne geçmek için hanedana denetim yetkisinin verilmesidir. Son olarak bu belge ile hanedana getirilen hakların padişah ve devletçe garanti altına alınması, buna aykırı davranılması halinde hanedan tarafından cezalandırılması hüküm altına alınmıştır [418].

Sened-i İttifak, hukuki olarak tahlil edildiğinde dinsel kaynaklı bir şeriat belgesi ya da örfi hukuktan doğan bir işlem olmadığı görülmektedir. Zira senedin metni hukuk diliyle değil hanedanın diliyle yazılmıştır. Belirli bir sistematik izlenilmeksizin, yasa veya yasa benzeri kurallar koymaya yetkili olmayan bir meclis tarafından oluşturulmuştur. Meşveret-i Amme bir defaya mahsus olmak üzere siyasi krizin çözümü için toplanmış özel bir meclistir. Dolayısıyla Sened-i İttifak gerek içerik olarak gerekse onu yaratan organ olarak bir anayasa metni değil anayasal nitelikteki bir belgedir. Merkez ve taşra arasında imzalanan karşılıklı bir misak veya bir sözleşme olarak kabul edilen senet sayesinde Türk tarihinde ilk kez iktidarın sınırlandırılabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Bu niteliğinden dolayı bazı araştırmacılar, Magna Carta ile benzerlik gösterdiğini savunmuşlardır[419].

5.3.3. Nezaretlerin kurulması

18. Yüzyılın sonlarına kadar sadrazam sarayına "Paşa kapısı", "Bab-ı âsafi", "Paşa sarayı", "Sadr-ı âzam kapısı" ve "Vezir kapısı" denmiş, I. Abdülhamit döneminden itibaren tarihi kayıtlara "Bab-ı Âli" olarak yansımıştır. Sadrazamların özel bir dairesi olmadığı için genellikle saraya yakın yerlerdeki konaklarda Paşa kapısı meydana getirilmiştir. Bab-ı Âli; kethüda, reisülküttab, çavuşbaşılar, bunların kalemleri ve kâtiplerinden oluşmaktadır[420].

Divanın toplanma sıklığı gittikçe azaldığı ve artık sadece askerlerin ulûfesini dağıtmak ve yabancı elçileri kabul etmek amacıyla toplandığı yıllarda devlet işleri sadrazamın ikindi divanlarında ve meşveret meclislerinde görüşülmeye başlanmıştır.

---

[418] Berkes, 2010**, a.g.**k., 143
[419] Tanör, 2013, **a.g.k**.,54-55; Berkes, 2010, **a.g.k**., 138-144; Gözler, 2007, **a.g.k**.,15.
[420] Uzunçarşılı, 1988b, **a.g.k**., 249, 255.

Ancak bu meclisler de belirli kurallar çerçevesinde düzenli olarak toplanmamıştır. II. Mahmut'un saltanatı döneminde ortaya çıkan savaşlar, isyanlar, yapılan antlaşmalar ve gittikçe karmaşıklaşan dış ilişkiler padişahın sorunlar için yeni çözümler üretmesini gerektirmiştir. Bundan dolayı padişah 1836'da yayınladığı bir Hatt-ı Hümâyunla devlet teşkilatında değişikliğe gitmiştir[421].

Dönemin en belirgin özelliği memur zümresine dayanan sivil bürokrasinin oluşmaya başlamasıdır. Ayrıca yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla askeri bürokrasinin etkisi azaltılmıştır. Padişah, Osmanlı hükümetine modern bir şekil vermeye çalışmıştır. Öncelikle sadaret makamı yerine "başvekâlet" makamı getirilmiş, şeyhülislam ve sadrazamın yetkileri nazırlar arasında dağıtılmıştır. Nezaretler arasında uyum ve iş birliğini sağlayan "başvekâlet" makamı sabit olmaktan çıkarılmış ve bu görev en uygun nezarete verilerek, mühür kendisine teslim edilmiştir. Başvekalet makamına ilk kez Sadrazam Mehmet Rauf Paşa atanmıştır[422].

Sadaret kethüdalığı, Umur-u Hariciye Nezareti'ne, reisülküttaplık da Umur-u Dahiliye Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Her iki nezaretin de kendine ait alt bürokratik örgütleri oluşturulmuştur. Dahiliye Nazırı Akif Paşa hastalığı nedeniyle işleri yürütemeyince Dahiliye Nezareti başvekalet makamına eklenmiş ve Mehmet Rauf Paşa yetkilendirilmiştir. Bu iki kurumun birleşmesi işlerin yoğunluğunu arttırdığı için arza çıkmak görevi şeyhülislama verilmiştir. Padişah, değişiklikler ile mutlak hâkimiyetini güçlendirmek adına ikinci adam olan sadrazamı vekiller heyetinin başına geçirerek yıllardır sahip olduğu yetkileri elinden almıştır[423].

Vakıfların denetimini yapmak için Evkaf-ı Hümâyun Nezareti kurulmuştur. Evkaf Nezaretinin kurulması ile birlikte padişah ulemanın merkeze bağlı olmasını ve devlet üzerindeki etkisini kırmayı hedeflemiştir. Çünkü vakıflar, ulemanın en önemli gelir kaynaklarıdır ve vakıflar aracılığıyla yaptıkları tasarruflar sayesinde ekonomik bağımsızlığa sahip olmuşlardır[424].

Devletin hazinesi ile darphanenin gelirleri birleştirilmiş, yalnızca padişahın özel hazinesi olan ceb-i hümâyun kapsam dışı bırakılarak Maliye Nezareti kurulmuştur. Mali alandaki en önemli yeniliklerden bir tanesi memurların rüşvet almasını önlemek ve

---

[421] Akyıldız, 2004, **a.g.k**., 52-53.
[422] İ. Ortaylı (2008*). Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. (3. Baskı), Ankara: Cedit Neşriyat, s. 408; Akyıldız, 2004, **a.g.k**., 46; Karal, 1995, **a.g.k**., 152.
[423] A. Akyıldız (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform*, İstanbul: Eren Yayıncılık, s.26-27.
[424] Akyıldız, 2004, **a.g.k**., 54.

merkeziyetçiliği arttırmak için maaş sistemine geçilmesidir. Diğer bir yenilik ise müsadere usulünün kaldırılmasıdır. Bu yenilikler devlet hizmetinde bulunan kişilerin miras ve mülkiyet haklarına bir güvence getirmiştir[425].

İstanbul halkı için gereken zahireyi tedarik etmek için Ticaret Nezareti oluşturulmuş; devlet, zahire üzerindeki tekelini kaldırmıştır. Ayrıca bu nezarete bağlı olarak yerli ve yabancı tüccarların davalarına bakması için "Mahkeme-i Ticaret" birimi kurulmuş, ticaret nâzırının başkanlığında ve tüccar temsilcilerinin katılımıyla toplanmıştır. Kararlar oy çokluğu ile verilmiş ve temyize kapalı tutulmuştur. Ziraat işleri için özel bir Ziraat Nezareti ve imar işleri için de Nâfia Nezareti kurulmuş ancak bu kurumlar özenilmeden ve araştırılmadan oluşturulduğu için uzun soluklu olamamış ve sonrasında Ticaret Nezareti'ne bağlanmışlardır. Çavuşbaşılık[426] kurumu yerine Deavî Nezareti kurulmuş ve Deavî Nazırına bu mahkemenin yetkisine giren konuları mahkemeye havale etme, alınan kararları uygulama ve masrafları tahsil etme görevi verilmiştir [427].

5.3.4. Meclis-i Hass-ı Vükelâ'nın kurulması

II. Mahmut döneminde idari alanda yapılan önemli reformlardan bir tanesi de daimî meclislerin kurulmasıdır. Artık meşveret meclislerinin yerini sadrazamın başkanlığında nazırlar ve diğer devlet adamları ile toplanan "Meclis-i Vükelâ" almıştır[428].

Meclis-i Vükelâ'nın kurulması merkezi devlet organları arasında fonksiyon ayrılığının ve kabine usulünün oluşmaya başladığının göstergesidir. Bütün egemenlik hakları yine padişahın kendisinde bırakılmış, öncesinde padişahın mutlak vekili olan sadrazam ise yetkilerini paylaştığı nazırlar arasında düzenleyici bir makam halini almıştır[429].

---

[425] Ortaylı, 2010, **a.g.k**., 477-481; Akyıldız, 1993, **a.g.k**., 92-109.
[426] Çavuşbaşılık: Osmanlıda divan günlerinde mübaşirlik yapan kişidir. Elinde gümüş bir değnekle görülen davalarda icra memurluğu yapmış ve divanın intizamını sağlamıştır. 18. Yüzyıldan itibaren makamın önemi artmıştır. Makam Deavî Nezareti'ne bağlanınca daha çok yabancı elçilerin Paşakapısı'nda karşılanması görevini yerine getirmiştir. Ayrıca şeyhülislam atamaları ve azilleri Çavuşbaşılar vasıtasıyla bildirilmiştir. Bunun dışında İstanbul'a gelen kişilerin kimlik kontrollerinin yapılması ve malikânelerin teftişi de ona aittir. Pakalın, 1993, **a.g.k**., 336-338.
[427] Akyıldız, 2004, **a.g.k**., 59-60.
[428] Yakut, 2005, **a.g.k**., 86; Lewis, 2008, **a.g.k**., 138.
[429] Tanör, 2013, **a.g.k**., 67-68.

Bakanlar kurulu işlevi gören "Meclis-i hâss-ı vükelâ", padişah tarafından seçilen nazırlar ve yüksek rütbeli devlet memurlarından oluşmuştur. Nazırlar yalnızca kendi görev alanına giren konulardan dolayı padişaha karşı sorumludur. Bu meclis, hükümeti temsil ederek yasama, yürütme ve yargı organı görevini yerine getirmiştir. Sadrazamın başkanlığında toplanan meclisin ilk dönemlerde çalışma düzenini, görev ve yetkilerini belirleyen bir nizamnamesi yoktur. Meclis haftada iki gün düzenli olarak toplanmış fakat bu periyot şartlara göre değişiklik göstermiştir. Gerektiğinde bazen birkaç gün üst üste toplanmış ya da padişah, olağan üstü durumlarda meclisi toplantıya çağırmıştır. Meclisin toplanması için belirli bir yeri olmadığından genellikle vükelâdan birinin konağında toplanılmış ve üyelere toplantının yeri ve zamanı teşrifat kaleminden yazılan pusulalar ile bildirilmiştir[430].

Meclise katılan üyeler, bürokratik yapıya ve zamana göre değişiklik göstermiştir. Ancak genel olarak katılan üyeler şöyledir: Sadrazam, şeyhülislam, serasker, meclis-i vâlâ reisi, maliye, ticaret, hariciye, evkaf nazırları, sadaret müsteşarı, darphane-i âmire nazırı, zaptiye müşiri, tophane müşiri, kaptan-ı derya, divân-ı dêâvî nazırı, hazine-i hassa nazırı, Meclis-i Tanzimat başkanı ve valide kethüdası. Üyelerden birisi olmadığı zaman yerine vekâleten birini göndermiş ve görüşülen meseleler hakkında bilgi edinmiştir. Toplantıda görüşülecek olan hususa göre kişiler davet edilmiş; çok önemli konularda üst düzey yöneticiler, olağan bir gündemde uygun görülen kişiler, uzmanlık gerektiren bir konu görüşüldüğünde ise meclis üyeleri içinden o konu hakkında bilgi sahibi olanlar çağrılmışlardır[431].

Şeyhülislam, meclisin daimî üyesi olarak bütün toplantılara katılmış ve görüşülen konunun dini boyutu hakkında kendisinden fetva alınmıştır. Ancak kararlar oy çokluğuyla alındığı için kendisi olumsuz oy verse bile diğer üyelerin oylarıyla karar alınmıştır. Bununla birlikte alınan kararlardan dinle ilgisi olanlar ancak padişahın hattı ve şeyhülislamın olumlu fetvası ile kanunlaşabilmiştir. II. Mahmut reform sürecinde ulemanın desteğini alabilmek için onlara temsil yetkileri vermiş ve böylece ulema üzerinde daha aktif bir kontrol sağlamıştır[432].

---

[430] Akyıldız, 1993, **a.g.k**., 181-182.
[431] Akyıldız, 2004, **a.g.k**., 63-64.
[432] D. Kushner (1987). The place of the Ulema in the Ottoman Empire during the age of reform(1839-1876). *Turcica, XIX,* s. 55'den aktaran Yakut, 2005, **a.g.k.,** 86-87.

1839'da yapılan bir değişiklikle, göreve yeni başlayacak memurlara yemin etme zorunluluğu getirilmiştir. Böylece vükelâ üyeleri padişahın huzurunda yemin ederek görevlerine başlamışlardır. 11 Aralık 1849' da ise mülkiye, askeriye ve ilmiye memurlarının yemin şekillerine dair bir nizamname hazırlanmıştır. Padişahın yeminin ardından üyeler "padişaha ve devlete sadık kalacaklarına, rüşvet almayacaklarına, devlet malını telef etmeyeceklerine ve kimseye ettirmeyeceklerine, gerekmedikçe hazineye masraf çıkarmayacaklarına ve gerçekten ihtiyaç olmadıkça memur istihdamına göz yummayacaklarına" dair Kur'an üzerine yemin etmişlerdir[433].

Meclis-i Vükelâ alt kademelerdeki diğer meclislerin hazırladığı yasa tasarılarını veya doğrudan kendisinin hazırladığı yasa tasarılarını incelemiş, konuyu sadrazamın tezkiresiyle padişahın onayına sunmuştur. İlk yıllardaki bu haliyle daha çok danışma organı niteliği taşımıştır[434].

Bu meclis aslında Avrupa'daki sistem örnek alınarak oluşturulmuş ancak Osmanlıdaki uygulaması farklı olmuştur. Zira bu haliyle ne divân-ı hümâyûna ne de Avrupa'daki kabine sistemine benzemiştir. Çünkü divân-ı hümâyûna ait adalet dağıtmak ve atamaları yapmak görevi yoktur. Üyeleri padişah tarafından atandığı ve yalnızca padişaha karşı sorumlu kılındığı, meclisin bağımsız bir varlığı olmadığı ve kolektif sorumluluk ilkesi bulunmadığı için de Avrupa'daki kabine sisteminden uzak kalmıştır. Böyle bir sistem mutlak monarşinin olduğu ve hükümet üyelerinin kral tarafından atandığı sisteme benzetilebilir[435].

---

[433] A. Akyıldız (2003). *Meclis-i Vükelâ. TDV İslam Ansiklopedisi C: 28*, İstanbul: TDV Yayınları, s. 252.
[434] Akyıldız, 2003, **a.g.k**., 252.
[435] Akyıldız, 2004, **a.g.k.,** 47; Akyıldız, 1993, **a.g.k.**, 181.

ALTINCI BÖLÜM

6. TANZİMAT DÖNEMİNDE PADİŞAHLIK MAKAMI

Sultan Abdülmecit, babası II. Mahmut'un ölümü üzerine tahta geçtiğinde devlet gündeminde iki önemli konu mevcuttu: Mısır'da Mehmet Ali Paşa ile yapılan savaş ve ilan edilmesi düşünülen Tanzimat Fermanı. Bu dönemde Hariciye Nazırlığı görevi yapan Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı devletinde bozulan düzenin bu ferman ile yeniden tesis edileceğine inanmıştır[436]. Bu sebeple 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan ve II. Mahmut döneminde yapılan yeniliklerin devamı olarak kabul edilen sürece "Tanzimat Dönemi" denmiştir. Tanzimat dönemi; hukuk, askerlik, vergi gibi alanlarda yeniliklerin yapıldığı ve 1839 ile 1876 yılları arasında geçen bir dönemdir. Abdülmecit, kafes sistemiyle yetişmeyen bir şehzade olduğu için dünyadaki gelişmeleri takip etme fırsatı bulmuştur. Geleneklerden ziyade devrin dinamiklerine göre yetişmiş olsa da hilafet ve saltanat konusunda kendinden önceki padişahlarla aynı görüşleri paylaştığı için yaptığı yenilikleri halkına bağışladığı bir lütuf olarak görmüştür[437].

6.1. Tanzimat Fermanı'nın Okunması (Gülhâne Hatt-ı Hümâyûnu)

II. Mahmut padişahlığı döneminde din ve mezhep ayrılığının kaldırılmasına ilişkin Hatt-ı Hümayunlar çıkartmıştır[438]. Yaptığı yeniliklerin çoğu devletin içte ve dışta bulunduğu kötü durumdan kurtulmasına ve halkın taleplerine yönelik olmuştur. Yenilikler, Gayrimüslim halkı kullanan Batılı devletlerin ıslahat taleplerine cevap vermek ve dağılma tehlikesini ortadan kaldırmak adına yapılmıştır. Dolayısıyla halk tabanından gelen baskılar sonucu ortaya çıkmıştır[439].

Sultan II. Mahmut döneminde büyükelçilik ve hâriciye vekilliği görevi yapan Mustafa

---

[436] Karal, 1994, **a.g.k**., 169-170.
[437] Çadırcı, 2007, **a.g.k**., 174-175.
[438] Karal, 1995, **a.g.k**., 152.
[439] E. Z. Karal (1962). *Osmanlı Tarihi C:8.* Ankara: TTTK Yayınları, s. 204-205.

Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı'nın ilanında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde devam eden Mısır Sorunu Avrupa devletleriyle; özellikle İngiltere ile kurulan ilişkiler de reform programının oluşmasına katkı sağlamıştır. Mısır sorunundan kurtulmak amacıyla İngiliz dostluğunu ve yardımını çare olarak gören Reşit Paşa, İngilizler ve Osmanlılar arasında ticari bir antlaşma imzalanmıştır. Diğer Batılı devletlerle de benzer antlaşmalar yapılmış ve Batılı devletler Hristiyan azınlığın haklarının koruma altına alınmasını istemişlerdir. Hristiyan azınlık kullanılarak devletin iç işlerine müdahale etmek amaçlanmıştır[440].

Padişah öldükten sonra yerine geçen Abdülmecit babasından miras kalan "Tanzimat Fermanı" nı uygulamaya koymak için harekete geçmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla ferman, 3 Kasım 1839'da Gülhane'de, padişahın, yabancı elçilerin ve halkın huzurunda; fermanı yazan Reşit Paşa tarafından okunmuştur[441].

Ferman padişahın ağzından çıkmış gibi kaleme alınmış ve aşağıdaki buyrukları içermiştir[442]:

- Osmanlı devleti şeriata bağlı kalarak güçlü bir ömür sürmüştür. Ancak son 150 yıldır şeriat esaslarından uzaklaşılmış ve çöküş başlamıştır. Devletin kötü gidişatı, gerekli tedbirler alındığı takdirde düzeltilebilir. Bunun için Allah ve Peygamber'in yardımına sığınarak yeni birtakım kanunların yapılmasını uygun bulduk.
- Devletin ve memleketin idaresi için yapılacak olan yeni kanunlarda aşağıdaki ilkeler esas alınacaktır:
    i. Can ve mal güvenliği
    ii. Irz ve namus güvenliği
    iii. Vergilerin toplanmasının yeniden düzenlenmesi
    iv. Askerliğin düzenlenmesi
- Devlet bu ilkelere dayalı yeni kanunlar yapmadığı sürece eski gücüne ulaşamayacaktır. Bundan sonra suçlular hakkında herkesin huzurunda şer'i kanunlara göre yargılama yapılıp, hüküm verilmedikçe gizli ya da açık idam cezasına hükmedilemeyecektir. Herkes serbestçe malını ve mülkünü tasarruf

---

[440] R. Kaynar (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: TTK Yayınları, s.167-171; Tanör, 2013, **a.g.k.**, 78-81.
[441] Y. Abadan (2012). *Tanzimat Fermanı'nın tahlili*: Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu. (Ed. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu), İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, s.66; Karal, 1995, **a.g.k.**, 169-170.
[442] İnalcık, 2012, **a.g.k.**, 99-102; Kaynar, 1985, **a.g.k.**, 176-180; Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2007, **a.g.k.**, 330-331.

edebilecektir. Suçlu bulunan kişilerin malları müsadere edilerek mirasçıların hakları ihlal edilmeyecektir.

- Tebaamızdan olan Müslüman ve Gayrimüslimler, bu belgedeki haklardan eşit bir şekilde faydalanacaktır. Herkesin eşit şekilde faydalanması tarafımızca teminat altına alınmıştır.
- Meclis-i Vâlâ üyeleri çoğaltılacak, devlet ileri gelenleri ile vükela bu mecliste toplandığı zaman herkes özgürce fikrini beyan edebilecektir.
- Devleti kalkındırmak için yapılan kanunlar şeriata uygun olduğundan kimse bunlara aykırı hareket edemeyecektir. Ulema ve vüzera bu belgeye bağlı kalacağına Tanrı adına yemin edecektir. Yapılan kanunlara uymayan veya uygulamayan devlet adamları, özel bir ceza kanunnamesi ile cezalandırılacaklardır.
- Açıklanan hususlar devlet sistemine yeni bir düzen getireceği için bu irademiz tüm halka duyurulacaktır. Osmanlıdaki diğer devlet temsilciliklerine resmen bildirilecektir.

Tanzimat Fermanında padişah, devletin yeni kanunlara göre düzenleneceği ve bu kanunların da şeriata uygun olacağını bildirmiştir. Temel üç hakkın dokunulmazlığını sağlamaya yönelik yapılacak düzenlemelerin, din farkı gözetilmeksizin herkese eşit şekilde uygulanacağı ve padişahın kendisinin de bunlarla bağlı kalacağı fermanda padişah tarafından yeminle garanti altına alınmıştır. Tanzimat Fermanı'nda "kanunsuz suç ve ceza olmaz" , "hukukun üstünlüğü "gibi ilkelerle müsadere yasağı, iltizamın kaldırılması, temel haklar, tebaanın eşitliği ve yeni bir idari düzenin getirilmesi vurgulanmıştır[443].

Padişah, bu belge ile İslam devletinin menfaati için yeni düzenlemeler yapılmasına karar vermiştir. Padişahın yapmış olduğu bu eylem, örfi hukuk yaratmak için başvurduğu yeni bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Gelenekçi devlet anlayışına göre devlet otoritesini kendinde toplayan padişah, fermanda şeriata bağlılık vurgusu yapmıştır. Halifelik sıfatı gereği ve ulemanın tavrını gözetmek adına bu yolu seçmiştir[444].

---

[443] Berkes, 2010, **a.g.k**., 214; Ortaylı, 2010, **a.g.k**.,405-407.
[444] İnalcık, 2012, **a.g.k.,** 104-106.

Hukuki olarak incelendiğinde tek yanlı bir ferman olan bu belge ile Osmanlı tarihinde ilk kez padişah kendi iradesiyle yetkilerini sınırlandırmıştır. Karal'a göre ferman, bir nevi anayasa niteliği taşımaktadır. Karşıt görüşlere göre ise ferman anayasanın biçimsel özelliklerini ve özünü taşımadığı için anayasal nitelikteki bir berattır[445].

6.2. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Kırım Harbi'nin son yıllarında hazırlanarak Paris Antlaşması'ndan önce, 28 Şubat 1856'da Bâb-ı Ali'de bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunarak ilân edilmiştir. Kırım Harbi'nde İngiltere, Fransa ve Avusturya Osmanlı'yı Rusya karşısında desteklediği için Osmanlı'nın Avrupa Devletleri ailesine katılmasının şartı olarak birtakım koşullar öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla Islahat Fermanı, yabancıların hazırladığı ve devletin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programıdır[446].

Ferman, Batılı devletlerin Osmanlı devleti üzerindeki baskısını kırmak amacıyla Paris Kongresi'nin toplandığı zamanlarda ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı ile getirilen yeniliklerin genişletilerek Zımmîlere[447] tanınan hakların ve eşitliğin teyidi niteliğini taşımaktadır. Fermanın içindeki hususlar ise şu şekildedir [448].

- Tanzimat Fermanı'ndaki ilkelerin herkese din farkı gözetilmeksizin eşit bir şekilde uygulanacağı,
- Zımmîlere önceden beri tanınan hakların aynen korunacağı,
- Patrikhanelerdeki Zımmî meclislerin halkın ihtiyaçlarını devlete bildirmesi gerektiği,

---

[445] E.Z. Karal (2012). *Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batı'nın etkisi*. Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu. (Ed. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 129; Tanör, 2013, **a.g.k.**, 92; Abadan, 2012, **a.g.k.**, 67-70.

[446] Karal, 1995, **a.g.k.**, 248-250.

[447] Sözlükte "bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid" anlamlarındaki zimmet kökünden gelen zimmî "İslam topraklarında kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi" demektir. Gayrimüslim tebaa ile yapılan zimmet antlaşması karşılığında onların yurt içinde ve dışında can, mal ve din hürriyetleri devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Zimmet akdi Osmanlı devletinde İslam hukukuna uygun şekilde yapılmıştır. Bu antlaşmanın karşılığında ise Zımmîler devlete cizye vergisini ödemişlerdir. Zımmîlerin ödediği cizye fetva ve kanunnameler ile belirlenmiştir. Tanzimat dönemi ile birlikte Zımmîlerden cizye yerine bedel-i askerî isimli verginin alınması kararlaştırılmıştır. Islahat Fermanı'ndan sonra ise eşit vergilendirilme esası benimsenmiştir. M. Fayda ve M. Kenanoğlu (2013). *Zımmî İslam Ansiklopedisi C:44*. İstanbul: TDV Yayınları, s. 428-440.

[448] Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2007, **a.g.k.**, 334-335.

- Patrik seçimleri için bir takım ilkelerin uygulanacağı,
- Zımmî din görevlilerin halktan para toplamasına son verilerek, kendisine maaş bağlanılması,
- Zımmîlerin kendi işleri için bir kurul oluşturması,
- Zımmîlerin başvurularının hükümetçe çabuk değerlendirilmesi,
- Dini işlerinde bağımsızlık,
- Zımmîlerin devlet hizmetlerine ve askeri veya sivil okullara kabul edilmesi,
- Eşit şekilde vergilendirilmeleri,
- Ticaret ve ceza davalarında taraflardan birinin Zımmî veya yabancı olması halinde yargılamayı karma mahkemelerin açık bir şekilde yapacağı, bazı hukuki konularda ise kendi patrikhanelerine başvurabilecekleri konularında hükümler düzenlenmiştir.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu ferman ile Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında tam bir eşitliğin sağlanması hedeflenmiştir. Hukuki açıdan değerlendirildiğinde bu da bir misak değil, "ferman"dır. Ancak fermanın olumlu ve olumsuz yönleri de mevcuttur. Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı olması bakımından önemli katkılar sağlasa da Gayrimüslimlere tanınan yargılama hakkı bakımından hukuk birliğini sarsıcı nitelikte maddeler taşımıştır[449].

6.3.Tanzimat Döneminde Açılan Meclisler

6.3.1. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte meclis asıl gücüne ve amacına ulaşmıştır. Ayıca Dâr-ı Şûrâ lağvedilerek meclisle birleştirilmiş ve bazı üyeleri meclise alınmıştır Fermanda belirtilen ifadeler doğrultusunda padişah getirilen yenilikleri ve yeniliklere uygun kanunlar yapma görevini meclise vermiştir[450].

---

[449] Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2007, **a.g.k**., 335; Gözler, 2007, **a.g.k**., 18; Tanör, 2013, **a.g.k**., 95-97; U. Gülsoy (1999). Islahat Fermanı. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 19*. İstanbul: TDV Yayınları, s. 185-190.
[450]Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 41;

6.3.1.1.*Meclisin yapısı ve işleyişi*

Tanzimat Fermanı'nın ardından Meclis-i Vâlâ'nın yapısını ve işleyişini düzenleyen iki adet nizamname yapılmıştır. Buna göre başkan olarak görev yapan "Meclis-i Vâlâ Reisi" vezirlik ve müşirlik[451] rütbesinde bulunan kişiler arasından sadrazam ve hükümetçe seçilmiştir. Aynı zamanda hükümet üyesi de olduğu için meclis ile hükümet arasındaki koordinasyonu sağlamıştır. Hükümet de başkan vasıtasıyla meclisi denetim altında tutmuştur. Böylece yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkileri düzenlemek meclis başkanının görevi olmuştur. Başkanın meclis üzerindeki yetki ve otoritesi tam olmasına rağmen meclise ilişkin yaptığı işlemler sadaret ve padişahın onayına bağlıdır. Dolayısıyla üyelerin azli, terfii ve atanması padişahın arzına sunulmuştur. Buna ilaveten üyelerin toplantılara düzenli olarak katılması, mecliste düzenin sağlanması, toplantılara başkanlık edilmesi, meclis hakkında rapor kaleme alınması ve "Meclis-i Maarif-i Umûmî" ye nezaret edilmesi başkanın görevleri arasında yer almıştır[452].

Meclis üyeleri seçilirken; Tanzimatçı, okumuş, bilgili, tecrübeli ve yenilikçi olmalarına özen gösterilmiştir. Üye seçimi iki kanal aracılığıyla gerçekleşmiştir. Birinci usul başkanın uygun gördüğü kişilerin sadrazamın görüşüne sunulduktan sonra Meclis-i Umûmî'de oy çokluğuyla seçilmeleridir. Diğer yöntem ise meclis başkanının, üyelik için uygun gördüğü kişiyi sadrazamın da olumlu görüşü alındıktan sonra padişahın onayına sunmasıdır. Başlangıçta altı kişiden oluşan meclis nizamnamelerle birlikte on bire çıkartılmış ancak siyasi çıkarlar yüzünden hiçbir zaman bu sayıya sadık kalınmamıştır. Üyelerin bir yıllığına seçilmesi kural olarak kabul edilmesine rağmen üyeliğin sona ermesi emeklilik veya azille gerçekleşmiştir. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'ndan sonra eşitlik ilkesi gereği Gayrimüslimlerin temsilcileri de meclise üye olarak girmişlerdir[453].

---

[451] Müşir: Tanzimat'tan sonra askerlik alanında ihdas edilen ve vezirle aynı konumda bulunan en yüksek askeri rütbedir. Asıl vazifesi ordu kumandanlığı olan müşir, valiliklerde veya nazırlıklarda görev yapmıştır. Ancak sadrazamlığa da yükselebilmişlerdir. Pakalın, 1993, **a.g.k**., 636.
[452] Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 77-80.
[453] Kaynar, 1985, **a.g.k**, 199-205; Akyıldız, 1993, **a.g.k.**, 210-211; Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**.,80-83.

Üyeler, Meclis-i Umûmî'nin de birer üyesi oldukları için katıldıkları toplantılarda devlet işleriyle ilgili danışmanlık görevini yerine getirmişlerdir. Her üye uzmanlık alanıyla ilgili mecliste görüş bildirmiş ve nizamnamelerin hazırlanmasında komisyonda görev almıştır. Meclis üyeleri aynı zamanda Tanzimat'ın taşrada uygulanması için teftiş görevini de üstlenmişlerdir. Mecliste alınan kararların ve incelenen tasarıların şer'iliği hakkında görüş bildirmesi için "Meclis-i Vâlâ Müftüsü" makamı oluşturulmuştur. Müftü de diğer üyelerle aynı statüye sahipti. Temyiz mahkemesi olarak da görev yapan meclis, şer'i mahkemelerden gelen davaların incelenmesinde de üstlendiği görevler mevcuttu[454].

Meclis toplantıları önceleri Topkapı Sarayı'nda sonradan ise Bâb-ı Âli'deki binasında yapılmıştır. Padişahın toplantıları izleyebilmesi için ayrı bir bölüm hazırlanmıştır. Toplantının gündemi önceden üyelere bildirilmiş, mecliste söz almak isteyen üyeler toplantı esnasında sıraya kaydolmuşlar ve herkes sırayla fikrini beyan etmiştir. Üyelerin toplantı esnasındaki sözlerinden ve düşüncelerinden hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağı ilkesi getirilmiştir. Bu ilke Osmanlı devletinde ilk kez demokratik düşünce ve ifade özgürlüğüne yönelik bir adım olmuştur. Çünkü böyle bir uygulama ne divanda ne de meşveret meclisinde söz konusu değildir. Toplantılarda kararlar oy çokluğuyla, oyların eşit olduğu durumlarda ise padişahın oyuyla alınmıştır. Mecliste görüşülen hususlar hakkında üyelerin ve diğer çalışanların dışarda konuşması yasaktır. Burada görüşülen her husus Meclis-i Umûmî'de tekrardan ele alınmıştır[455].

1861 yılında yapılan değişikliğin ardından Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vâlâ'ya dâhil edilmiş ve meclis üç daireye ayrılmıştır. Dairelerin bir tanesi mülki işler, bir tanesi kanun ve nizamnameler diğeri de yargı işleri ile görevlendirilmiştir. Meclis bu şekliyle 1868 yılına kadar çalışmıştır. Yapılan diğer değişiklikler ise kararların üçte iki oy çokluğuyla alınması, oyların eşit olduğu durumlarda başkanın oyunun iki oy olarak kabul edilmesi ve meclise önemli gördüğü konularda ise gizli oylama hakkının tanınmasıdır[456].

---

[454] E. B. Ekinci (2004). *Osmanlı mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, s. 145-146; Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 81-86.
[455] Akyıldız, 1993, **a.g.k**., 198-200; Ekinci, 2004, **a.g.k**.147¸Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 98-10.
[456] Çadırcı, 2007, **a.g.k**., 186; Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 102.

6.3.1.2.*Yetkileri*

II. Mahmut döneminden itibaren divân-ı hümâyûnun yeri Meclis-i Vâlâ ile doldurulmak istenmiştir. 19. Yüzyılda yapılan değişiklikler sonucunda yasama ve yargı yetkisi padişah adına Meclis-i Vâlâ, yürütme yetkisi ise Bâb-ı Âli tarafından kullanılmıştır. Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi yavaş yavaş yer edinmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanıyla birlikte padişah hukuki anlamda egemenliği elinde bulunduran tek güç olma niteliğini sürdürmüş fakat Meclis-i Vâlâ ve hükümetçe alınan kararları onaylayan bir üst makam haline gelmiştir. Basit ve önemsiz konular hakkında Meclis-i Umûmî ve padişahın onayı olmadan karar alınabilmesi için 1842 yılında değişiklik yapılmak istenmiştir. Ancak Sultan Abdülmecid bu fikri reddederek her türlü konu hakkında kendi görüşünün alınmasını istemiştir [457].

Abdülmecit meclisin çalışmalarına ilgi duyduğu ve destek verdiği için her çalışma yılı başında meclise gelerek önceki yılın değerlendirmesini yapmış ve yeni dönemin hedeflerini ortaya koymuştur. Meclis üyeleri de padişaha cevap olarak teşekkür mazbatası sunmuşlardır. Parlamenter sistemlerde görülen bu usul meclisi danışma meclisi olmaktan öteye götürememiştir[458].

6.3.1.2.1. *Yasama yetkisi*

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren şeriat alanı dışındaki kanunlar divân-ı hümâyûnda hazırlanmıştır. Meclis-i Vâlâ'nın kurulmasının ardından yasama yetkisini padişah adına meclis kullanmıştır. Yasama görevini hükümdar, Bâb-ı Âli, Meclis-i Umûmî ve Meclis-i Vâlâ birlikte yürütmüşlerdir. Meclis-i Vâlâ, Tanzimat Fermanı'nda kendisine "kavânîn-i mukteziyye" yapılması görev ve yetkisi verilmesinden sonra bu yetkiyi kullanmaya başlamıştır. Özellikle ferman ile getirilen prensiplerin uygulanmasına yönelik kanunların yapılması için faaliyet göstermiştir. Yasama meclisi olarak görevini Meclis-i Tanzimat ile birlikte yürütmüştür. Ancak 1854-1861 yılları arasında yasama görevi Meclis-i Tanzimat'ta yoğunlaşmıştır. Bu yetki padişah adına kullanılmış ve

[457] Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**.,113.
[458] Çadırcı, 2007, **a.g.k**., 186; Akyıldız, 1993, **a.g.k**., 207.

padişahın iradesiyle sınırlandırılmıştır. Ayrıca Meclis-i Vâlâ'nın görüştüğü hususlar Meclis-i Umûmî tarafından yeniden ele alınmıştır[459].

6.3.1.2.2. *Yürütme yetkisi*

Devletin iç politikalarının belirlenmesinde, reformların uygulanmasında, padişaha ve hükümete danışmanlık gerçekleştirilmesinde, merkez ve taşra yönetim örgütü içindeki görevlilerin özlük haklarına ilişkin işlemlerin yapılmasında Meclis-i Vâlâ yetkilidir. Ayrıca bir denetim merci olan meclis, Anadolu ve Rumeli'ye reformların denetimi için müfettişler göndermiştir. Denetimin sonucuna göre suçlu bulunan kişilerin yargılanması ve görevden alınması da söz konusu olmuştur. İdari denetimin yanı sıra mali denetim de yapan meclis, vergilerin belirlenmesinde, bütçe olgusunun oluşmaya başlamasından sonra bütçenin hazırlanmasında ve denetlenmesinde söz sahibi olmuştur. Meclisin denetim yetkisi sayesinde padişahın yetkileri hukuken değil ancak fiilen sınırlandırılmıştır[460].

Her yıl Mart ayında hazırlanan bütçe taslağı önce Bâb-ı Âli'ye gelmiş oradan da meclise gönderilmiştir. Bütçedeki gelir ve giderler mecliste ele alınmış, bütçe taslağı son şeklini aldıktan sonra iki nüsha halinde padişaha sunulmuştur. Padişah onayladıktan sonra bir nüsha sarayda kalmış diğeri de yürütülmesi için meclise gönderilmiştir. Meclis-i Vâlâ bu görevi itibariyle bütçe üzerinde bir denetim hakkına sahiptir. Ancak gerçekte hükümdarın bütçe üzerindeki yetkisini sınırlandırabilecek güce ve yetkiye sahip değildir. Yine de meclisin bütçeyi incelemesini bu yolda atılmış önemli bir adım olarak kabul edebiliriz[461].

---

[459] A. Ceylan (2004). Meclis-i Vâlâ-y Ahkân-ı Adliye'de yargı. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, VIII, (1-2), s. 26; Akyıldız, 1993, **a.g.k**., 195; Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 117-118, 129; Bozkurt, 1996, **a.g.k**., 134-135..

[460] Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 121-123.

[461] Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 123-125.

6.3.1.2.3. *Yargılama yetkisi*

Devletin en yüksek yargı organı olarak görev yapan meclis, Tanzimat Fermanı ile getirilen yargılamaya ilişkin hak ve ilkelerin uygulayıcısı olmaya özen göstermiştir. ”Yargısız infaz olmaz” ilkesini benimseyerek önemli bir adım atmıştır. İdare mahkemesi olarak görev yapan mecliste özellikle Tanzimat'ın gereklerini yerine getirmeyen yöneticilerin ve rüşvet alan memurların davalarına bakılmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra sadrazam Hüsrev Paşa rüşvet suçuyla mecliste yargılanmıştır[462]. Devlet içerisindeki mahkemelerin verdikleri kararlara ilişkin bir temyiz mercii görevini de yerine getirmiştir. Görülen davayla ilgili kararlar önce Meclis-i Umûmî'ye ardında da padişaha onaylaması için gönderilmiştir. Meclis yalnızca örfi davalar değil şer'i davalara da bakmıştır. Bu noktada yukarıda bahsettiğimiz meclis müftüsü ve ilmiye sınıfından olanlar davaların çözülmesi noktasında yardım etmişlerdir. Meclis yargılamaları pazartesi ve perşembe günleri ikindiye kadar yapmış, azınlıklar arasında çıkan uyuşmazlıklara da bakmıştır. Meclis-i Tanzimat'ın kurulmasından sonra hükümet üyelerinin yargılanması görevi bu meclise bırakılmış, Şûrâ-yı Devlet kurulduktan sonra ise meclis, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olarak iki bölüme ayrılmış; yasama ve idari yargı fonksiyonları Şûrâ-yı Devlet'e aktarılmıştır[463].

6.3.2. Şûrâ-yı Devlet

Meclisi Vâlâ ile Meclis-i Tanzimat'ın birleştirilmesinden sonra, adli ve idari teşkilatın birlikte çalışmasından kaynaklanan sıkıntılardan dolayı iki birimin ayrılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine, 1868'de yapılan değişikle Meclis-i Vâlâ kaldırılmış yerine Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur[464]. Şûrâ-yı Devlet başkanı olarak atanan nazır hükümet üyesi sıfatıyla kabineye girmiştir. Kendi içinde Mülkiye ve Harbiye, Maliye ve Evkaf, Kanun; Nafia, Ticaret ve Ziraat daireleri ve Maarif dairesi olmak üzere beşe ayrılmıştır. Şura'da ayrıca bir yargı örgütü yoktur, her daire kendi görev alanına giren konularda yargılama yetkisine sahiptir. Yalnızca uyuşmazlık davaları için

---

[462] Ceylan, 2004, **a.g.k**., 38-39; Akyıldız, 1993, **a.g.k**., 197.
[463] Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 118-121; Ceylan, 2004, **a.g.k**., 41-44; S. Bingöl (2004). *Tanzimat devrinde Osmanlı'da yargı reformu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.103-107.
[464] M. Karaarslan (2005). Tanzimat ve Şurayı Devlet. *AÜHFD,* 54 (3), s. 351-352.

adliye dairesi yetkili kılınmıştır. Genel olarak Şura'nın görevleri şu şekilde sıralanmıştır[465]:

- Bütün kanun ve tüzük tasarılarını inceleyip hazırlamak,
- Mahkemeler arasındaki uyuşmazlıkları gidermek,
- Kendisine gönderilen idari işlerde yetkisi dâhilinde karar vermek,
- Memurları yargılamak,
- Devletle kişi arasındaki uyuşmazlıkları çözmek,
- Bütçeyi denetlemek,
- Padişah ve nazırların soruları hakkında görüş bildirmek.

Hükümetin yargı üstündeki etkisini azaltmak amacıyla yapılan değişiklik, aslında devletin yasama, yürütme ve yargı işlevlerini ayırmaya yönelikti. Divan, yargı görevini üstelenen yüksek bir temyiz mercii olmuş; Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olarak iki bölüme ayrılmıştır. Divanda şer'i mahkemeler ile Gayrimüslimlerin mahkemeleri dışındaki yargılama makamlarının hukuk ve cinayet davaları incelenmiştir. Her ikisinin de üyeleri hükümet tarafından eyaletlerden gönderilen listelerden seçilmiştir. Üyelerin üçte ikisi Müslüman, üçte biri Gayrimüslim olarak belirlenmiş, böylece sınırlı da olsa halkın temsili sağlanmıştır [466].

6.3.3. Meclis-i Âlî-i Umûmî

Sadrazamın başkanlığında Meclis-i Vükelâ üyeleri, Meclis-i Vâlâ üyeleri, Meclis-i Tanzimat üyeleri ve yüksek rütbeli devlet memurlarından oluşmuştur. Tanzimat'tan sonra işlerin yoğunlaşması üzerine Meclis-i Vâlâ dairesinde Pazar ve Çarşamba günleri toplanmıştır. Meclis-i Umûmî, Meclis-i Vâlâ'nın aldığı kararları yeniden gözden geçirerek uygun bulunanları padişahın onayına sunmuştur. İki günlük toplantılar, meclisin yoğun temposuna yetişmediği için dört güne çıkarılmış fakat sonradan Meclis-i Tanzimat'ın kurulmasıyla gerektiğinde toplanmaya başlamıştır[467].

---

[465] Ortaylı, 2008, **a.g.k**., 418-420; Karaarslan, 2005, **a.g.k.,** 335.
[466] Engelhardt, 2010**, a.g.k**., 262-269; Seytitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 58-59.
[467] Akyıldız, 2004, **a.g.k**., 64; Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 67-69.

Padişah her yıl Muharrem ayında meclise gelerek yasama yılını başlatmış ve yıllık çalışma programları bu meclislerde belirlenmiştir. Açılış toplantılarında sunulan çalışma raporları aslında bir hükümet programı niteliğini taşımaktadır. Dolayısıyla bu süreçte Meclis-i Vâlâ'da alınan her önemli karar ve hazırlanan kanun bu mecliste de görüşülmüştür. Meclis-i Tanzimat kurulduktan sonra yalnızca bu meclisin hazırladığı kanun tasarılarını inceleme görevi verilmiştir. Üye sayısı bu dönemde gittikçe artmış özellikle Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Gayrimüslimlerin dini liderleri de toplantılara katılmıştır. Meclis gerektiği zamanlarda toplanmaya devam etmiş ve varlığını 1876 yılına kadar sürdürmüştür[468].

Meclis, bazen padişahın huzurunda bazen de padişahın meclis binasına gelmesiyle teşekkül etmiştir. Toplantıların yeri ve saati üyelere önceden bildirilmiştir. Üye sayısının fazla olması çalışmaların sağlıklı yürütülmesini engellemiştir. Bu yüzden üye sayısı azaltılmış ve Meclis-i Vükelâ ile hemen hemen aynı kişilerden oluşması sağlanmıştır. Olağan üstü durumlarda ise meclise yüksek katılım sağlanmıştır. Kararlar oy çokluğu ya da oybirliği esasına göre alınmış, oy çokluğu üyelerin üçte ikisi ile sağlanmıştır[469].

Devletin önemli gördüğü konular hakkında Meclis-i Meşveret gibi bir görev üstlenmiş; savaş ve barışa kararının alınması, devletin iç ve dış sorunlarının görüşülmesi için toplanmıştır. Toplantılara üyelerin dışında görüşülecek konuya göre farklı kişiler de çağrıldığından geniş bir katılım sağlanmış, böylece meclis temsilî bir özellik kazanmıştır. Nitekim 1853 yılında yapılan toplantıda Rusya'ya karşı savaş kararı alınmıştır[470].

6.3.4. Meclis-i Âlî-i Tanzimat

Meclis-i Vâlâ, 1849 yılından itibaren işlerin yoğunluğu karşısında yetersiz kaldığı için 1854 yılında Meclis-i Tanzimat kurulmuştur. Kuruluş amacı; halkın durumunu düzeltmek, refahını arttırmak ve ülkenin mamur bir hale gelmesi için gerekli yasal düzenlemeleri yapmaktır. Meclis kurulmasının ardından, padişahtan yetki sınırlarını belirleyen bir belge tanzim etmesini istemiştir. Bunun üzerine yetki sınırları belirlenmiş ve Meclis-i Tanzimat'a diğer bütün meclislerin üstünde bir konum verilmiştir. Ayrıca

[468] Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k.**, 70-71.
[469] Akyıldız, 1993, **a.g.k**., 185-188.
[470] Seyitdanlıoğlu, 1994, **a.g.k**., 72-74.

kanunları ıslah, ikmal ve gerektiğinde ilga etme yetkisi de tanınmıştır. Bunun yanında Meclis-i Vükelâ'dan kendisine gönderilen tasarıları değiştirme ve reddetme yetkisi de verilmiştir. Dolayısıyla Meclis-i Vâlâ'nın yasama işlevi bu mecliste yoğunlaşmıştır[471].

Yapılan kanunların uygulanması, Meclis-i Vükelâ'ya ait olduğu için uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesi Osmanlı tarihinde ilk kez yasama organına yürütmeyi teftiş etme yetkisinin verilmesi olarak yorumlanmıştır. Ayrıca yasama organı ilk kez bu kadar müstakil bırakılmış bu da yasama ile yürütmenin ayrılmaya başlaması noktasında önemli bir basamak teşkil etmiştir. Meclis-i Tanzimat diğer meclislerden farklı olarak gerekli gördüğü konuyu ele alıp inceleyebilmiştir. Meclisin görevleri şöyle sıralanabilir[472]:

- Uygulanan kanunların gözden geçirilmesi ve içlerinden bazılarının ıslah, ikmal ve ilga edilmesi
- Heyet-i Vükelâ'dan gelen veya kendisinin hazırladığı tasarıların Meclis-i Vükelâ'ya takdim edilmesi
- Kişilerin veya devlet dairelerinin hazırladıkları tasarıların ele alınması
- Görevini kötüye kullanan vükelanın yargılanması
- Alt meclis ve makamların dışındaki kanun tasarılarının değerlendirilmesi

Şeyhülislam, meclisin üyeleri arasında yer almadığı için çıkarılacak kanun tasarılarının şer'i incelemesi yapılmamıştır. Fakat burada hazırlanan yasa tasarıları Meclis-i Âlî-i Umûmî'de görüşüldükten sonra kesinleştiği için şeyhülislamın dolaylı bir yetkisi söz konusudur. Burada şeyhülislamın etkisi fetva vermek şeklinde değil sadece bir oyla sınırlı kalmıştır. 1861 yılında meclis lağvedilerek Meclis-i Vâlâ ile birleştirilmiştir[473].

6.4.Tanzimat Döneminde Kurulan Mahkemeler

Osmanlının devlet kademelerindeki bozulma kendini ulema sınıfında da göstermiştir. Bu devirlerde kadıların bilgisiz olmaları, bağımsızlıklarını yitirip devletten gelen emirlere göre karar vermeleri ile adliye alanında bozulmalar başlamıştır. Kadılar, kanuna riayet

[471] Akyılıdz, 1993, **a.g.k**.,250-252.
[472] Bozkurt, 1996, **a.g.k**., 137; Akyıldız, 1993, **a.g.k**.,254-255.
[473] Yakut, 2005, **a.g.k**.,88.

etmekten ziyade padişahın emir ve iradesine uymaya çalışmışlardır. Ayrıca devlet adamlarının şahsi menfaatleri gereği verdikleri idam cezası gibi ağır cezalar halk nezdinde yargıya olan güveni azaltmıştır. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı ile özellikle "yargılamanın aleniliği" ve "kanunsuz suç ve ceza olmaz" ilkelerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca kadıların bundan sonra ehil kişilerden atanacağı ve tarafsız bir şekilde hüküm verecekleri yönünde tedbirler alınmıştır. Mecellenin son kitabı kadıların görev, yetki ve haklarına ayrılmıştır[474].

Avrupa ile ticaretin gelişmesi sonucunda Batılı tüccarların ticari gelenekleri uygulamada yerleşmeye başlamıştır. Ancak tüccarların arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümlenmesinde yerel mahkemeler yetersiz kalmıştır. Bu açığı kapatmak adına ilk başlarda tüccarlardan oluşan Ticaret Nezareti'ne bağlı ticari meclisler kurulmuştur. Daha sonra yapılan düzenlemeler ile bu meclisler ticaret mahkemesi adını almıştır. Mahkemeler ilk başlarda yalnızca padişahın uygun gördüğü yerlerde açılmıştır. 1860 yılında ise Fransa'dan iktibas edilerek alınan "Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyil" ile devlet genelinde ticaret mahkemeleri kurulmuştur. Ayrıca kanunda mahkemelerin görev ve işleyişi düzenlenmiştir[475].

Kanuna göre iki dereceli olarak kurulan ticaret mahkemeleri, devlet tarafından atanan bir başkan ve iki üye ile tüccarın seçeceği iki üyeden oluşmuştur. Osmanlı ile yabancı tüccarlar arasındaki hukuki uyuşmazlıklara bakmakla görevli mahkemelerin olmadığı yerlerde bu görevi, tercümanın hazır bulunduğu hukuk mahkemeleri yerine getirmiştir. Ticaret mahkemelerinin verdiği kararlar ile değeri 5000 kuruşun üzerindeki davalara ise üst merci olarak İstanbul ticaret mahkemesi bakmakla görevlendirilmiştir. İstanbul ticaret mahkemesi; üç daireden meydana gelmiştir. Dairelerde bir başkan, bir yardımcı, dört daimî üye ve sekiz geçici üye görev almıştır. Ticaret mahkemelerinin her vilayette açılmasının ardından bu mahkemelere sancaklardaki mahkemelerin kararlarını istinaf yetkisi verilmiştir. Ticaret mahkemeleri 1875 yılında yapılan düzenlemeyle Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Ticaret mahkemelerinin kurulması şer'i mahkemelerin ticari davalara bakmasına engel teşkil etmemiştir. Kişi dilediği takdirde davasını şer'i

---

[474] M. R. Belgesay (1940). Tanzimat ve adliye teşkilatı: *Tanzimat I.* İstanbul: Maarif Matbaası, s. 212; Ekinci, 2008, **a.g.k**., 540-543

[475] Belgesay, 1940, **a.g.k**., 213-214; M. A. Aydın (2009). *Türk hukuk tarihi*. (7.Baskı), İstanbul: Beta Yayıncılık, s.424-425.

mahkemeler önünde açma yetkisine de sahiptir. Ancak ticaret mahkemesinde sonuçlandırılan bir dava için şer'i mahkemelere başvuru hakkı tanınmamıştır[476].

Yargı örgütündeki bir diğer yenilik ise 1840 tarihli Ceza Kanunnamesini uygulamak için kurulmuş olan Meclis-i Tahkikatlardır. Bu kurumlar tek hakimli sistemden ayrılmış, kurul şeklinde oluşmuş bir yargılama makamıdır. Meclis başkan ve üyelerden oluşmuştur. Meclis başkanlığı görevini vali yerine getirmiştir. Üyeler ise kadı ile eyalet meclisindeki üyeler arasından valice seçilmiştir. Meclis-i Tahkikatların kararları derhal icra edilmiş, ölüm cezaları ise Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp padişah onayından geçtikten sonra kesinleşmiştir. Ayrıca 1847 yılında karma mahkemeler kurulmuş ve üyelerinin yarısı Başkonsolosluklar tarafından yabancılardan seçilmiştir. Diğer yarısını ise hükümet atamıştır. Bu mahkemelerin Gayrimüslimler arasındaki davalara bakma yetkisi yoktur. Verilen kararlar ise Meclis-i Vâlâ tarafından görüşüldükten sonra kesinleşmiştir. Osmanlı tabiiyetindeki yabancı bir kişinin suçlu bulunduğu davanın görüşülmesine ilgili ülkenin Başkonsolosu ve tercümanı da çağrılmıştır[477].

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile vilayetler, liva veya sancaklara; sancaklar, kazalara; kazalar ise nahiye ve köylere ayrılmıştır. Vilâyet Nizamnamesi ile eyalet ve sancak meclislerinin idarî ve adlî görevleri birbirinden farklılaşmıştır. İdari alandaki işler için vilâyet ve liva meclis-i idareleri kurulmuş, yargı alanında ise nizamiye mahkemeleri adı verilen kurumlar teşkil edilmiştir. Nizamiye mahkemeleri nizamnamedeki idari yapıya benzer şekilde örgütlenmiştir. Bu mahkemeler, köy ve nahiyelerde ihtiyar meclisleri, kazalarda deavi meclisleri, sancaklarda temyiz-i hukuk ve ceza meclisleri ve vilayetlerde ise divan-ı temyiz olarak teşkilatlandırılmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, en üstteki makam olarak temyiz mercii görevini üstlenmiştir[478].

Nizamiye mahkemeleri kendi arasında hiyerarşik bir yapıya sahipti. Mahkemelerin görev ve yetki dağılımı bu hiyerarşiye göre gerçekleşmiştir. Nizamiye mahkemeleri iki dereceli olarak görev yapmışlardır. İlk derece mahkemeleri bidâyeten, ikinci derece mahkemeleri ise bidâyeten ve istinafen incelemelerde bulunmuştur. Kazalardaki deâvi meclisleri bidâyeten, livalardaki temyiz meclisleri ise hem bidâyeten hem de istinafen

---

[476] İ. Durhan (1999). *Yapısı ve işleyişi itibariyle Osmanlı yargı örgütü ve Tanzimat dönemindeki gelişmeler Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s153-158; .Bozkurt, 1996, **a.g.k.**,151-158; Ekinci, 2008, **a.g.k.**, 545-546.
[477] Bozkurt, 1996, **a.g.k.**, 116.
[478] Bingöl, 2004, **a.g.k.**, 156-160.

davalara bakmışlardır. Bu makamlarda görülen kesin hükümlü davalar ile istinaf davaları Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de temyiz edilebilmiştir[479].

Tanzimat döneminde var olan mahkemelerin ıslah edilmesi yerine yeni mahkemelerin kurulması yöntemi seçilmiştir. Kurulan yeni mahkemeler toplu yargıç usulüne göre çalışmıştır. Ayrıca bu mahkemelerdeki üyelerin yarısı Müslümanlardan diğer yarısı da Gayrimüslimlerden seçilmiştir. Şer'iye, cemaat ve ticaret mahkemelerinin görev alanı dışındaki bütün konularda nizamiye mahkemeleri genel görevli ve yetkili yargılama makamı olarak belirlenmiştir. Ancak şer'iye mahkemelerin varlığı devam ettiği için bu mahkemeler geçmişten gelen alışkanlıkla kendilerini her alanda yetkili görmeye devam etmiş ve diğer mahkemelerin karar verdiği davalar için zaman zaman yeniden yargılama yapmışlardır. Her iki mahkemelerin varlığı yargı alanında dualite meydana getirmiştir. Bu dönemde getirilen kanunlarla önceden sözlülük esasına dayalı olarak yapılan yargılamanın, yazılılık ilkesine göre yürütülmesine başlanmıştır. Mahkemelerin verdiği kararların icrası o yerin mülki amirine aittir. Kazalarda verilen bir ayı aşkın hapis cezaları, livalarda verilen bir yılı aşkın hapis cezaları ile bu cezaların üstündeki kürek ve kısas içeren hükümler için Bâb-ı Âli'ye bilgi verilmesi gerekmiştir[480].

6.5.Kanunlaştırma Hareketleri

Osmanlı devletinde kanunlaştırma hareketleri Tanzimat Fermanı ile başlamıştır. Çünkü gerek Tanzimat gerekse Islahat Fermanları ülke içerisinde yeni bir düzen getirmiş ve bu düzen yapılacak yeni kanunlarla garanti altına alınmıştır. Kanunlaştırma hareketlerini doğuran temel sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür[481]:

- 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlıda rasyonalist ve tabii hukuk akımları olmadığı halde, Fransız İhtilalinin etkisiyle can ve mal güvenliği, din özgürlüğü ve eşitlik gibi ilkelerin özellikle Gayrimüslimler lehine düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur.
- 18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'da meydana gelen sistematik hukuk düşüncesi Osmanlı devletini de etkilemiş. Yapılan yeni düzenlemeler de yabancı kanunlar örnek alınmış veya iktibas edilmiştir.

---

[479] Bingöl, 2004, **a.g.k**., 212; Durhan, 1999, **a.g.k**., 163-164; Ekinci, 2004**, a.g.k**.,166-167.
[480] Durhan, 1999, **a.g.k.**, 162-167; Bozkurt, **a.g.k**., 120-125; Belgesay, 1940, **a.g.k**., 215; Ekici, 2004**, a.g.k**.,254.
[481] H.V. Velidedeoğlu (1940). *Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat*. İstanbul: Maarif Matbaası, s.29-32.

- Gittikçe gelişen ve değişen iktisadî, siyasî ve sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde mevcut kanunlar yetersiz kaldığı için yeni kanunlara ihtiyaç duyulmuştur.
- Merkezi idarenin ülke genelindeki hakimiyetini arttırmak için yeni kanunların yapılması fikri doğmuştur.
- Diğer devletlerde başlayan milli hukuk akımları Osmanlı devletinde de etkili olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nda belirtildiği üzere kanun yapma görevini Meclis-i Vâlâ yerine getirmiştir. Bir süre Meclis-i Tanzimat ile birlikte çalışmıştır. Bu dönemde başlayan kanunlaştırma hareketlerinde iki farklı yöntem izlenmiştir. İlk yöntemde yabancı bir devletin kanunu esas alınarak yeni düzenlemeler getirilmiştir. Diğer yöntemde ise doğrudan doğruya devlet kendi imkânlarıyla yerli bir kanun hazırlamıştır[482].

Bu anlamda hazırlanan ilk düzenleme 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'dir. Tanzimat Fermanı'nın okunması tarihinden itibaren aradan bir sene geçmeden hazırlanarak ilan edilmiştir. Kanunlaştırma hareketlerinin ilk olarak ceza kanunu ile başlaması, Tanzimat'ın getirdiği cezaların şahsiliği, cezaların kanuniliği ilkesine ve hâkimin hükmüne dayanmasıdır. Bu nedenle kanunlaştırma hareketleri Ceza Kanunu ile başlamıştır. Bazı Batı kanunlarına müracaat edilse de yerli bir kanun olarak kabul edilmiştir. Eşitlik ilkesi üzerine inşa edilmiş kanunnamede temel haklara vurgu yapılmıştır. Kanunda suçlar; kanuna muhalefet, padişah ve devlete karşı suçlar, isyan, dövme, sövme, hakaret, rüşvet, silah çekme, yol kesme gibi gruplara ayrılmıştır. Suçun derecesine göre verilecek cezalar, şer'i kurallar göz önünde bulundurularak tespit edilmiştir. Padişahın fermanı olmadan hiç kimsenin kısasen veya siyaseten katl edilemeyeceği belirtilmiştir. Aynı zamanda padişaha katl cezasını başka bir cezaya çevirebilme yetkisi de verilmiştir. Bu kanun özellikle padişaha karşı işlenen suçların sınıflandırılmasında, tazir cezalarının kapsamının genişletilmesinde ve düzenlenmesinde etkili olmuştur. Cezaların aşağı ve yukarı sınırları tespit edilmiş olup durumun mahiyetine göre hareket etmek için hakime takdir yetkisi tanınmamıştır[483].

---

[482] Aydın, 2009, **a.g.k**., 428-429; Velidedeoğlu, 1940, **a.g.k**., 39.

[483] T. Taner (1940). Tanzimat devri ceza hukuku. *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası, s.226-228; Bozkurt, 1996, **a.g.k,**.98-99; H. Cin (1992). Tanzimat döneminde Osmanlı hukuku ve yargılama usulleri. *150. Yılında Tanzimat.* (Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.19; Velidedeoğlu, 1940, **a.g.k**., 40-42.

1840 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Kanunu ile rüşvet almanın veya vermenin bütün devlet memurları ve hizmetlileri için suç sayılacağı düzenlenmiştir. 1849 yılında rüşvetle mücadele için devlet memurlarının rüşvet almayacaklarına dair yemin etmeleri ilkesi getirilmiştir. Başta padişah olmak üzere bütün devlet adamları Kur'an'a el basarak yemin etmişlerdir. Taşradaki görevliler ise bunu halkın gözü önünde yapmıştır. Ayrıca yapılan bir nizamname ile padişahça verilen resmi hediyeler dışında gelen her türlü değerli eşya ve mücevheratın alınması rüşvet kapsamına dâhil edilmiştir[484].

1851 yılında yeni bir Ceza Kanunnamesi yapılmıştır. Yapılan yeni kanunda önceki kanuna eklemeler getirilmiştir. İlk kez tekerrür ve iştirakle ilgili düzenlemelere kanunda yer verilmiş, kamu davası anlayışı benimsenmiştir. Kanun, tazir suçlarını düzenlemiş, şer'i hukuktaki kısas ve hadd suçlarına atıfta bulunmuştur[485].

1851 tarihli kanundan istenen verim elde edilemeyince yeni bir ceza kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun, 1858 tarihinde Fransız Ceza Kanunu esas alınarak hazırlandığı için birinci yöntemle hazırlanmış bir kanunlaştırma herektedir. Kanunda suçlar; ammeye karşı suçlar, şahıslara karşı suçlar ve kabahatler olarak düzenlenmiştir. Bu kanun öncekilerden farklı olarak daha laik hükümler içermesine rağmen kanunun başına eklenen "şeriata muhalif olmayıp" ibaresi ile şer'i hüküme bağlı kalındığı vurgusu da yapılmıştır. Fransız Kanunu'nda yer alan devlet başkanına saldırı suçu yapılan kanuna eklenmemiştir. İslam hukuku gereğince verilen tazir cezalarını düzenlemiş, şahısa karşı islenen suçlarda ise sadece kısas ve diyet cezaları kanuna alınmıştır. Diğer hadd cezalarına kanunda yer verilmemiştir. Kısas ve diyete ilişkin davalar şahsi davalardan sayılmış ve şer'i mahkemelerde karara bağlanması gerektiği düzenlenmiştir. Bunların dışındaki davalarda ise nizamiye mahkemeleri görevli kabul edilmiştir[486].

Osmanlı devletindeki toprak sistemini düzenleyen 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi modern anlamdaki kanunlaştırma tekniğine uygun olarak yapılmıştır. İslam hukuku kuralları ile örfi hukuk kuralları birleştirilerek düzenleme yoluna gidilmiştir. Kanunda miri arazi, gayrisahih vakıf arazisi, metruk ve mevat arazilerle ilgili düzenlemeler yer

---

[484] A. Mumcu (2005). *Osmanlı Devleti'nde rüşvet*. (3.Baskı), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s.278-280.

[485] Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2007, **a.g.k**., 343-344; Bozkurt, 1996, **a.g.k**., 98-99; Taner, 1940, **a.g.k**., 228-230; Velidedeoğlu, 1940, **a.g.k**., 40-44.

[486] A. Gökçen (1987). *Tanzimat dönemi ceza kanunları ve bu kanunlardaki ceza müeyyideleri Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 37-44; Bozkurt, 1996, **a.g.k**., 98-99; Taner, 1940, **a.g.k**., 230-232; Cin, 1992, **a.g.k**., 19.

almıştır. Mülk arazi ile ilgili hükümler fıkıh kitaplarında düzenlendiği için buraya alınmamıştır[487].

Tanzimat döneminde hazırlanan önemli kanunlardan bir tanesi de Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'dir. Medeni hukuk çalışmalarının düzenlenmesi ve bir medeni kanun hazırlanması fikri gündeme geldiğinde Fransız Medeni Kanunu Code Civile incelemeye alınmıştır. Ancak daha sonra Cevdet Paşa'nın önderliğinde milli bir kanun yapılması fikri doğmuştur. Mecelle, Cevdet Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. 16 kitap ve 1851 maddeden oluşan Mecelle'nin ilk kitabı 1869'da yürürlüğe girmiştir. Tamamının yürürlüğe girmesi 1876 yılına kadar devam etmiştir. Kurulun hazırladığı her kitap şeyhülislam veya vükela tarafından padişahın onayına sunulduktan sonra kanunlaşmıştır. Mecelle fıkıh ilmine dayanılarak hazırlanmış bir kanundur. Her ne kadar kazuistik bir yöntemle hazırlanmış olsa da medeni hukukun bütün ilişkilerini düzenleme noktasında eksik kalmıştır. Yalnızca borçlar, eşya ve yargılama hukukuna ilişkin hükümler içermektedir. Eksik kaldığı noktalarda yine fıkıha ve feraize atıflarda bulunulmuştur. Ancak yine de dönemin diğer kanunlarına nazaran oldukça sistematik bir şekilde yapılmış kanunlaştırma hareketidir. Mecelle şer'i hükümlerin kanunlaştırılması olduğu için devlet başkanının kamu yararı veya örf-adete dayanarak koyduğu bir hüküm mevcut değildir. Ancak Mecelle'yi devlet başkanının şer'i hükümleri kanunlaştırma yetkisi kapsamında değerlendirebiliriz. Bu anlamda şeklen örfi, içerdiği hükümler itibariyle şer'i bir kanundur. Tüm bunların yanında İslam hukuk tarihi içerisindeki ilk Medeni Kanundur[488].

Bu dönemde yapılan diğer kanunlaştırma hareketleri ikinci yöntem olan yabancı hukukun iktibas edilmesiyle Osmanlı mevzuatına girmiştir. Bunlardan biri yukarıda bahsetmiş olduğumuz Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyil'dir. Bir diğeri ise Ticaret-i Bahriye Kanunnamesidir. Bu kanun yapılırken İtalya, Sardunya, Flemenk, Belçika, Prusya ve İspanya hukukundan faydalanılmıştır. Ayrıca yine Usûl-i Muhâkeme-i Ticaret Nizamnamesi de bu yöntemle hukuk düzenine girmiştir. Nizamname, 1879 yılında yapılan Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiyye Kanunu'nun yürürlüğe girişine kadar hem ticaret hem de nizamiye mahkemelerinde uygulanmıştır[489].

---

[487] Ö.L. Barkan (1940). Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi. *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 372 vd.; Bozkurt, 1996, **a.g.k**., 15; Velidedeoğlu, 1940, **a.g.k**., 44-50.
[488] O.Kaşıkçı (1997). *İslam ve Osmanlı hukukunda Mecelle*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 23-49; Aydın, 2009, **a.g.k**.,431; Velidedeoğlu,1940, **a.g.k**., 53-59.
[489] Velidedeoğlu, 1940, **a.g.k**.,62; Bozkurt, 1996, **a.g.k**., 151-152; Ekinci, 2008, **a.g.k**., 564-565.

SONUÇ

Türkler tarihin farklı dönemleri boyunca farklı devletler kurarak bir devlet başkanının önderliğinde yaşamışlardır. Türklerin bilinen en eski devletleri olan Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda devleti yöneten kişiye kağan, han gibi unvanlar verilmiştir. Kut inancı gereği devleti idare etme görevini Gök Tanrı'dan alan kağan ve ailesi kutsal kabul edilmiştir. Kağanlar, sınırsız bir yetkiyle donatılmış olmalarına rağmen her zaman "töre" ve toy kararlarıyla sınırlandırılmışlardır. Türklerde toplumsal hayatı ve devlet işleyişini düzenleyen ve genelde yazılı olmayan kurallara töre adı verilmiştir. Toylar ise devlete ait siyasi, iktisadi ve kültürel meselelerin görüşülüp karara bağlandığı önemli toplantılardır. Bu toplantılarda sıkı protokol kuralları uygulanmıştır. Aynı zamanda kağana devlet işlerinde danışmanlık yapma görevini de yerine getirmiştir. Devlet topraklarının genişlemesi sonucu yönetimi kolaylaştırmak amacıyla ikili yönetim sistemi benimsenmiştir. Kağan, kendisine yardımcı olması için genellikle kardeşini "yabgu" unvanıyla devletin diğer kanadında görevlendirmiştir. Bunun dışında kağana yardımcı olmakla görevli buyruklar, şadapıtlar, tarhanlar gibi farklı unvanlardaki kişiler devlet yönetiminde rol almışlardır.

Hz. Muhammed ile birlikte kurulan İslam devletinde O'nun ölümünden sonra devletin başına geçen kişiye halife unvanı verilmiştir. Halife, kelime anlamı olarak birinin yerine geçmek ve onun adına görev yapmak anlamı taşımaktadır. İslam hukuku açısından ise halife, Hz. Muhammed'in hayatından sonra ümmeti idare eden devlet başkanını ifade etmektedir. İslam devletinin başkanı olan halife, dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmekle görevlidir. Halifenin nitelikleri konusunda İslam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak halifenin Müslüman olması, ilim sahibi olması, adil olması, görevine engel teşkil edebilecek herhangi bir bedensel ve zihinsel engelinin bulunmaması, cesur ve kuvvetli olması noktasında görüş birliği içindedirler. Hz. Muhammed'in "İmamlar Kureyş'tendir" sözünden yola çıkan bazı âlimler halifeliği yalnızca bu kabileye mensup kişilerin yerine getirebileceğini ileri sürmüşlerdir. Şiiler ise halifeliğin Hz. Ali soyundan gelenlere ait olduğunu iddia etmişlerdir. Halifelik makamı, Raşid halifeler döneminde Hz. Muhmmed'in halifesi anlamında "halifetü resûlillâh" ile ifade edilirken, Emevîlerde bu unvan "halifetullah" şeklini almıştır. Emevîler, kendilerini

Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve halifesi olarak görmüşlerdir. Ayrıca yine bu dönemde halifelik babadan oğula geçtiği için bu makam, hilafet-saltanat karışımı mutlak-teokratik-ırsî bir yapıya bürünmüştür. Emevîlerden sonra iktidara gelen Abbasiler, Hz. Peygamber'in soyundan geldikleri için hilafetlerini meşru zemine oturtmuşlardır. Abbasi halifesinin İslam toprakları üzerindeki hâkimiyetini yitirmesiyle birlikte dini hâkimiyetin temsilciliği ile dünyevi hâkimiyetin temsilciliği birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Nitekim farklı coğrafyalarda kurulan İslam devletlerinde hilafet makamı da oluşturulmuştur. Askeri gücü elinde bulunduran devletlerin hükümdarlarına "sultan" unvanı verilmiş; sultan, dünyevi hâkimiyeti temsil ederken halife yalnızca dini otoriteyi temsil etmiştir.

Büyük Selçuklu sultanları, Abbasi halifesine olan bağlılıklarını göstermek amacıyla okuttukları hutbelerde Abbasi halifesinin adını zikretmişlerdir. Sultanın ölümünden sonra tahta kimin geçeceği veliaht tayin edilerek belirlenmiştir. Ancak ülkenin hanedanın ortak malı kabul edilmesi sık sık taht kavgalarının yaşanmasına sebep olmuştur. Selçuklu sultanları, kendilerini diğer devlet adamlarından ve yöneticilerden ayırt etmek için bir takım maddi ve manevi hâkimiyet alametleri kullanmışlardır. Maddi alametler; sultanın kullanmış olduğu taht, taç, sikke, çetr, nevbet, bayrak, tıraz, hilat, gaşiye, ok-yay, mühür, çadır, tuğra ve tevkidir. Manevi alametleri ise, sultanların kullandıkları unvanlar, lakaplar ve okutulan hutbelerdir. Selçuklu sultanları dini ve manevi olarak halifeye bağlı kalmışlar, halife de siyasi olarak sultana bağlı kalmıştır.

Türkiye Selçuklularında da hükümdar olmak için belli bir usul ve kanun olmadığı için hükümdarlar ölmeden önce yerlerine geçecek olan kişiyi veliaht tayin etmişlerdir. Bu devlette de Büyük Selçuklularda olduğu gibi devlet hanedanın ortak malı sayılmıştır. Bu gelenek taht kavgalarının çıkmasına neden olmuş, Türkiye Selçuklu sultanları bu yüzden kardeşlerinin taht ortaklığına son vermek amacıyla zaman zaman kardeşlerinin hayatlarına son vermişlerdir. Türkiye Selçuklu sultanları Büyük Selçuklu devletinde olduğu gibi kendilerini ayırt etmeyi sağlayacak maddi ve manevi alametler kullanmışlardır. Devletin eski gücünü yitirmesi, tecrübesiz devlet adamlarının göreve gelmesi, sık sık taht kavgalarının yaşanması ve Anadolu'da artan Moğol istilası sonucunda Türkiye Selçuklu devleti yıkılmıştır. Devletinin yıkılmasından sonra Anadolu'da devlet ile bağlarını koparan Türk beylikleri kurulmuştur. Anadolu beyliklerinde de devlet ailenin ortak malı kabul edilmiş, ailenin reisi "Ulu Bey" unvanıyla devleti yönetmiştir.

Eski Türk geleneğine göre Oğuz Han'ın Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan ve Denizhan adlarında altı tane oğlu vardı. Günhan boyunun kolu olan Kayı, Osmanlı hanedanının menşei olarak kabul edilmiştir. Moğol istilasından kaçan Türkmen boyları Anadolu'nun batı uç bölgelerine yerleşmişlerdir. Türkmen boyları, fethettikleri topraklarda yeni beylikler kurmuşlardır. Beyliklerin askeri ve siyasi oluşumunda "gazilik" ve "ahilik" geleneği rol oynamıştır. Türkmen boyları ile gelen şeyh ve dervişler, onların maneviyatlarını yükselterek gazalara katılmışlar diğer taraftan da fethettikleri yerlerde zaviye ve vakıflar kurarak Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı Beyliği de bu şartlar altında Anadolu'ya göç eden Türkmen boylarından olup, Söğüt ve civarına yerleşen Kayılardandır.

Osmanlı devletinde hâkimiyetin kaynağına ilişkin geleneksel ve dini görüşler ortaya atılmıştır. Geleneksel anlayışa göre padişahlık Kayı Boyu'nun reisi olan Osman Bey'in hakkıdır. Dini anlayışa göre ise padişahlara hâkimiyetin doğrudan Tanrı tarafından verildiği kabul edilmiştir. Aşıkpaşazâde'nin eserinde bahsedilen Osman Bey'in Şeyh Edebali'nin evinde gördüğü rüya bu fikrin benimsenmesinde etkili olmuştur. Osmanlılarda hâkimiyet ve hükümdarlık anlayışı Mekke ve Medine'nin alınması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Arabistan'ı almasıyla kendisine "Mekke ve Medine'nin hâdimi" unvanı verilmiş ve halifelik Osmanlılara geçmiştir. Başlangıçta tüm Müslümanların halifesi olma iddiasında bulunmayan padişahlar, zamanla gaza vazifesini tek başına üstlenmiş olmalarına ve dünyadaki diğer Müslümanlara yardımda bulunma gerekçelerine sığınarak kendilerini bütün İslam âleminin halifesi ilan etmişlerdir. Halifelik makamı, padişahlar tarafından zamanla kendi siyasi otoritelerini güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Osmanlı hükümdarları; kuruluş yıllarında gazi, bey, han gibi unvanları kullanmışlar, daha sonra ise "padişah" unvanını tercih etmişlerdir. Osmanlı devletinde güçler ayrılığı ilkesi olmadığı için padişah devletin yasama, yürütme ve yargı yetkisini kendi elinde toplamıştır. İslam hukuku kurallarına göre yönetilen bir devlet olan Osmanlı padişahlarına yasama yetkisi şeriatın açık bıraktığı noktalarda "örfi hukuk yaratma geleneği" adıyla verilmiştir. Osmanlı devletinde ulema, İslami düzenin istikrar kazanabilmesi için hükümdara şeriatın özüne aykırı olmamak kaydıyla yasama yetkisi tanımıştır. Padişah, örfi hukuk kuralı koymak istediğinde yapılacak olan yeni düzenleme nişancının denetimi altında gerçekleştirilmiştir. Nişancı, kanunnameler hazırlanırken örfi konular hakkında düşüncelerini bildirmiş, daha sonra hazırlanan düzenleme divanda

müzakere ve mütalaa edilmiştir. Divanda görüşülmesinin ardından da bu konu hakkında şeyhülislamdan bir fetva alınmıştır. Alınan fetvanın ardından konu vezir-i âzam tarafından padişaha arz olunmuştur. Padişah, yapılan düzenlemeye onay verdikten sonra kanunlaşmıştır.

Padişahın yürütme yetkisi devlete ait bütün makam ve memuriyetlerin bizzat padişah tarafından tevdii edilmesini ifade etmektedir. Padişah, kuruluş yıllarında bu yetkiyi tek başına kullanırken, II. Mehmet döneminden itibaren belirlenen usuller çerçevesinde vezir-i âzama devretmiştir. Ancak bu devir bütünüyle olmamıştır. Bu dönemde padişahlar divana bizzat başkanlık etmeyi bırakıp toplantıları kafes arkasından izlemeyi tercih etmişlerdir. Divan toplantılarında siyasi, idari, askeri, örfî, şer'i, adli ve mali işler; şikâyet ve davalar görüşülüp karara bağlanmıştır. Divanda idari, örfî işler vezir-i âzam; arazi işleri nişancı; şer'î ve hukuki işler kazaskerler; mali işler de defterdarlar tarafından görülmüştür. Divanın, Kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi ve elçilerin kabulü için toplanmasına "galebe divanı" adı verilmiştir. Bunun yanında her zamanki toplantılardan ayrı olarak olağanüstü zamanlarda önemli ve acele işlerin görüşülmesi için toplanan divana ise "ayak divanı" denmiştir.

Padişahın devlete ait işleri istişare etmek için topladığı meclise ise "meşveret meclisi" denmiştir. Bu toplantılarda hukuki, idari, mali, askeri konular ile savaş kararları görüşülmüştür. Şeyhülislam, divan üyesi olmadığı halde meşveret meclislerinde yer almıştır. Meşveret meclislerinde alınan kararlar, padişah açısından herhangi bir bağlılık ifade etmemiştir.

İslam hukuku yargılama yetkisini devlet başkanına vermiştir. Devlet başkanı bu yetkisini kendisi kullanabildiği gibi başkalarına devretme hakkına da sahiptir. Osmanlılarda da padişah yargılama yetkisini kadılara bırakmıştır. Padişah, kadıların şeri hükümlerine müdahale hakkına sahip değildir. Ancak kadının haksız bir hüküm verdiği durumlarda tarafların şikâyeti üzerine kazasker davayı yeniden incelemiştir. Padişah, kazaskerin atanmasında söz sahibi olduğu için şer'i hukuk alanında dolaylı bir denetim yetkisine sahiptir. Örfi hukuk alanına giren konularda ise padişahın yetkisi tamdır. Osmanlı devletinde yargılama yetkisi vezir -i âzam, dîvân-ı hümâyun, kazaskerler ve kadılar tarafından da kullanılmıştır. Vezir-i âzam, Cuma divanında kazaskerlerin yapmış olduğu yargılamalarda hazır bulunmuştur. Ayrıca Çarşamba günü Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları ile Çarşamba divanında halkın şikayetleri dinlenerek yargılama yapılmıştır. Dîvân-ı hümâyun ilk merci olarak örfi ve şer'i davalara bakmıştır.

Sonuç olarak, klasik dönemde devletin merkezileşmesini sağlamaya yönelik önemli adımlar atılmıştır. Padişah devletin başı olarak bütün yetkileri elinde toplamıştır. Bu yetkilerini zaman zaman kendisi kullanmıştır. Ancak daha sonra devlet işlerinin yürütülmesinde kendi iradesini temsil eden devlet adamlarını görevlendirmiştir. Kulluk sisteminin devlet kademelerinde giderek yaygınlaşmasıyla padişahın devlet adamları üzerindeki gücü ve baskısı da artmıştır. Böylece devlet adamlarının can ve mal güvenliği tehlike altına girmiştir.

Osmanlı devleti kurumlarında, Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren bozulmalar başlamıştır. Mali, askeri, idari ve sosyal alanda ortaya çıkan aksaklıklar devlet düzeninin bozulmasında etkili olmuştur. Osmanlı devleti yaşanılan aksaklıklar sonucunda çağın ve diğer devletlerin gerisinde kalmıştır. Osmanlı padişahları, Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek; devleti eski gücüne ulaştırmak için yenilikler yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu amaçla Lale devrinden itibaren başta askeri alan olmak üzere idari, mali ve sosyal alanlarda yenilikler yapmıştır.

Yenileşme dönemiyle birlikte klasik dönemin devlet kurumlarında farklılaşmalar meydana gelmiştir. Klasik dönemin ardından güçsüzleşen dîvân-ı hümâyun eski önemini yitirmiştir. Özellikle 18. Yüzyılın ardından önemini arttıran Meşveret meclisleri, divanın yerini almıştır. Meclis, devletin önemli işlerini görüşmek üzere genellikle padişahın emriyle toplanmıştır. Meclisin daimî üyesi olan şeyhülislam, görüşülen hususların şer'iliği hakkında fetva vermiş ve önemli kararlarının alınmasında sürece dâhil olmuştur. Meşveret meclisleri padişahın buyruğu olmadan da toplanmıştır. Meşveret meclisleri hiçbir zaman divân-ı hümâyûnun sağladığı danışma etkisini yaratamamıştır. Her ne kadar iki meclis de danışma kurulu olarak padişahın iradesiyle kurulsa da gerek toplanma usulleri gerek görüşülen konular açısından farklılıklar içermiştir.

Padişahın merkezi otoriteyi kurmak için âyanlarla imzalamış olduğu Sened-i İttifak yenileşme döneminin önemli gelişmelerindendir. Devlet erkânı ile âyanlar arasında imzalanan senet, karşılıklı sadakat ve teminata dayanan bir anlaşmadır. Bu anlaşma padişah, ayan ve devlet erkânı için bir takım bağlayıcı koşullar getirmiş ve bu koşulların yaptırımı da Allah ve Peygamber'e verilen sözler ve yeminler ile garanti altına alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında uygulanacak yaptırımların aslında manevi ve ahlaki boyut taşıdığı görülmektedir. Sened-i İttifak gerek içerik olarak gerekse onu yaratan organ olarak bir anayasa metni değil anayasal nitelikteki bir belgedir. Merkez ve taşra arasında imzalanan

karşılıklı bir misak veya bir sözleşme olarak kabul edilen senet sayesinde Türk tarihinde ilk kez iktidarın sınırlandırılabileceği fikri ortaya çıkmıştır.

Yenileşme döneminde idari alanda yapılan yeniliklerden bir diğeri ise nezaretlerin kurulmasıdır. Yeni kurulan bu nezaretleri koordine etme görevi başvekalet makamına verilmiştir. Yenileşme döneminde idari alanda yapılan önemli reformlardan bir tanesi de daimî meclislerin kurulmasıdır. Artık meşveret meclislerinin yerini sadrazamın başkanlığında toplanan "Meclis-i Vükelâ" almıştır. Sadrazam, şeyhülislam, serasker, meclis-i vâlâ reisi, maliye, ticaret, hariciye, evkaf nazırları, sadaret müsteşarı, darphane-i âmire nazırı, zaptiye müşiri, tophane müşiri, kaptan-ı derya, divân-ı dêâvî nazırı, hazine-i hassa nazırı, Meclis-i Tanzimat başkanı ve valide kethüdası üyelerinden oluşan meclis, Bakanlar kurulu işlevi görmüştür. Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'da nazırlar yalnızca kendi görev alanına giren konulardan dolayı padişaha karşı sorumlu tutulmuşlardır. Bu meclis, hükümeti temsil ederek yasama, yürütme ve yargı organı görevini yerine getirmiştir. Meclis-i Vükelâ, aslında Avrupa'daki sistem örnek alınarak oluşturulmuş ancak Osmanlıdaki uygulaması farklı olmuştur. Zira bu haliyle ne divân-ı hümâyûna ne de Avrupa'daki kabine sistemine benzemiştir. Çünkü divân-ı hümâyûna ait adalet dağıtmak ve atamaları yapmak görevi yoktur. Üyeleri padişah tarafından atandığı ve yalnızca padişaha karşı sorumlu kılındığı, meclisin bağımsız bir varlığı olmadığı ve kolektif sorumluluk ilkesi bulunmadığı için de Avrupa'daki kabine sisteminden uzak kalmıştır.

Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla birlikte ilk faaliyetlerinden bir tanesi Tanzimat Fermanı'nın hazırlanması olmuştur. 1839'da ilan edilen fermanla birlikte başlayan döneme Tanzimat dönemi adı verilmiştir. Gülhane'de okunan ferman birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir. Fermanda özellikle eşitlik, can ve mal güvenliği, din hürriyeti, ırz ve namus güvenliği ilkelerine vurgu yapılmıştır. Bilhassa Gayrimüslim tebaa ile Müslüman tebaa arasındaki eşitliği sağlamayı hedefleyen fermanda vergilerin, askerliğin, mahkemelerin yeniden düzenleneceği ve fermandaki ilkelere dayalı yeni kanunlar yapılacağı belirtilmiştir. Hukuki olarak incelendiğinde tek yanlı bir ferman olan bu belge ile Osmanlı tarihinde ilk kez padişah kendi iradesiyle yetkilerini sınırlandırmıştır. Tanzimat Fermanı, anayasanın biçimsel özelliklerini ve özünü taşımadığı için anayasal nitelikteki bir berattır.

Tanzimat Fermanı'na benzer nitelikler taşıyan ve ilaveler yapan Islahat Fermanı ise Batılı devletlerin baskısıyla ilan edilmiştir. Bu ferman ile Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında tam bir eşitliğin sağlanması hedeflenmiştir.

Tanzimat dönemindeki yasama, yürütme, yargı yeni kurulan meclisler vasıtasıyla sağlanmıştır. Bu anlamda kurulan ilk meclis Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'dir. Meclis-i Vâlâ, yasama yetkisini padişah adına kullanmıştır. Yasama görevini hükümdar, Bâb-ı Âli, Meclis-i Umûmî ve Meclis-i Vâlâ birlikte yürütmüşlerdir. Özellikle ferman ile getirilen prensiplerin uygulanmasına yönelik kanunların yapılması için faaliyet göstermiştir. Yasama meclisi olarak görevini Meclis-i Tanzimat ile birlikte yürütmüştür. Meclis-i Vâlâ'nın yürütmeye ilişkin görevleri ise; devletin iç politikalarının belirlenmesinde, reformların uygulanmasında, padişaha ve hükümete danışmanlık yapılmasında, merkez ve taşra yönetim örgütü içindeki görevlilerin özlük haklarına ilişkin işlemlerin yapılmasında ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yargılama makamı da olan meclis, özellikle Tanzimat'ın gereklerini yerine getirmeyen yöneticilerin ve rüşvet alan memurların davalarına bakmıştır.

19. Yüzyılda yapılan değişiklikler sonucunda yasama ve yargı yetkisi padişah adına Meclis-i Vâlâ, yürütme yetkisi ise Bâb-ı Âli tarafından kullanılmıştır. Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi yavaş yavaş yer edinmeye başlamıştır Tanzimat Fermanıyla birlikte padişah hukuki anlamda egemenliği elinde bulunduran tek güç olma niteliğini sürdürmüş ayrıca Meclis-i Vâlâ ve hükümetçe alınan kararları onaylayan bir üst makam haline gelmiştir.

Bu dönemde kurulan diğer bir meclis ise Meclis-i Umûmî'dir. Sadrazamın başkanlığında Meclis-i Vükelâ üyeleri, Meclis-i Vâlâ üyeleri, Meclis-i Tanzimat üyeleri ve yüksek rütbeli devlet memurlarından oluşmuştur. Meclis-i Umûmî, Meclis-i Vâlâ'nın aldığı kararları yeniden gözden geçirerek uygun bulduklarını padişahın onayına sunmuştur. Meclis-i Tanzimat kurulduktan sonra yalnızca bu meclisin hazırladığı kanun tasarılarını inceleme görevi verilmiştir. Meclis-i Umûmî daha çok devletin önemli gördüğü konular hakkında Meclis-i Meşveret gibi bir görev üstlenmiştir.

Devlet işlerinin yoğunluğu karşısında Meclis-i Vâlâ yetersiz kaldığı için 1854 yılında Meclis-i Tanzimat kurulmuştur. Meclis-i Tanzimat'a diğer bütün meclislerin üstünde bir konum verilmiştir. Kanunları ıslah, ikmal ve gerektiğinde ilga etme yetkisi tanınmış, yasama yetkisi daha çok bu mecliste yoğunlaşmıştır. Kanunların uygulanması Meclis-i Vükelâ'ya aittir. Bu kanunların uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesi ise Meclis-i Tanzimat'ın görevidir. Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez yasama organına yürütmeyi teftiş etme yetkisi verilmiş, yasama ile yürütme ayrılmaya başlamıştır.

Osmanlı devletinin Avrupa ile olan ticari ilişkilerinin artması ve bu ilişkilerden doğan uyuşmazlıkları giderebilecek yetkinlikte makamların olmayışı yargı alanında yenilik yapılması gereğini doğurmuştur. Bu amaçtan hareketle ticaret mahkemeleri kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde çıkarılan Vilayet Kanunnamesi ile nizamiye mahkemeleri açılmıştır. Şer'iye, cemaat ve ticaret mahkemelerinin görev alanı dışındaki bütün konularda nizamiye mahkemeleri genel görevli ve yetkili yargılama makamı olarak belirlenmiştir. Ancak şer'iye mahkemelerin varlığı devam ettiği için geçmişten gelen alışkanlıkla kendilerini her alanda yetkili görmeye devam etmiş ve diğer mahkemelerin karar verdiği davalar için zaman zaman yeniden yargılama yapmışlardır.

Osmanlı devletinde kanunlaştırma hareketleri Tanzimat Fermanı ile başlamıştır. Çünkü gerek Tanzimat gerekse Islahat Fermanı'nda ülke içerisinde yeni bir düzenin getirildiği ve bu düzenin de yapılacak yeni kanunlarla garanti altına alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca gittikçe gelişen ve değişen iktisadî, siyasî ve sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde mevcut kanunlar yetersiz kalmıştır. Bu dönemde başlayan kanunlaştırma hareketlerinde iki farklı yöntem izlenmiştir. İlk yöntemde devlet, doğrudan doğruya kendi imkânlarıyla yerli bir kanun hazırlamıştır. Diğer yöntemde ise yabancı bir devletin kanunu esas alınarak yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu anlamda hazırlanan 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi, 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ve Tanzimat döneminde hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye milli kaynaklar kullanılarak hazırlanmış olan milli kanunlardır. Ancak 1858 tarihinde yapılan ceza kanunu, Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyil, Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi ve Usûl-i Muhâkeme-i Ticaret Nizamnamesi yabancı hukukun iktibas edilmesiyle Osmanlı mevzuatına girmiştir.

Tanzimat döneminde hukuki, siyasi ve sosyo-ekonomik alanlarda değişim yaşanmıştır. Batı örnek alınarak yapılmış olan ıslahatlar yüzeysel kalmış, devletin çöküşe giden sürecini engelleyememiştir. Ancak Osmanlı devletinin yapısında meydana getirilen esaslı değişiklikler, anayasal gelişim açısından önemli adımlar olmuştur. Siyasal iktidarın sınırlandırılması fikri, temel hakların güvence altına alınması, hukukilik, eşitlik ve laiklik gibi ilkeler modernleşmenin temelini oluşturmuştur. Devlet sistemi içerisinde bu ilkelerin benimsenmesi ve kanunlar aracılığıyla güvence altına alınması; keyfi ve mutlakiyetçi rejimden uzaklaşılarak Meşrutiyete doğru giden süreci doğurmuştur.

KAYNAKÇA

Abadan, Y. (2012). Tanzimat Fermanı'nın tahlili. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Eds.), *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s.57-88). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Akdağ, M. (1995). Osmanlı müessesesi hakkında notlar. *AÜDTCF Dergisi*, 13 (1), 27-51.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri I*. İstanbul: FEY Vakfı Yayınları.

Akgündüz, A. (2011). *İslam ve Osmanlı hukuku külliyatı C:1*. İstanbul: İmak Ofset.

Akman, M. (1997). *Osmanlı devletinde kardeş katli.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Vükelâ. *TDV İslam Ansiklopedisi C:28*. İstanbul: TDV Yayınları, 251-253.

Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyılmaz, G. (2004). Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf-reaya ayrımı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1-2), 221-271.

Akyılmaz, G. (2008). Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıf açısından müsadere uygulaması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 389-420.

Altuntaş, A. (2012). Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri'nde şûra kavramının ele alınışı, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (2), 245-264.

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arnold, T. W. (1997). Halife. *MEB İslam Ansiklopedisi C:5.* Ankara: MEB Yayınları, 149-155.

Arsal, S. M. (1947). *Türk tarihi ve hukuk*. İstanbul: İÜHF Yayınları.

Aşıkpaşazâde (2003). *Osmanlı oğullarının tarihi.* (Çev. K. Yavuz ve M. A. Saraç). İstanbul: K Kitaplığı.

Atar, F. (1979). *İslâm adliye teşkilâtı (ortaya çıkışı ve işleyişi).* İstanbul: Gaye Matbaası.

Avcı, C. (1998). Hilâfet. *TDV İslam Ansiklopedisi C:17*. İstanbul: TDV Yayınları, 539-546.

Avcıoğlu, D. (1982). *Türklerin tarihi.* İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aydın, M. A. (1990). *İslam hukukunda devlet başkanını tayin usulü*. Osmanlı Araştırmaları Dergisi, X, 181-193.

Aydın, M. A. (1991). Anayasa. *TDV İslam Ansiklopedisi C:3*. İstanbul: TDV Yayınları, 153-164.

Aydın, M. A. (2009). *Türk hukuk tarihi.* (7. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.

Aydın, M. S (2011). *Devlet, demokratik değerler ve eski Türkler.* Ankara: Berikan Yayınevi.

Aykaç, M. (1997).*Abbasî devletinin ilk dönemi idari teşkilatında divanlar*. Ankara: TTK Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1940). Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi. *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Barkan, Ö. L. (1946).Türkiye'de sultanların teşrii sıfat ve salahiyetleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* 12 (2-3), 713-733.

Barthold, V. V. (2012). *İslam'da iktidarın serüveni halife ve sultan* (Çev. İ. Kamalov), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. 3 Numaralı Mühimme Defteri (1558-1560).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. 5 Numaralı Mühimme Defteri özet ve indeksi (1565-1566).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (1789). Dosya No:13/ Gömlek No:495 Hatt-ı Hümâyûn.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri(1810). Dosya No: 410/ Gömlek No:21313 Hatt-ı Hümâyûn.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (1602). Dosya No:1446/ Gömlek No:16 Hatt-ı Hümâyûn.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (1777). Dosya No: 1450/ Gömlek No: 6 Hatt-ı Hümâyûn.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (1788). Dosya No: 1450/ Gömlek No: 50 Hatt-ı Hümâyûn.

Bayram, M. (1983). Baciyan-ı Rum. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bedirhan, Y. ve Atçeken, Z. (2004). *Selçuklu müesseseleri ve medeniyeti tarihi.* Konya: Eğitim Kitabevi.

Belgesay, M. R. (1940). Tanzimat ve adliye teşkilatı: *Tanzimat I.* İstanbul: Maarif Matbaası, 211-220.

Berkes, N. (2010). *Türkiye'de çağdaşlaşma.* (15.Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bingöl, S. (2004). *Tanzimat devrinde Osmanlı'da yargı reformu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A. (2004). Meclis-i Vâlâ-y Ahkân-ı Adliye'de yargı. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi.* VII (1-2), 23-48.

Cin, H. (1992). Tanzimat döneminde Osmanlı hukuku ve yargılama usulleri. H. D. Yıldız (Ed), *150. Yılında Tanzimat* içinde (s.11-32). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Crone, P. ve Hinds, M. (2007). Halifetullah (Çev: Mehmet Azimli ve Ali Akay), *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX (2), 168-188.

Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat sürecinde Türkiye ülke yönetimi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çağatay, N. (1997). *Bir Türk kurumu olan ahilik*.(2.Baskı), Ankara: TTK Yayınları.

Çağrı, M. (1982). *Gazalî'ye göre İslam ahlâkı*. İstanbul: Ensar Neşriyât.

Çataltepe, S. (1997). *19.Yüzyıl başlarında Avrupa dengesi ve "Nizam-ı Cedid Ordusu"*. İstanbul: Göçebe Yayınları.

Çeliker, H. (2008). İslâm hukukunda devlet başkanlığı. *Samsun 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 251-298.

Davutoğlu, A. (1994). Devlet. *TDV İslam Ansiklopedisi C:3*. İstanbul: TDV Yayınları, 234-240.

Demirci, M. (2000). İkta. *TDV İslam Ansiklopedisi C:22*.İstanbul: TDV Yayınları, 43-47.

Donuk, A. (1982). Eski Türklerde hükümdarın vazifeleri ve vasıfları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* 17, 103-152.

Donuk, A. (1984). Eski Türk devlet teşkilatında "tarhan" unvanı ve tarihi gelişmesi. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 34(1), 81-90.

Donuk, A. (1986). İslamiyet'ten önceki Türklerde devlet adamı tipi. *Türk Kültürü Dergisi*, 275, 143-159.

Durhan, İ. (1999). *Yapısı ve işleyişi itibariyle Osmanlı yargı örgütü ve Tanzimat dönemindeki gelişmeleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Durhan, İ. (2000). Divan-ı Hümayun'un yargı yetkisi. *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi,* IV(1), 59-78.

Düzdağ, M. E. (2012). *Şeyhülislam Ebussuud Efendi fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Ekinci, E. B. (2004). *Osmanlı mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Ekinci, E. B. (2008). *Osmanlı hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Emecen, F. (1994). Osmanlı beyliğinin doğuşu ve gelişmesi. E. İhsanoğlu (Ed), *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi I* içinde (s. 5-65). İstanbul: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.

Engelhardt, E. P. (2010). *Türkiye'de çağdaşlaşma hareketleri Tanzimat*. (Çev: Ö. Uğurlu ve N. Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi.

Eroğlu; H. (2004). *Osmanlı devletinde şehzadelik kurumu*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Fayda, M. (1998). Hulefâ-yi Râşidîn. *TDV İslam Ansiklopedisi. C:18.* İstanbul: TDV Yayınları, 324-338.

Genç, M. (2000). İltizam. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 22*. İstanbul, TDV Yayınları, 154-158.

Giese, F. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi (Çev:Zehra Aksu Yılmazer). O. Özel ve M. Öz (Eds). *Söğüt'ten İstanbul'a*.içinde (s.149-176). Ankara: İmge Kitabevi.

Gologlu, M. (2012). *Halifelik ne idi? Nasıl alındı? Niçin kaldırıldı?* (2. Baskı), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Gökalp, Z. (1991). *Türk uygarlığı tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Gökbilgin, M. T. (1964). Nizam-ı Cedit. *İslam Ansiklopedisi C:9*. İstanbul: MEB Yayınları, 309-318.

Gökçen, A. (1987). *Tanzimat dönemi ceza kanunları ve bu kanunlardaki ceza müeyyideleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Gözler, K. (2007). *Türk Anayasa hukuku dersleri*. (4.Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi.

Grunebaum, G. E. (1990). *İslamiyet III*. (1. Baskı), (Çev: E. M. Erendor). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Gumilöv, L. N. (1999). *Eski Türkler.* (Çev: D. A. Batur). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

Gülsoy, U. (1999). Islahat Fermanı. *TDV İslam Ansiklopedisi C:19*. İstanbul: TDV Yayınları, 185-190.

Gümüşoğlu, H. (2011). *İntikalinden ilgasına Osmanlı'da hilâfet,* İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Güngör, E. (1997). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilâtı ve sosyal yapı.* (7. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

Haldun, Ibn-i. (1954), *Mukaddime 1*. (Çev. Z. K. Ugan). İstanbul: Maarif Basımevi.

Hamidullah, M. (1969). *İslam Peygamberi II.* (Çev: M. S. Mutlu ve S. Tuğ). İstanbul: İrfan Yayınevi.

Hammer, J. V. (2000). *Büyük Osmanlı Tarihi C:4*, İstanbul: Sabah Yayınları.

Hammer, J. V. (2000). *Büyük Osmanlı Tarihi C:9.* İstanbul: Sabah Yayınları.

Hizmetli, S. (1991). *İslam tarihi (Başlangıçtan ilk dört halife devrine kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Hoca Sadettin Efendi (1992). *Tacü't Tevarih I*. (Hazırlayan: İ. Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbn Bîbî (2010). *Selçuknâme* (Çev: M. H. Yinanç), İstanbul: Kitabevi.

Imber, C. (2000). Osmanlı hanedan efsanesi (Çev: F. Acun). O. Özel ve M. Öz. (Eds). *Söğüt'ten İstanbul'a* içinde. (s.243-270), Ankara: İmge Kitabevi.

İnalcık, H. (1959). Osmanlılar 'da saltanat veraseti usulü ve Türk hâkimiyet telâkkisiyle ilgisi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 14 (1)*, 69-94.

İnalcık, H. (2007). Padişah. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 34*. İstanbul: TDV Yayınları, 140-143.

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye.III* (21.Baskı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2010). *Osmanlılar : fütühat, imparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları.

İnalcık, H. (2014). *Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İpşirli, M. (1980). *XVII. Yüzyıl başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kadıaskerlik müessesesi.* Yayımlanmış Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

İpşirli, M. (1994). Saray teşkilatı. E. İhsanoğlu (Ed) *Osmanlı devleti ve medeniyeti tarihi C:1* içinde. (s.139-277), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.

İpşirli, M. (1998). Huzur mürâfaası, *TDV İslam Ansiklopedisi C:18*. İstanbul: TDV Yayınları, 444.

İpşirli, M. (2007). *Tarih-i Na'imâ I, II*. Ankara: TTK Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1988). *Türk milli kültürü*. (5.Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1997). Selçuklular. *MEB İslam Ansiklopedisi C:10*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 353-373.

Kallek, C. (1992). Biat. *TDV İslam Ansiklopedisi. C: 6*, İstanbul: TDV Yayınları, 120-124.

Karaarslan, M. (2005). Tanzimat ve Şurayı Devlet. *AÜHFD,* 54 (3), 341-363.

Karagöz, M. (1995). Osmanlı devletinde ıslahat hareketleri ve batı medeniyetine giriş gayretleri (1700-1839). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6,173-194.

Karal, E. Z. (1940). Tanzimattan evvel Garplılaşma hareketleri. *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası, 13-30.

Karal, E. Z. (1962). *Osmanlı tarihi C:VIII*, Ankara: TTTK Yayınları.

Karal, E. Z. (1994). *Osmanlı tarihi C:V,* Ankara: TTK Yayınları.

Karal, E. Z. (2012). Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batı'nın etkisi. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed). *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s.111-132). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karaman, H. (1984). *İslam hukuku I*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Karataş, M. (2006). 18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde bazı müsadere uygulamaları, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi,* 19, 219-237.

Karatepe, Ş. (2004), *Osmanlı siyasi kurumları*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kaşıkçı, O. (1997). *İslam ve Osmanlı hukukunda Mecelle*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Kaşıkçı, O. (2012). *Osmanlı'da devlet başkanlığı*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

Kayaoğlu, İ. (1980). Halifelik, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi.* 4, 133-149.

Kayaoğlu, İ. (1985). *İslam kurumları tarihi*. Ankara: Hiperlink.

Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: TTK Yayınları.

Kesik; M. (2003). *Türkiye Selçuklu devleti tarihi Sultan I. Mesud dönemi*. Ankara: TTK Yayınları.

Kılıç, R. (2012). *Osmanlıda seyyidler ve şerifler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Köprülü, F. (1986). *Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyât.

Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve zamanı*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Köymen, M. A. (1986). *Tuğrul Bey*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Köymen, M. A. (2016). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi Alp Arslan zamanı*. (6. Baskı), Ankara: TTK Yayınları.

Kütükoğlu, M.S. (1991). Ayak divanı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 192-193.

Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (Çev: B. B. Tuna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Maverdi (1976). *El-Ahkamu's-sultaniyye*. (Çev: A. Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Merçil, E. (1985). *Müslüman-Türk devletleri tarihi*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Merçil, E. (1991). Anadolu beylikleri. *TDV İslam Ansiklopedisi. C: 3.* İstanbul: TDV Yayınları, 138-139.

Merçil, E. (1995). Selçuklularda emîr-i dâd müessesesi. *Belleten, LIX(225*). Ankara: TTK Yayınları, 327-340.

Merçil, E. (2007). *Selçuklularda hükümdarlık alâmetleri*. Ankara: TTK Yayınları.

Merçil, E. (2015). *Selçuklular zamanında dîvân teşkilâtı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

Mumcu, A. (1963). *Osmanlı devletinde siyaseten katl*. Ankara: AÜHF Yayınları.

Mumcu, A. (1976). *Hukuksal ve siyasal karar organı olarak divan-ı hümayun*. AÜHF Yayınları.

Mumcu, A. (2005). Osmanlı Devleti'nde rüşvet. (3.Baskı), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Neşrî (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. (2.baskı) (Haz: F. R. Unat ve M. A. Köymen). Ankara: TTK Yayınları.

Neşrî, M. M. (2008). *Cihannümâ*. (Haz: N. Öztürk). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Nizamülmülk (1954). *Siyasetname* (Çev.: M. Ş. Çavdaroğlu). İstanbul: İÜHF Yayınları.

Ocak, A. Y. (2001). *Türkler, Türkiye ve İslam.* (4.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ocak, A.Y. (2004). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda dervişlerin rolü. (2.baskı). S. Aydın (Ed) *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu efsaneler ve gerçekler* içinde (s.75-89). Ankara: İmge Kitabevi.

Ortaylı, İ. (2008*). Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. (3. Baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2015). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı devletinde kadı*. (Tıpkı Basım). Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları.

Ögel, B. (1988). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (1994). Devşirme. *TDV İslam Ansiklopedisi. C:9*. İstanbul: TDV Yayınları, 254-257.

Özcan, A. (1994). Osmanlı askeri teşkilatı. E. İhsanoğlu (Ed). *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi I* içinde (s.337-374). İstanbul: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.

Özçelik, A. S. (1955). İslamda devlet müessesesinin inkişafı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 20 (1-4), 3-11.

Özçelik, A. S. (1959). "Sened-i İttifak". *İÜHF Dergisi*, XXIV,(1-4), 1-12.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü.* Ankara: MEB Yayınları.

Pamir, A. (2009). Orta-Asya Türk hukukunda "töre" kavramı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58 (2), 359-375.

Saray, M. (1999*). Türk devletlerinde meclis demokratik düşünce ve Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sevim, A. ve Merçil, E. (2014). *Selçuklu devletleri tarihi, siyaset, teşkilat ve kültür*. Ankara: TTK Yayınları.

Seyitdanlıoğlu, M. (1994). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868).* Ankara: TTK Yayınları.

Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Eski Türklerde devlet meclisi "toy" üzerine düşünceler. *AÜDTCF Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*. 28 (45), 1-11.

Shaw, S. J. (2008). *Eski ve yeni arasında Sultan III. Selim yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. (Çev: H. Güldü). İstanbul: Kapı Yayınları.

Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye II*.(Çev: M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları.

Sümer, F. (2009). Selçuklular. *TDV İslam Ansiklopedisi C:36*. İstanbul: TDV Yayınları, 365-371.

Sürur, T. A. (2009). *Kur'an devleti*. Ankara: Hiperlink

Şahin, K. (2005). Eski Türklerde merkezi idare. *Türk İdare Dergisi,* 77, s. 149-164.

Taner, T. (1940). Tanzimat devri ceza hukuku. *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası, 221-232.

Taneri, A. (1978). *Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı-teşkilatı*. Ankara: AÜDTCF Yayınları.

Taneri, A. (1993). *Türk devlet geleneği dün-bugün.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Taneri, A. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde vezir-i a'zamlık (1299-1453*). İzmir: Akademi Kitabevi.

Tanör, B. (2013). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri.* (23. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tomar, C. (2006). Müsadere. *TDV İslam Ansiklopedisi C:32*. İstanbul: TDV Yayınları, 65-67.

Turan, O. (1952). II. Kılıç Arslan. *MEB İslam Ansiklopedisi C: 6*. İstanbul: MEB Yayınları, 688-703.

Turan, O. (1969). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi 1 ve II.* İstanbul: Turan Neşriyat ve Matbaacılık.

Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat.

Turan, O. (2003). *Selçuklular tarihi ve Türk- İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türcan, T. (2010). Şûra, *TDV Ansiklopedisi C:39*. İstanbul: TDV Yayınları, 230-235.

Uçar, Ş. (1990). Hilafet ve mülk mefhumlarının zıddiyeti. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 5, 185-199.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *Osmanlı devleti teşkilatına medhal.* Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988c). *Osmanlı devletinin saray teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2015). *Osmanlı Tarihi 1.* (11. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.

Üçok, B. (1968). *İslam tarihi Emevîler- Abbasiler*. Ankara: Hiperlink.

Üçok, C., Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2007). *Türk hukuk tarihi.* (12. Bakı). Ankara: Turhan Kitabevi.

Üçok, C., Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2011). *Türk hukuk tarihi*. (15.Baskı), Ankara: Turhan kitabevi.

Ünal, M. A. (1997). *Osmanlı müesseseleri tarihi*. Isparta: Tuğra Ofset.

Velidedeoğlu, H. V. (1940). *Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Vural, M. (2015). Dört halife döneminde yasama faaliyetinin işleyişi ve bazı yasama örnekleri (Hz. Ömer dönemi). *Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi*, (44), 339-363.

Wittek, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu* (Çev: F.Berktay). Ankara: Hiperlink.

Yakut, E. (2002). Eski Türklerde hukuk. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1(3), 401-426.

Yakut, E. (2005). *Şeyhülislamlık.* (1.Baskı), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yakut, E. (2011). *Osmanlı hukukunda tazir cezaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yeniçeri, C. (2004). Mezalim. *TDV İslam Ansiklopedisi. C: 29*. İstanbul: TDV Yayınları, 515-518.

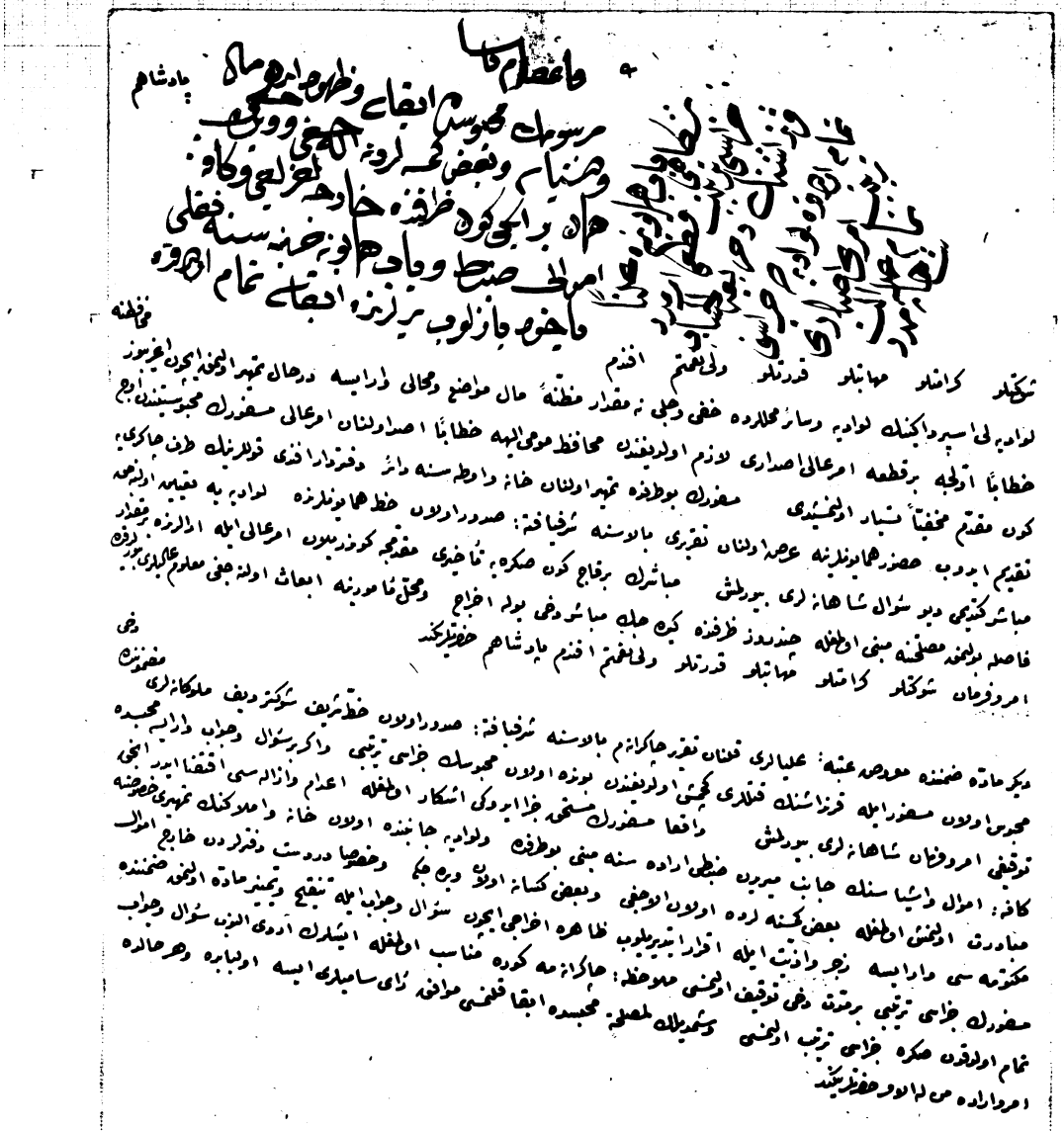
Yıldız, H. D. (1988). Abbasiler. *TDV İslam Ansiklopedisi C:1*. İstanbul: TDV Yayınları, 31-48.

Yıldız, H. D. (1991). Anadolu beyliklerinde teşkilat ve kültür. *TDV İslam Ansiklopedisi. C:3*. İstanbul: TDV Yayınları, 139-141.

Yiğit, İ. (1995). Emeviler. *TDV İslam Ansiklopedisi C: 11*. İstanbul: TDV Yayınları, 87-104.

Yinanç, M. H. (1930). *Düsturnamei Enverî*. İstanbul: Evkaf Matbaası.

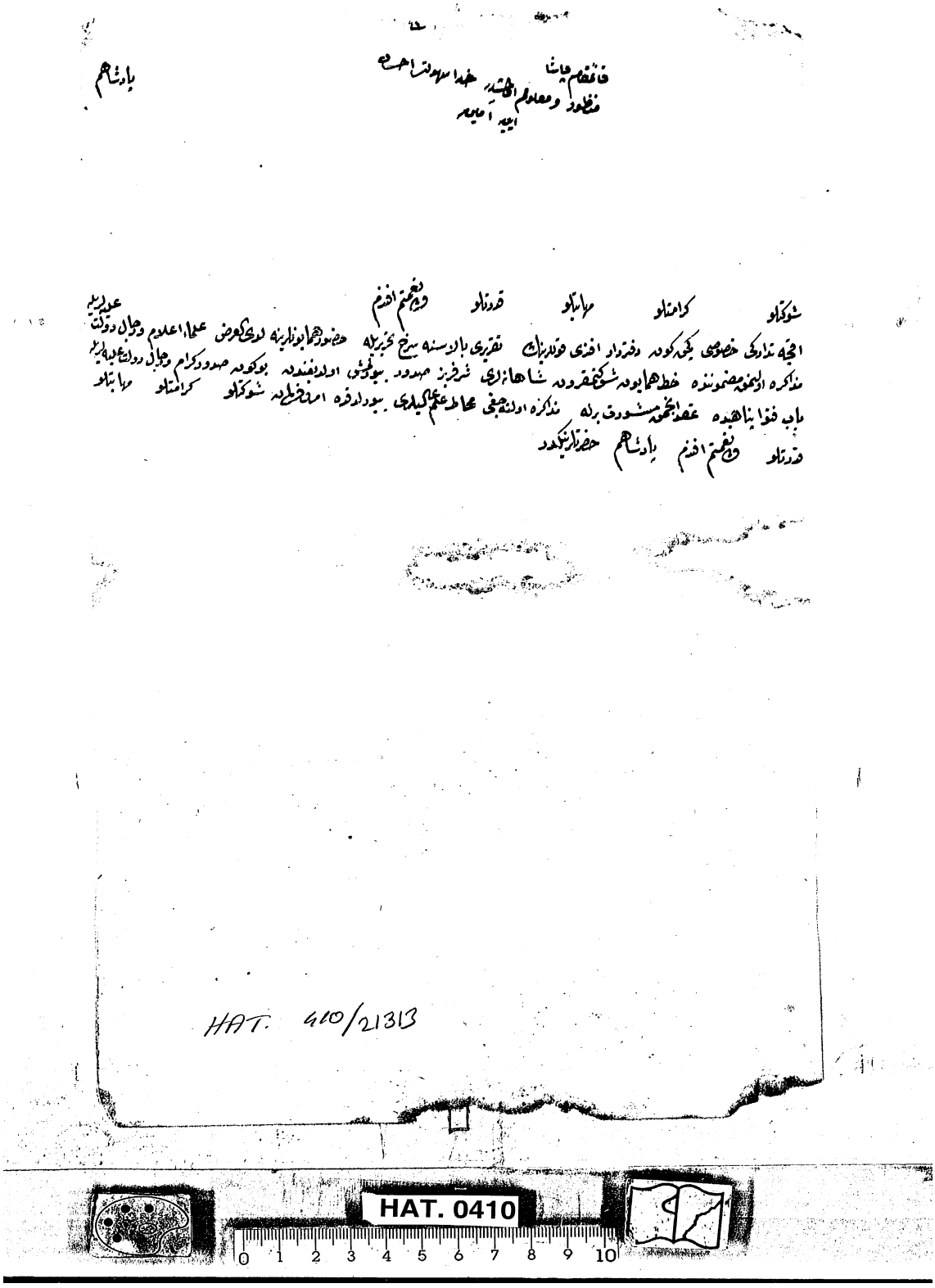
EK-1

HAT. 13/495

HAT. 0013

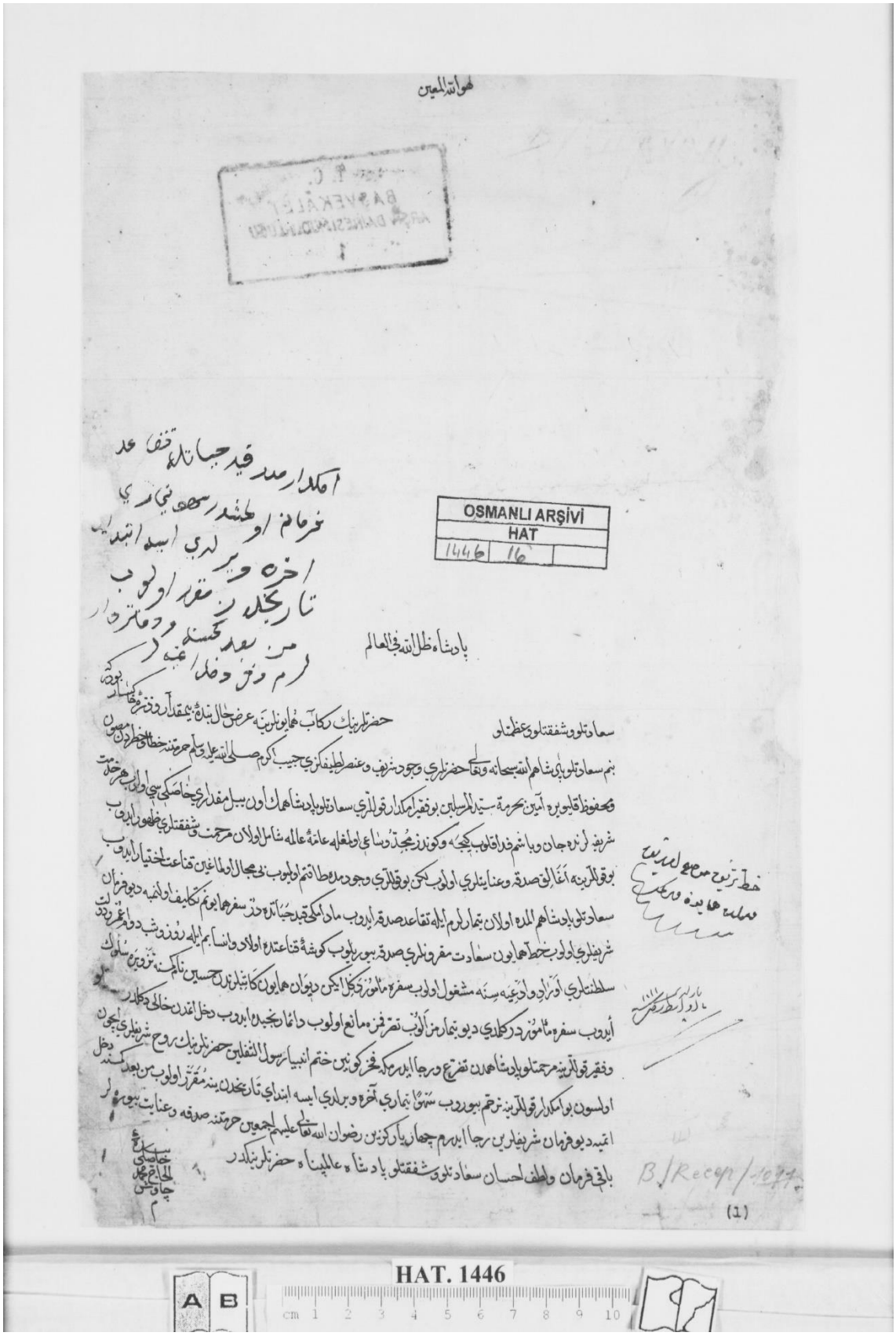
EK-2

HAT. 410/21313

HAT. 0410

EK-3

هو الله المعين

OSMANLI ARŞİVİ
HAT
1446 | 16

پادشاه ظل الله في العالم

سعادتلو وشفقتلو عظمتلو

بو قلرينه اغار الق صدقه وعنايتلري اولوب لكن بو قلرك وجودمز عطا ايتم اولوب بي مجال اولمامغين قناعت اختيار ايدوب

سعادتلو پادشاهم المدة اولان بتمار لرم ايله تقاعد صدقه ايروب ماداميكه قيد حياته دك سفرهايوم تكليف اولنميه ديو فرمان

شريفلري اولوب خط همايون سعادت مقرونلري صدقه بيورلوب كوشهٔ قناعتده اولاد واسباب ايله روز وشب دوام عمر ايدوب

سلطنتلري اوزره اولوب دعاگويه سنه مشغول اولوب سفره مأمور دكلدر ايكن ديوان همايون كاتبلرندن حسين نامكسنه تزويز سلوك

ايروب سفره مأمور دركلدي ديو بتمار مز اولوب تصرفمزه مانع اولوب دائما بخيريله ايروب دخل اندن خالي دكلدر

وفقيره قولرينه مرحمتلو پادشاهمدن تضرع ورجا ايدرم كه فخر كونين ختم انبيا رسول الثقلين حضرتلرينك روح شريفلري ايچون

اولسون بو امكدار فقيره قولرينه ترحم بيورولوب سنوي بتمار ي آخره ويرلدي ايسه ابتداي تاريخدن يه مقرر اولوب من بعد كسنه دخل

اتميه ديو فرمان شريفلرين رجا ايدرم چهار يار كزين رضوان الله تعالى عليهم اجمعين حرمتنه صدقه وعنايت بيورولر

باقي فرمان واولف احسان سعادتلو شفقتلو پادشاه عالميناه حضرتلرينكدر

حضرتلرينك ركاب همايونلرينه عرض حال بنده يه مقدار دوزه كاسادر بوركه

امكدار مدد فيد حياته قف عد
فرمانم اولمشدر سهو ايتمايري
اخره ويرلدي ايسه ابتداي
تاريخدن مقرر اولوب
من بعد كسنه دخل اتمه لر

خط ترويج مصحح الدرينه
مسلمه هايده وركلدي

B.J.Recep/1077

(1)

HAT. 1446

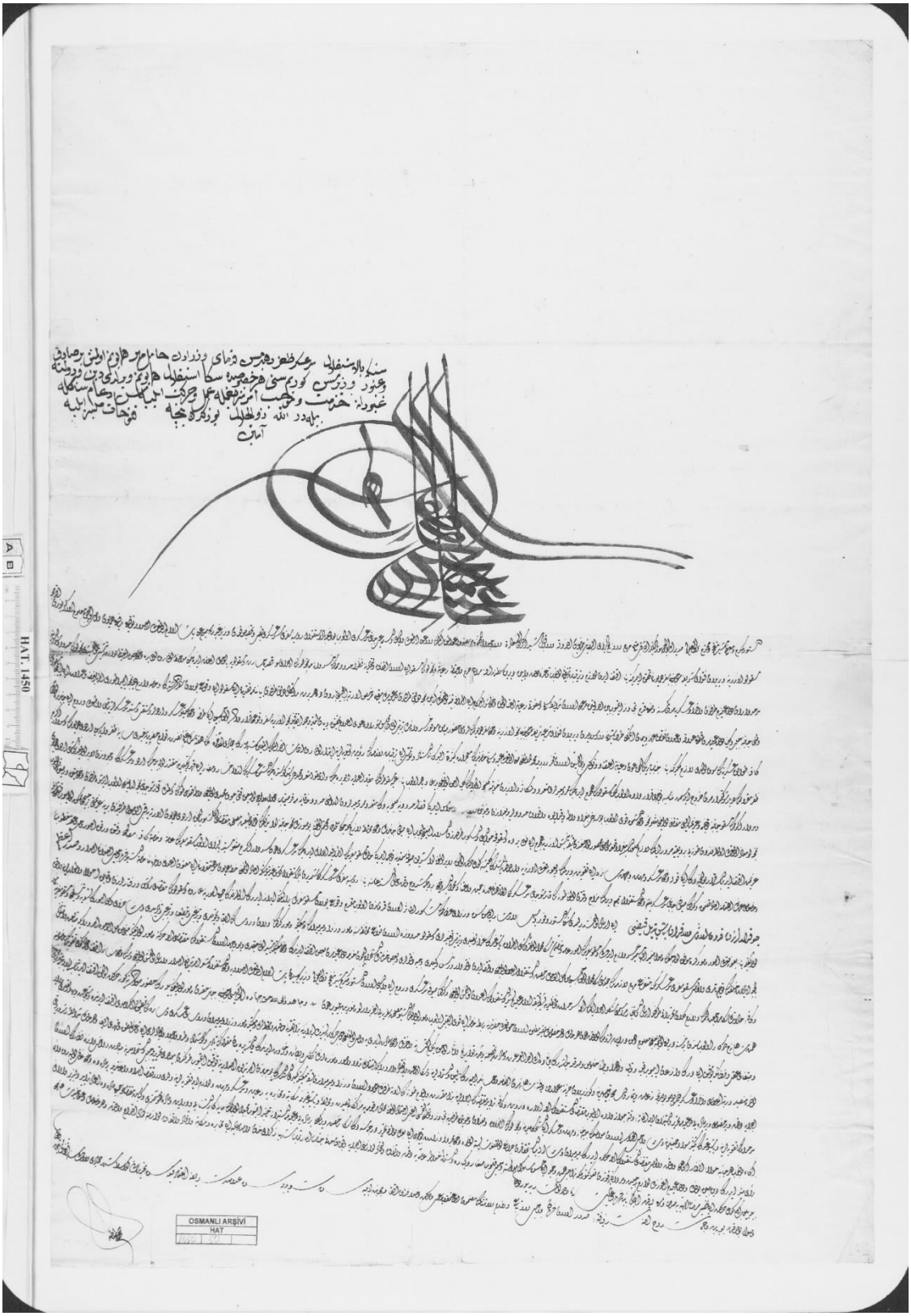
EK-4

OSMANLI ARŞİVİ
HAT
1450 6

HAT. 1450

EK-5

ÖZGEÇMİŞ

Adı- Soyadı : Merve ÜNAL AÇIKGÖZ

Yabancı Dil : İngilizce

Doğum Yeri ve Yılı : Simav- 1988

E-Posta : merve_unal@anadolu.edu.tr

Eğitim ve Meslek Geçmişi:

- 2011, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- 2013, Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türk Hukuk Tarihi Anabilim Dalı